

SBÍRKA PŘEDNÁŠEK A ROZPRAV.
(VÝBOR LIDOVÝCH PŘEDNÁŠEK ČESKÉ UNIVERSITY.)

REDIGUJE PROF. DR. FRANT. DRTINA.

————— SERIE VI. ČÍSLO 4. —————

PROF. DR. JOSEF JANKO:

O PRAVĚKU SLOVANSKÉM

(KURS ŠESTIPŘEDNÁŠKOVÝ.)



VYDAL KNIHKUPEC C. K. ČESKÉ UNIVERSITY
J. OTTO V PRAZE, KARLOVO NÁMĚSTÍ 34.

1912.

PROF. DR. JOSEF JANKO:

O PRAVĚKU SLOVANSKÉM.

POKUS O CELKOVÝ OBRAZ Z HRUBA
PROMÍTNUTÝ.



VYDAL KNIHKUPEC C. K. ČESKÉ UNIVERSITY
J. OTTO V PRAZE, KARLOVO NÁM. 34.

1912.

PROF. DR. JOSEF JANKO:

O PRAVĚKU SLOVANSKÉM.

(KURS ŠESTIPŘEDNÁŠKOVÝ.)

Všechna práva vůbec vyhrazuje si nakladatel.

Tiskem »Unie« v Praze.

PŘEDMLUVA.

Úmysl, přihlédnouti k slovanským poměrům pravěkým také jednou zrakem jazykozpytce, vytanul mi poprvé na mysl, když na podzim r. 1906 profesor Dr. Lubor Niederle v přednášce o nauce Peiskerově, stanovící dvojí praporobu slovanskou, důrazně se dovolával rozhodčího výroku našich jazykovědců v příčině různých slov a pojmů, ať domněle ať skutečně neslovanských. Úmysl ten byl z části uveden ve skutek, když jsem se právě z důvodů jazykových prohlásil proti Peiskerovi a vyslovil nesouhlas i s některými Meringerovými výzkumy slovozpytnými, v nichž tajilo se — alespoň s počátku — schválení stanoviska Peiskerova; ale k celkovému, byť jen stručnému vyličení starožitností praslovanských nebyl bych se odhodlal ani dnes, nebyti naší extense universitní, která přijala a sama zase dala účinnivý popud k pořádání velkého cyklu „Slovanští národové v minulosti a přítomnosti“, cyklu, jehož první kurs z r. 1908 podávám tuto ve *zpracování* knižném.

Zpracování toho bylo třeba, poněvadž předmět, o něž běží, jest více než kterýkoli jiný nehotový, a denně přibývá poznatků, jež nutno bráti v úvahu.

Již tím je podmíněna pouhá z a t i m n o s t tohoto spisku, jenž odpovídá přirozeně k otázce, která *dnešního dne* soudíme o původu a prvotné osvětě starých Slovanů; rozvaha taková, byť platnost její byla ještě všelijak omezována, nezůstane po mém zdání zcela bez užitku — právě k ní budou se moci upínati příští změny a opravy přednesených názorů.

Co do postupu methodického pisatel, ač srovnávací filolog, hleděl k zajištěným výtěžkům všech odborů vědeckých, které přispívají přímo nebo nepřímě k sestrojení správného neb aspoň přibližně správného obrázku našeho pravěku; přitom byl si vědom, že archeologie a anthropologie nepronesly v této otázce dosud vůbec závazného slova, že také ethnografie a ethnologie nestačí poučkami svými povšechnými ke zdolání úkolu namnoze dosti podrobného. Starověkého dějepisce, který by po vzoru Tacitovy „Germanie“ byl nám zanechal hodnověrnou detailní studii národopisnou, Slovanům se sice nedostalo, avšak přes to jest dosti o nich historických zpráv roztroušených, jež jen nutno kriticky tříditi a pak využítí; zaručená zpráva taková váží zajisté více než celý řetěz dohadů, poskytnutých naukami jinými. Důležité stává se badatelům též dnešní nebo nedávné podání lidové, drželi-li se v území málo dotčeném osvětou cizí, zejména západoevropskou; sem náleží leckteré názory a zvyky, zřejmě osvětové starobylosti a přežitky u Slovanů východních a jižních. Konečně filologu nabízela se opora zdánlivě velice jistá: „slovník“ praslovanský čili slova, která lze dnes prokázati za obvyklá již v dobách pravěkých. Avšak právě zde, v oboru jazykozpytci nejbližším,

nahromadilo se přesnému vědění nesnázi a překážek několikero; nejen že nebylo vždy snadno prohlásiti slovo za praslovanské, i když toto bylo stanoveno, běželo teprv o přiléhavý, za dávnověkosti platný kulturní pojem. Časový přehmat, v samém pravěku i mimo něj, hrozil tu stálým nebezpečím, proti němuž bylo jediné pojištění to, že východiskem všeho usuzování učiněna dávná osvěta obecně indoevropská, již také Slované byli jednou účastní a na jejímž stupni právě oni setrvali podle přesvědčení všech příslušných badatelů nejdéle a nejvěrněji. A tato kultura indoevropská, která po našem dnešním hodnocení byla absolutně vzata dost prostá, ale v poměru k národům divokým neb polodivokým připadá nám přec jen dosti vysoká, byla pisateli zkušebním kamenem pro nejdávnější minulost, pro východisko osvěty praslovanské, shora dotčené pak zprávy dějepisné z doby pokristové a rozmanité stránky konání a podání lidového byly mu zas spolehlivým celkem měřítkem pro souhlasný stav neb i další vývoj v stoletích pozdějších. Přes tuto oboustrannou ostražitost mnohá stránka pravěkého života nedošla osvětlení uspokojivého, i nebylo by spravedливо viniti z nucené pak mlčelivosti neb jen málomluvnosti soudného zpytatele; zdrželivost jest v takových případech naopak ctnost, po níž bažili jsme také my.

S těmi se všemi výhradami přistupuji k první ze šesti následujících kapitol, jež zhruba odpovídají šesteru proslovených přednášek.

Na Smíchově 15. září 1911.

J. J.

I. PŘEDNÁŠKA.

I. Staří Slované v ohledu jazykovém; pravlast indoevropská a pravlast slovanská.

(Pojem slovanského pravěku, slova praslovanská a všeslovanská. Prajazyk indoevropský, jednotlivé větve jeho. Slované a Baltové. Skupina jazyků centumových a satemových. Vespolečné vztahy a obrazec nářečí indoevropských. Vztahy slovanštiny, nářečí satemového, k skupině severozápadní, k větvi thrácké a arijské, k íránské i pozdější, skythické. Osamostatnění nářečí indoevropských v jazyky (nauka Schleicherova a Schmidtova). O pravlasti indoevropské v Asii a v Evropě. Určení slovanské kolébky přibližně a pomocí hranice bukové. Povaha praslovanštiny, vlivy cizích jazyků a zvláště gotštiny na ni. Odsouzení pokusů umístiti pravlast slovanskou ve střední nebo na západě Evropy.)

Nadešla doba, kdy dnešní Slované, kmenově, jazykově, církevně a zvláště politicky rozdělení, zatoužili po bývalé za dávných časů jednotě a umělým způsobem, důvody rozumovými hledí ji dosíci ve vyšším slova smyslu po stránce toliko osvětové; pořádané sjezdy všeslovanské jsou tohoto úsilí, nikterak převratného, ale venkoncem ušlechtilého, zevnějším výrazem. Je přirozeno, že vedle naléhavých otázek dneška, jak totiž utužiti a jak vůbec ustrojiti pravou vzájemnost, ideální tu pospolitost slovanskou, vystupuje v popředí také zájem o to, *kdo, kde a jací* bývali Slované

ještě neodloučení od sebe v dávnověku, jenž ne bez důvodů nazýván „šery“ a jemuž proto, že se stal východištěm věkův i poměrů pozdějších, osvětlených zprávami už dějinnými, stručně se říká **pravěk slovanský**.

O tomto pojmu jest se nám dorozuměti především. Na pohled zdá se jasný alespoň tomu, kdo si všiml, že nejpevnějším, přímo základním pou-tem mezi nynějšími Slovany není ani tak vědomí jejich kmenové příbuznosti jako mluvené jimi řeči, vespolek spřízněné a sobě více méně blízké; tento jazykový znak vynikal zajisté ještě více v pravěku, kdy slovanština zaznívala celkem jako jednotný jazyk, kdy Slovan Slovanu opravdu ještě rozuměl. Avšak první obtíže se již dostavují, máme-li pravěk ten alespoň přibližně určití nějakým letopočtem; tu vidíme, že hranice jeho vůbec nejsou pevné, nejen proto, že jich přesně neznáme, ale hlavně proto, že *jednota řeči praslovanské* není posledním vyšším pojmem, jehož v ohledu jazykovém dospíváme. Jak podrobněji bude vyloženo, Slované jakožto jazyková skupina nebyli vždy tak svérázní a samostatní jako uprostřed samého pravěku slovanského. Před dobou, již zhruba lze vymeziti *druhou polovicí 3. tisíciletí* (2500—2000) *před Kristem*, byli najisto ještě příslušníky většího celku jazykového, jenž jevil neklamné znaky společné řeči, nazývané indoevropská; slovanština byla tehdy pouhým nářečím *prajazyka*, Slované v ohledu jazykovém kmenem nebo spíše větví *pranároda indoevropského*. A příslušnost tato byla tím těsnější, čím dále bychom zacházeli do minulosti prajazyka jmenovaného; čím blíže však k časové mezi udané,

tím určitěji se rýsoval samobytný *slovanský* prajazyk, jenž konečně osamostatněl a vydělil se z celku i oddělil od ostatních větví indoevropských.

To platí o časové hranici směrem k nejbvzdálenější minulosti; blížíme-li se na druhé straně k době pro Slovany již historické, k prvním stoletím pokristovým, jednota „praslovanská“ pohnáhlu se ruší. Vyhraňují se čím dál více jednotlivá hlavní nářečí slovanská, tři nebo čtvero jazykových větví pozdějších (*severní a západní, východní, jižní*), které od počátku byly sice jako předobrazy v praslovanštině, ale teprve časem, pozvolným šířením a místním naposled oddálením, rovněž osamostatněly a staly se zvláštními jazyky, tíhnouce opět k rozrůznění ještě dalšímu. A právě onen časový mezník, kdy se tak stalo, kdy přestal nebo přestával mezi oněmi nářečmi bezprostřední styk prajazykový, jest nesnadno určití; *3. nejvyšše 4. století po Kristu* budiž udáno zde. Avšak ani po této době není veškeren styk mezi větvemi slovanskými přerušen. Slované jsou, jak známo, i dnes sobě jazykově bližší než na př. jednotlivé větve germánské a zejména Němci a Angličané; to pochodí z toho, že ze svých prasidel, pravděpodobně ne příliš rozlehlých, šířili se jen pomalu, stálými posilami z pravlasti, až dostali se tam kde je vidíme v období pokročile dějinném, k Baltu, dost daleko za Labe, k Dunaji, na široou Rus, na Balkán a dosti hluboko do Alp. Ne tedy náhlé odtřzení, nýbrž stálé šinutí v před za vzájemného ještě sousedství, zvláště podporovaného obchodní a vůbec osvětovou páskou dunajskou, to bylo hlavním činitelem při rozrůstání jazyka slovanského a příčinou dalších, byť méně těsných styků

mezi nářečími. V druhé polovině 9. století přibývá nové, umělé pásmo jazykové mezi Slovany, a to církví slovanskou, vzešlou od jihovýchodu, a obřadním jazykem jejím, *starou církevní slovanštinou*, již šířili po Slovanstvu věrozvěstové sv. Cyrill a Metoděj i jejich učenníci, a která právě v onom 9. století chystala se státi spisovným jazykem všeslovanským; zůstala ovšem jen církevním jazykem pravoslavným. Slova, která se po 4. století po Kr. šíří po všech vlastech slovanských nebo po převážné většině jejich, nejsou ovšem již praslovanská, ale plně neb omezeně všeslovanská (obecně slovanská), kterýžto rozdíl dobře lze stopovati na různých slovích cizích, přejatých do slovanštiny z jiných jazyků. Uslyšíme záhy, že slovo *buk* není domácí slovanské, nýbrž výpůjčka z germánštiny, podle všeho ještě předkristová, praslovanská; naproti tomu slovo *peníz* (staroslovansky *pěnegz*, *pěnedzi*) nemohlo přejíti do slovanštiny dříve, než když i v němčině znělo *p(f)enning* místo původnějšího *panning*, totiž po 7. století po Kr. A slovo *král*, jež bezpochyby vzniklo z *Carölus*, jména Karla Velikého, podmanitele jak Langobardův a Sasů, tak i velké části severních a západních ba i jižních Slovanů, mohlo býti přejato dokonce teprve kolem roku 800 po Kr.: tehdy — zrovna jako dříve „peníz“ — přešlo napřed k jednomu, po případě nezávisle i k druhému kmeni slovanskému a odtud putovalo dále, až se stalo názvem „všeslovanským“. Slovo „král“ je skutečně doloženo u všech Slovanů, slovo „peníz“ u všech kromě Rusů.¹⁾

¹⁾ Aby věc ještě lépe vynikla, připomínám, že rovněž všeslovanské slovo *habát* vniklo do slovanštiny a to nejspíše do ruštiny

Vraťme se k samým kořenům praslovanštiny; bylo naznačeno, že tkví v jazyce *indoevropském*. Povahy jazyka tohoto ve všech podrobnostech dnes sice neznáme, ale máme povědomí o tolika hláskoslovných, tvaroslovných a jiných jednotlivostech, platných po celém neb aspoň omezeném území jeho, že si dovedeme představití přibližně i znění slov skutečně prajazykových. Dohadujeme a dopiďujeme se prastarých útvarů těch soustavným srovnáváním zachovaných nám i v pozdějších, dějinných dobách větví jeho, které hlavně jsou: 1. *arijská* v Asii, rozdělivší se na jazyk staroindický (v Indii) a staroiránský (východoiránský neb avestský na vysočině éránské a západoiránský neb staroperský v Persii); 2. větev nejnověji objevená *tocharská*, jazyk tak zvaných Indoskythů ve východním Turkestanu; 3. větev *arménská* v Asii; 4. větev *thrákofryšská* (Frygové v Malé Asii a Thrákové v Evropě); 5. větev *albánská*; 6. větev řečená *baltoslovanská* nebo větev *baltská*, rozčlenivší se na litevštinu, lotyštinu a starou pruštinu (u Prusů ještě neponěmčených), a větev *slovanská*; 7. větev *germánská*; 8. *keltská*; 9. *italská*; 10. *řecká*. Zárodky všech těchto větví dlužno předpokládati také již v onom prajazyce, který se tím — zrovna tak jako pozdější praslovanština a vůbec každý živý, přirozeně mluvený jazyk — rozpadal a zprvu jenom odstiňoval v celou řadu nářečí, po případě

jednou záhy z byzantské řečtiny, aby se severně dostalo až k lužickým Srbům; později Bulhář a Srbové přijali své *kavad* z nové řečtiny. Tak se stalo slovo to obecně slovanským, ale ovšem praslovanské není ani zdaleka.

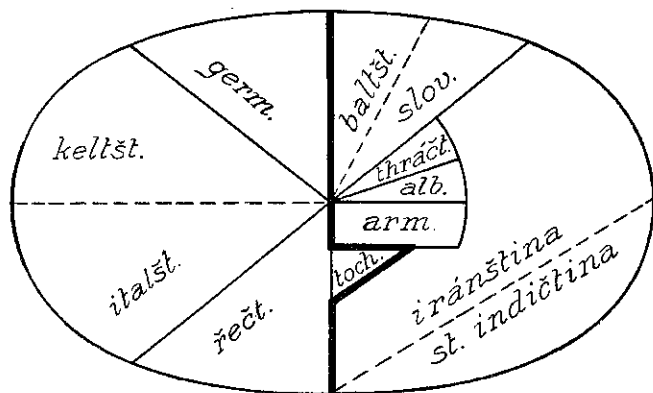
podřečí. Velká rozmanitost tohoto rozrůznění platí najisto pro poslední dobu jazykové jednoty indoevropské (kolem r. 2500 př. Kr.) i jest svědectvím, že „prajazyk“ tehdy byl užíván již velkými skupinami lidí, ani tělesně ani duševně ne zcela stejných, po větším území rozprostřených. Tehdy Slované jazykově nejbliže byli Baltům, předkům na př. dnešních Litevců: zdali v dobách ještě dávnějších tvořili s Balty dokonce jedinou nářeční větev, jest otázka podnes sporná. Na jednu věc však bude značná podobnost baltštiny a slovanštiny v leckterém vzhledu ukazovati vždy: na těsné sousedství místní již v dobách dávných (a odtud netřítě až podnes), třeba se vývoj obou větví — jak na př. *A. Meillet* za to má — ani za starodávna nedál společně, nýbrž toliko za obdobných podmínek souběžně. Prastarých totožných nebo nápadně podobných a podnes zachovaných znaků jest u obou větví celá řada, uvádím pouze útvar složeného přídavného jména (naše „dobrý“), který zní staroslovansky *dobrz-jь* (*dobryjь*) a litevsky *geràs-is*, dále některá slova, v jiných jazycích indoevropských vůbec neb aspoň v té podobě nedoložená: stslov. *blzcha* »blecha“ = lit. *blusà*, stslov. *raķa* »ruka“ = lit. *rankà*, staropruskému *ranco*, stslov. *līpa* »līpa“ = lit. *lėpa*; stslov. *zemlja* »země“ = lit. *žemė*, stpruskému *semme*, stslov. *zvērb* »zvěř“ = lit. *žveris*, stslov. *zīma* = lit. *žemà*, stslov. *smr(z)dėti* = lit. *smirdėti* atd.

Jest otázka, zda bližší, byť méně úzké styky slovanštiny ještě s jinými nářečimi „praindoevropskými“ jsou posud patrné z dochovaných nám jazyků starých. V té příčině znamenáme ještě dnes zřetelnou stopu nejdávnějšího rozdělení prajazyka

indoevropského na dvě skupiny nářeční, podle toho, jak se v nich obražejí tak zvané hrdelnice předopatrové (palatální). V skupině centum-ové zůstaly hrdelnicemi (číslo 100 zní latinsky *centum*, t. j. kentum, keltsky [staroirsky] *cet*, germánsky *hund*, starořecky *é-naíov*, tocharsky *kandh*), v skupině satem-ové změnil se v sykavky (totéž číslo zní staroindicky *śatám*, íránsky [v Avestě] *šatem*, litevsky *szimtas*). Slované patřili k této druhé skupině spolu s Indoíranci, Arménci, Albánci, Thráky a ovšem i Balty (srov. místo množství příkladů jiných aspoň stslov. *desėtb* „10“, lit. *dėszimt*, arm. *tasn*, staroind. *dása* proti lat. *decem*, řeckému *dėna*, gotskému *taihun* a starohornoněmeckému *zehan* „zehn“ a t. p.) — tedy k skupině rozhodně východoindoevropské, smíme-li totiž první skupinu, k níž se dnes i tocharština hlásí, nazvati převážně a snad i původně západoindoevropskou.

Příslušností slovanštiny k prvotné indoevropské východní zdálo by se, že jsme oprávněni předpokládati jakousi pronikavější příbuznost její s ostatními větvemi satemovými, aspoň pro nejzazší pravěk indoevropský; ve skutečnosti jeví se nám však bývalá nářečí prajazyková *všecka* více méně mezi sebou příbuzná, tak totiž, že obě prvotné skupiny bezprostředně přiléhaly k sobě, a že významné shody některé vyskytovaly se netoliko mezi nářečimi jedné a téže skupiny, nýbrž mezi dvěma neb i více různými nářečimi z té i oné skupiny. Podle těchto rozmanitých, úhrnem složitých a ovšem se i křížujících stykův a vztahů vespolných první určil *Johannes Schmidt* (r. 1872) bývalou polohu jednotlivých nářečí indoevropských kruhy, uče, že shodné zvláštnosti některých

z nich šířily se po způsobu vln po nářečích souvislých a původně znenáhla v sebe přecházejících. Při tom poloha tehdejší celkem se u Schmidta shodovala s dějinným a z největší části i dnešním rozpoložením větví, jen že rozchod a rozšíření jejich způsobily značné jich oddálení místní. Schmidtova nauka „přechodová“ neb „vlnová“ ještě nebrala v počet veškerých takových vztahů dnes prokázaných, ale neodpovídajících vždy obrazu „vlny“; jmenovaný již *A. Meillet* pokusil se r. 1908 o nový eliptický obrazec seskupení, obrazu Schmidtovu arcíť podobný a rovněž založený na místním, více méně těsném sousedství. Téhož roku zjištěná nová větev *tocharská* (viz výše) porušuje sice naprostou shodnost starodávné polohy nářečí se zeměpisnou polohou dnešní; přes to lze se i nám přidržeti obrazce Meilletova, jen když tocharštinu vhodně umístíme v skupině centumové a thráčtinu v skupině satemové, asi takto:



Doplňný obrazec Meilletův.

Postavení slovanštiny bylo takové, že prostředkovala mezi západem (hlavně severozápadem) a východem (hlavně jihovýchodem) indoevropštiny. Spolu s baltštinou byla na př. účastna v pradávných dobách rozšíření dosti mnoha takových výrazů, jež vykazují sice větve severozápadní (germánština, keltština a blízká jí zprvu italština), ale nikoli větve řecká, arménská, arijská. Jsou to slova a významy *zrno*, *jablko*, *bob*, *jíva* (*Salix* nebo *Taxus*), *prase* a j. Při tom někdejší předpoklad *Schleicherův*, že byla i užší spojitost germánsko-slovanská, nemá místa a byl již r. 1876 *A. Leskienem* vyvrácen. Na druhé straně jsou tu pravděpodobné styky slovanštiny s thráčtinou (srov. thrácké *βέδω* s naším *voda*, thrácké *βοίζα* se slovanským *režb* = *rež* „žito“, jemuž dále odpovídá i baltské [lit.] *rugjys*, [stpruské] *rugis* a germánské [stangl.] *ryge*, [něm.] *Roggen*), ale především dlužno vytknouti některé význačné shody slovanštiny s arijsčinou a zejména s íránštinou. Shody tyto nemohou nás překvapiti; byliť Slované a Íránci již za pravěku bezprostřední sousedé co do území jazykového a stali se jimi — patrně po dočasném přerušení těch styků — zase, když se v starověkých dějinách asi v 6. století před Kr. objevil nad Černým mořem záhadný národ *Skythů*, mluvící najisto řečí íránskou. Nutno tudíž rozeznávat dvojí styky a vztahy slovansko-íránské: jedny byly prajazykové a týkaly se zpravidla i baltštiny, slovanštině tehdy zvláště blízké, jakož i celé, spojené ještě větve arijské, tedy také staré indičtiny — druhé, pozdější, uplatňovaly se pouze mezi samou prašlovanštinou s jedné a skythickou íránštinou, základem dnešní ossetštiny, s druhé strany.

Vztahy prajazykové dosvědčují nám prastará, oběma stranám od počátku společná slova jako stslov. *svitēti* „skviti se“, lit. *szvitēti* vedle staroindického *svētāh* a avestského *spaētō*, nebo slovanské *bojā se* „bojím se“ (též lit. a staroind.), *grīva* „hřívá“ (též arijské a ve významu „ústí řeky“ lotyšské), *dlōgā* „dlouhý“ (též arijské), *psati* (též lit. a staroperské ve významu „psátí“, ale staroindické „krášlití“) atp. Vztahy a styky pozdější (skythické) jsou vesměs zobrazeny v slovních útvarech, tehdy jen v íránštině možných a do praslovanštiny odtud přejatých. Výpůjčky takové jsou: slovanské *szo* „sto“ z íránského *satam*, snad *rys* „pardal, rys“, *kurz* „kohout“, nejspíše *socha* „vidlicový hák“ a j. Tyto doklady pozdější svědčí ovšem sousedním stykům obchodním a vůbec osvětovým, nelze však s jistotou zařadití mezi ně i zhusta uváděné *bogz* „bůh“, vlastně „udíleč, dárce (osudu)“, které jeví v slovanštině sice tentýž jedinečný význam jako íránské (staroperské) *baga-*, které však vzhledem k *u-bogz*, *ne-bogz* „chud“, *bogatz* „zámožný“ mohlo se tak rozvíjet samostatně i na půdě slovanské, pouze na základě společné náboženské představy pravěké.²⁾ Tím méně patří sem, místo do skupiny první, staroslov. *svētz* „svatý“, lit. *szveñtas*, staropruské *swints* vedle avestského *spanto*. Domněnky o náboženském vlivu Skythů a tím i Íránců, vyznavačů Zarathuštrových klanějících se ohni, na Praslovany jsou tím arci valně otrěseny. —

²⁾ Jen mimochodem dokládám, že ruské slovo *bohatýr*, jež do polštiny přešlo z maloruštiny a u nás bylo zavedeno až od buditelů, není vůbec původu domácího, slovanského, nýbrž přišlo z turečtiny a vlastně perštiny k Slovanům skrze neslovanské Bulhary.

Známe nyní místo slovanštiny mezi nářečímí indoevropskými a zbývá jenom doložití, jakým způsobem stala se tato nářečí — tudíž i slovanština — jazyky samostatnými. O tom byly vysloveny hlavně nauky dvě, které se dnes obyčejně spojují a kombinují, *Schleicherova* rodokmenová z roku 1861 a *Schmidtova* nám známá vlnová nebo přechodová z roku 1872. Schleicher si představoval, že po způsobu rodokmene odštěpovaly se jednotlivé větve z prajazyka místním odstěhováním, stále pokračujícím; podle něho prajazyk se rozdělil nejprve na větev severoevropskou a asijsko-jihoevropskou, z nichž první měla odnož germánskou a lituslovanskou atd. Podle Schmidta zase různosti jazykové mohutněly čím dál více v nářečích ještě pospolu jsoucích uprostřed hranic plynulých, které se ostře vyhranily jenom tehdy, když zmizel některý ten článek přechodní, spojovací (na př. mezi Germány a *Baltoslovany*). Avšak zde jest právě dodati, že bez místního stěhování, bez pohybů a posunů tu pozvolných, tu dosti násilných, způsobených přelidněním, nárazem nepřátel a podobně, neobejdeme se na žádný způsob při zániku prajazykové jednoty indoevropské, při tak zvaném „rozchodu“ Indoevropců. To ještě méně dnes, kdy víme, že se jednotlivé větve „západoindoevropské“ (tocharská) mohly dostatí až na nejzazší východ, byvše přešínuty značnými převraty nějakými, nám naprosto nepovědomými. Slovanština zaujímá však vedle haltštiny i dnešního dne stále své severovýchodní místo mezi větvemi sesterskými.

To vede nás přímo k nesnadné otázce, námi dosud nedotčené, *v kterých vlastně místech přebývali Pra-*

slované, kde byla pravlast, kolébka jejich. Ještě tíže než k této otázce jest odpovéděti k jiné jaksi předchozí, kde totiž byla prasídla spojených ještě Indoevropanů tak asi ve 4.—3. tisíciletí před Kr. Před lety většina badatelů zacházela tu v Asii, zpravidla do Babylonie, v území mezi Eufratem a Tygridem (Mesopotamie) nebo někam blízko, kde shledávali pradomov sjednocených ještě Semitů, k nimž a předchůdcům jejich Sumerům Indoevropané jevíli některé významné vztahy jazykové a tudíž i osvětové; staří Slované zachovali z nich slovo *ruda* „kov“, které nelze asi odvozovati od přídavného jména *rudý*, nýbrž s příbuznými slovy jinojazyčnými ze sumerského *urud* „měď“.³⁾ V posledních desítiletích však nastal obrat: převážná většina dnešních jazykozpytců klade pravlast indoevropskou na některé území východní neb i střední Evropy, tak *A. Fick* v území kavkazské, *O. Schrader* do jihoruské stepi a lesnatého kraje přilehlého, *E. de Michelis* mezi Dunaj a Dněpr, *H. Hirt*, *W. Streitberg*, *Joh. Hoops* do severoněmecké nížiny atp. Zastánci východu (na př. *O. Schrader*) vytýkají při tom pradávne jazykové styky, jež podle všeho byly také mezi Indoevropanci a Finny, t. j. čeledí ugrofinskou, která dosud má podobné výrazy a tudíž skorem tytéž kořeny pro pojmy *meď*, *voda* a j. jako my a všechny větve s námi spřízněné. Rozpor mezi názory učenců je dnes tak značný, že krajně pochybovačné stanovisko *Jana Kozwadowského* — a to i v příčině pravlasti slovanské —

³⁾ Jiné, jen v ruském *посо́а* „kus země (vzdělané)“ se obrážející slovo přešlo jinam, do indištiny a řečtiny, ve významu „sekyra“, do germánštiny jako „orání a vláčení“.

nemůže zarážeti, tím méně, že se nyní, po objevení centumové větve tocharské v Asii, zase zraky učenců upírají k této jakožto k možnému východisku všech Indoevropanů. Nauka kodaňských badatelů *H. Möllera* a *H. Pedersena*, že nutno předpokládati dávnověkou jazykovou jednotu semito-indoevropskou, není sice podnes všestranně a zejména ne od semitistů uznána, ale i ona posiluje mínění, klonící se na stranu Asie. Přes to netřeba se už teď vzdávati území evropského; hlásaná jednotu semito-indoevropská (a po případě i finsko- neb uralo-indoevropská, jež by se týkala též Samojedů), byla by jistě předcházela dobu, kdy se Indoevropanci odloučili jakožto zvláštní čeleď jazyková, úplně samostatná — a to se pravděpodobně stalo právě mimo oblast semitskou a finskou, ale poměrně blízko obou, tedy při nejmenším v jihovýchodní Evropě. Tam Indoevropané cestou nám neznámou dospěli dosti značného stupně kultury, totiž i vyššího zemědělství *rádlem*, jak dokazují jazyková svědectví, společná všem větším mimo arijštinu (srov. zejména kořen *ar-* „orati“ a *mol-* „mlíti“). Arijci buď se dříve odtrhli od prajazykového celku, anebo těch vymožeností osvětových na dlouhé pouti do Asie zase pozbyli, až je v tamních nových sídlech svých získali znovu. Tochaři zároveň nebo spíše později nastoupili stejnou cestu, ale pronikli ještě dále na východ Asie, byvše patrně tištěni kmeny jinými. Že se centumová větev mohla ocitnouti také na půdě asijské, to připouštěl už dříve — ještě před objevením tocharštiny — *H. Hirt*.

Slované spolu s ostatními větvemi satemovými mimo arijskou jsou účastní onoho význač-

ného názvosloví zemědělského, jak ještě uslyšíme v hlavě III. Co se tkne sídel jejich, když osamostatnili, nezdá se, že by byli jich došli zvláště dlouhými poutěmi nebo vzdálenými pohyby. Alespoň věrní sousedé jejich, Baltové, pokládají se i tělesně i jazykově za nejryzejší větve indoevropskou, která prý se málo odchýlila od pravlasti společné. Majíce tedy na severu (a severozápadu) za sousedy Balty, kteří vešli v úzké jazykové styky s Finny, šířícími se severně od nich z východu na západ, Slované zůstali Finnů alespoň v pravěku svém celkem vzdáleni; když bývali sousedé jejich jižní, Thrákové, hnuli se dále, by dospěli posléze Balkánu, Praslované měli zajisté možnost dostat se časem až ke Karpatům a střetnouti se nějak s kmeny keltskými, nejzáje na východ sahajícími (srv. alespoň — místo jiných — slovo *sluga* „sluha“, jisté praslovanské, ale vlastně keltské, značící původně asi „ozbrojenou družinu“); na západě, zdá se, musili se jednou setkat i utkat s Germány, i kdyby bylo pravda, že původně obě tyto větve dělila větev ještě jiná, dnes prý vyhynulá; na jihovýchodě konečně Praslované po odchodu Arijců, mezi nimi též Íránců, neměli sousedů nám blíže povědomých, až stali se jimi Íránští neb aspoň Íranisovaní Skythové (kol r. 600 př. Kr.). Už toto povšechné ohraničení prasidel slovanských ukazuje k jihozápadní dnešní Rusi a severovýchodní Haliči, tedy k území, kde můžeme od starodávna sledovat též místní názvosloví poměrně nejryzeji slovanské — zdalibž jest přesnější ještě vymezení pro počátek slovanského pravěku možné? Myslím, že ano.

Jest nápadné, že slovanština (a i baltština!) vůbec nemá nijakého vlastního názvu pro buk, strom, který se vyskytuje na západ od vlnité čáry, táhnoucí se od staropruského města Kralovce až k ústí Dunaje a Černému moři, kdežto germánština, podle všeho keltština a dále italština mají takový svůj název, vyvozený arcit z kmene indoevropského (germ. **bōko* = něm. *Buche*, u Caesara silva *Bacenis*, latinské *fāgus*). Aby mi dobře bylo porozuměno, nekladu na to přílišné váhy, jak se činívá, že právě název téhož útvaru nevykytá se u Slovanů, ani na to, že z téhož kořene odvoditelné *bzzz* „bez“ je přeneseno na strom jiný; vytýkám naprostý nedostatek vůbec nějakého domácího názvu praslovanského i pozdějšího. To přec jen zdá se nasvědčovati tomu, že vedle Baltův i Praslované zprvu nepřekročili hranice bukové, že tedy „kolébkou“ jejich opravdu bylo *střední Podněpří* a zejména močálovitě i lesnaté území nad *Prípetí*, jak také *L. Niederle* uznává a jak pravlast podobně určuje i botanik *J. Rostafinskí*, klada ji do středního pásma Rusi, omezeného na západ hranicí buku, tisu a modřínu, na ostatních stranách hranicí habru (viz o tom ještě více v hlavě III.). *Niederle* ovšem soudí, že Praslované nejen záhy postoupili na západ k Visle, nýbrž už v 2. tisíciletí př. Kr. dokonce až za Vislu k Odře, kde narazili pak na Germány, jimž v 1. tisíciletí př. Kr. prý podlehli; Germáni, kmenové Bastarnů a Skirů, překračují v 3.—4. století př. Kr. již sami Vislu, Gotové následují jich asi kolem Kristova narození. S jazykozpytného hlediska nelze k tomu poznamenati nic jiného, než že Slované jakožto jazykový celek přejali za blízkých těch styků s Ger-

mány také pojmenování „*buky*“ pro strom, jim dříve bezpochyby neznámý, a že tak mohli učiniti teprve po provedení germánského posouvání souhlásek, kdy místo **bhaġa* Germáni říkali už **baka* a dále **bökō*, v akk. sing. **bökōn*, v gen. sg. a nom. plur. **bökōz*, t. j. nejdříve v době položené ne příliš dlouho př. Kr. Zdali se tak stalo prostřednictvím Bastarnů čili spíše Gotů, nesnadno rozhodnouti.⁴⁾

Již v oné pravlasti, omezované na západ ještě hranicí bukovou, po případě Vislou, zazníval a poměrně se ustálil praslovanský jazyk, jehož hlavní znaky a zvláštnosti hláskoslovné byly: samohlásky podle možnosti zkrácené a dvojhásky zjednodušené, tak že místo původního *i, u* vznikají jery, poloviční samohlásky, tehdy ještě vyslovované (na př. *krvins* „krevný, krvavý“ = lit. *krūvinas* atp.), dále nosové samohlásky *a, e* (*raġa* = lit. *rankā*, *svets* = lit. *svėntas* atd.), souhlásky pouze jednoduché a souhláskové skupiny snadné, ale oboje před předopatrovými hláskami význačně měkčené (*želězo* = lit. *geležis*) a j. v. Jazyk zněl libě za přízvuku volného, stěhovavého, jaký jest podnes v ruštině a jižní slovanštině — zněl ne nepodobně jazyku starobulharskému, jehož v 9. století po Kr. užili věrozvěstové slovanští ku překlada bible, arcif odmyslíme-li si znaky tohoto jazyka již čistě nářeční, jihoslovanské (na př. v praslovánštině bylo zprvu ještě *noġts* místo starobulharského, starocírkevně slovanského *noštъ*, ruského *novъ*, našeho *noc* atp.).

⁴⁾ Táž nesnáž stihá jazykozpytce, má-li stanoviti pramen pozdě praslovanského *Dunavъ*, jména veletoku Dunaje (z pozdě bastarnského či z gotského **Dōnāwi*)? Základ jména toho byl arcí keltský, ze slovanského kořene se vyložití nedá.

Co do zásoby slov praslovánština nebyla chuda, naopak, vynikala jako ostatní větve indoevropské značným bohatstvím kořenův i kmenův a zvláště bojnými výrazy zvukomalebnými (srov. jen *chrápati, chraptěti, chropěti, chroptati, chřipěti, chrupati* a *chřupati* v češtině a v základních tvarech také již v praslovánštině), slovem, stačila jistě všem tehdejšími potřebám životním, osvětovým; ale nebyla také — jako žádný jazyk na světě — ve všem ryzí, podléhající vlivu sousedních jazykův i národův, osvětou zpravidla pokročilejších. Již výše byla řeč o vlivu Skythů, mluvících íránsky; vedle toho přešla ojedinelá cizí slova s novými patrně předměty odjinud, na př. *konopě* spíš od Thráků než od Finnů atp. Od východu mohl se uplatňovati časem i vliv kočovných kmenů turkotatarských, jak bylo to předpokládáno na př. při slově *kraguġ* „krahujec“ (z tur. *karagu, kergu*), *klobukъ* „plstěný klobouk“ (z tur. *kalpak*); než tu jest podotknouti, že všecka slova toho druhu nemusila býti nutně praslovanská, nýbrž jsouce pouze všeslovanská mohla zcela dobře přejíti k některým jižním Slovanům teprve v době historické a odtud rozšířiti se dále,⁵⁾ třeba až do polabštiny. Jinak se má věc s výpůjčkami germánskými a v prvé řadě gotskými, které se udály od doby, kdy Slované postoupili k Visle a Gotové se hnuli odtud k Černému moři: tehdy (1.—4. století po Kr.) Slované, byvše jimi podmaněni, po prvé se dostali ve styk s vyšší osvětou západoevropskou, a učíce se tenkrát jakož i později

⁵⁾ To platí skutečně o obecně slovanských slovech tvaru *klobukъ*, kdežto příbuzná slova tvaru *kalpak* (v bulh., srb., ruštině a polštině) jsou podobnou výpůjčkou z turečtiny, avšak časově mnohem pozdější.

snadno cizím jazykům, přiučili se gotštině i mísili pak do svého hovorů germánská slova netoliko pro předměty jim nové a nezvyklé, ale také pro věci a pojmy všední a známé. Takových výpůjček „praslovanských“ je hezká řada, ač nejsou vesměs postaveny na jisto a nepromluveno zde poslední slovo (Peisker jich vyčítá přes 100, Bulhar Mladenov asi 25!). Poznáme hodnotu některých doleji, a proto se spokojují zde těmito ukázkami: *daska* „deska, mísa“ (samo gotské slovo z řeckolat. *δίσκος*), *kotlzs* „kotel“, *chlévz*, *chyzz* „chýše“ (z got. *haus*), *mbēb* „meč“ (gotské *mēkeis* z keltštiny) a j. v. —

Vše, co posud uvedeno, odkazuje Slované pravěku stále k východu Evropy; tam po celou dějinnou dobu předkristovou, kdy jiní Indo-evropané, Řekové a Římané, prožívali své nejslavnější dějiny, kdy brzy potom poklesla vnitřní moc světové říše římské, kdy na brány její bušili Keltové a Germáni, připravující velké stěhování národů, Slované stále jako by v historii téměř ani nebylo, ve vzdálené a zprvu jim dostačující pravlasti zůstávali ušetřeni ruchu evropsky světového a ovšem i osvětového. Později, když pravěk minul, dostali se sice dost daleko na západ, ale těžiště, jádro jejich zůstalo na východě a jihovýchodě Evropy, vůbec ve východní půli její. Přenést na východ Evropy kulturu vykvétlou již jinde a vlastním úsilím jej zvelebit — to zdá se býti dějinným posláním Slovanů. Kdyby již v tak zvaném „starověku“ byli se octli na hranicích říše římské, byli by dávno vsáali aspoň trochu té vůně kultury klasické, jak učinili Keltové a i Germáni dávno před nimi; nebyli by

musili čekat na prostředníky Goty, aby se jen poněkud povznesli výše nad stav, v němž trvali od dob praíndoevropských. S tímto zákonitým koloběhem osvěty, jež přišla k Řekům z východu a šířila se napřed na západ a po té severněji zas na východ, nepočítají očividně ti, kdož přisuzují již v pravěku Slovanům úlohu, již nikdy nehráli: pošinujit je už v těch dobách do západní půle Evropy až k břehům Rýna a daleko do Alp i za ně, dovolávající se při tom svých vlastních výkladů tamních místních jmen. Výklady ty jsou u vědce *Ed. Bogustlavského* dnes nepřijatelné proto, že nejsem sám jazykozpytcem úplně ustrnul v názorech starogramatických, dávno překonaných; u diletantů pak, jací jsou u nás Slovinci *M. Žunkovič*, dále *V. Srba*, *Josef Kuffner*, *Jul. Stowik* a j., nelze vůbec mluvit o vědě, nýbrž spíše o hře slovy, bohužel ne nevinné. Alespoň mnozí čtenáři nezkušení a — čehož zvláště dlužno litovati — i někteří novináři svým časem uvěřili a pohříchu dosud věří lákavým fantasiím o evropském prvenství a tuzemství Slovanů na západě. Stará osada římská *Koln n/R*, latinsky *Colonia Agrippina*, německy *Köln a/Rh* byla tu jako výsměchem vši historii prohlašována za praslovanskou; ne kmenové neíndoevropští (Baskové v Španělsku, Piktové v Anglii, Rhaetové v Alpách) byli praobyvateli Evropy, ale prý naši dávní Slované! Ti založili též římské „kolonie“ (na př. i francouzské *Coligne*) a nazvali je tak buď od blízkého chlumu (*Žunkovič*), anebo od kolů a kolové stavby (*Kuffner*). Škoda, že se tu oba znalci nedohodli! V metodě ovšem jsou za jedno; jazykozpyt jakožto věda se podceňuje, jeť nesnadný a nepovídá vždy to, čeho

bychom si přáli, za to se přirovnávají k sobě slova z nejrůznějších řečí, jen když mají ledajakou, hodně makavou podobu; konečně se šmahem prohlašuje za slovanské, co upomíná na slovanská slova ne starodávná, ale dnešní. Snahám pravé vědy slovanské, nepodnícené marnými sny národními, nýbrž sloužící jen pravdě, takové žalostné zjevy poblouzení podřívají sic u obecnstva půdu, avšak nezmatou jich v konečném cíli.

II. PŘEDNÁŠKA.

II. Staří Slované v ohledu národopisném; Peiskerova nauka o praporobě slovanské.

(Ke kterému plemeni náleželi Slované. Rozpory mezi anthropology. Nauka keltslovanská o původu mongolském, nauka hlavně Niederlova o indoevropském původu Praslovanů. Důvody druhé nauky v příčině tvaru lebky a komplexe. Stanovisko jazykozpytu k tomu. Staroslovanské slovo „smerd“ a dosah jeho; název „župan“. Obsah Peiskerovy nauky o dvojí praporobě slovanské, turkotatarské a germánské. Peiskerova svědectví jazykozpytná a vyvrácení jejich. Hodnota výpůjček jazykových. Peiskerův názor na Skythy. Jeho ostatní doklady historické; poroby dějinné, pozdní zprávy o Rusích a Baltech. Slované uchovateli a pokračovateli osvěty indoevropské.)

Jazykově byli Praslované jistě, až na nezbytné odstíny nářeční, jednotní a příslušenství indoevropského; jde nyní o to určit, zda náleželi také venkoncek k plemeni indoevropskému a tudíž kavkazskému, či nebyli-li v celistvosti neb aspoň z části plemene cizího, na př. mongolského, jak se někdy, ovšem se zřetelem k historickým dobám a porobám, potupně tvrdívá o Čechoslovanech (prý „Avaři“) a Rusích (prý „Tataři“).

S vědeckého stanoviska není předem vyloučeno, že k Praslovanům nebo již k Indoevropanům, tedy vůbec k prapředkům slovanským se přidružily a

časem i jazykově přiřčenily cizí nějaké kmeny. Vždyť podobné úkazy vidáme podnes, v dobách dávných pak to pravděpodobně předpokládáme na př. u povědomých nám Skythů, sic iranisovaných, ale příšedších ze střední asi Asie; zcela zřejmě se jeví totéž i u Bulharů, Jihoslovanů podrobených v 7. století po Kr. od jízdného a kočovného kmene turkotatarského (hunského), který se poslovanil, tudíž úplně s nimi splynul, ba dokonce vtiskl novému národu své jméno. V příčině *pravěkých Slovanů* jest velice těžko o této věci souditi; jako ostatní větve indoevropské pomísila se zajisté i slovanská po příchodu do Evropy, do východních prásidel svých s praobyvateli evropskými – avšak právě o těchto končinách pronáší se obyčejně mínění, že byly ještě méně zalidněny než kraje středo- a západoevropské. Co se pak mongolského praživlu týče, nemáme důkazu pro přimíšení jeho již v dobách pradávnych žádného; naopak, podle *Fr. Ratzela*⁶⁾ jest vplývání mongolských plemen do Evropy považovati z důvodů zeměpisných spíše za událost poměrně pozdní; neboť v tom ohledu Evropa prý není poloostrovem severní, nýbrž jihovýchodní Asie. Krom toho do savadni vůdce náš, jazykozpyt, vypovídá nám tu službu, a nauka, která zkoumáním tělesných vlastností národův a kmenů nynějších i bývalých hledí se dopídití pravdy, anthropologie, není ani v naší otázce sjednocena.

Především si anthropologové odporují v tom, který typus neb ráz tělesný příslušel velkou pře-

⁶⁾ Der Ursprung und das Wandern der Völker geographisch betrachtet. Ber. d. Kgl. sächs. Ges. d. Wiss. Phil.-hist. Kl. 1898, II, str. 33 n.

vahou Indoevropánům původním, zdali dlouholebečný plavý (což zpravidla se uznává), čili krátkolebečný, ježž mimo jiné připouští též jmenovaný již výše *de Michelis*. Další rozpor týká se očividného rozdílu mezi zevnějškem dnešních Čechův a Jihoslovanů, kteří jsou většinou krátkolebí a komplexe (zabarvení pleti, vlasů a očí) tmavé, a světlým, dlouholebým typem severním (germánským a baltským), který i pro Němce jest dosvědčen na kostrách z hrobů jihoněmeckých z 2. poloviny I. tisíciletí po Kr. Na základě tohoto, časově arciť nerovnocenného materiálu jedni badatelé, totiž většina vyznavačů nauky t. zv. keltoslovanské, viděli v Slovanech stejně jako v Keltech, jádru národa francouzského rovněž krátkolebečného a tmavého, cizí živel plemenný, neevropský a proto *mongolský*, který by byl vnikl ze střední Asie jakožto prásidla typu krátkolebého. Naproti tomu odpůrci theorie keltoslovanské, mezi nimi *R. Virchow*, *K. Penka* a na prvním místě náš *L. Niederle*, opírají neindoevropský původ Slovanů a řadí tyto i po tělesné stránce blízko a vedle Germánů. Odkazuje k zvlášť podrobnému rozboru této otázky v Niederlových „Slovanských starožitnostech“ (I, 1, str. 80 n.), omezím se tuto tím, že vytknu několik protidůvodů nezávažnějších.

Dnešní Slované jsou opravdu mírně krátkolebí, ale Poláci a Rusové, jádro jejich, jsou poměrně středolebí, vykazující dosti často i dlouholebost; čím dál do minulosti, tím více vyniká tento typus u Slovanů všech, jak dokazují slovanské hroby s kostrami 8.–12. století po Kr., kde dlouhé a střední typy silně převládají, dlouhé typy zvláště na území významném pro Praslovany, v jihozápadní

Rusi. Proto lze už dnes se značnou pravděpodobností míti za to, že převládající *typus dlouholebečný, klonící se k středolebosti*, jenž je dosvědčen také ze starých slovanských hrobů pobaltických (meklenburských a pomořanských) v severním Německu, byl asi typus též praslovanský, který by se tudíž ne-li kryl, tož aspoň sblížoval s dlouhým typem germánsko-baltským a po případě, má-li obecně mínění pravdu, s typem původně indoevropským. Arciť u Slovanů nastala během středověku, zejména od 12. století po Kr., záhadná posud proměna ta, že převahy nabyla a nyní ji drží krátkolebost, zjev nikterak ojedinělý: po celé střední Evropě od Švýcar a od Rýna až včetně po Halič a Rusko krátkolebí poznenáhlu vynikají a zatlačují dlouholebce z příčin nám neznámých, snad pro svou větší životní sílu, která přes to, že byli za prastarodávna — aspoň ve střední Evropě — od dlouholebců zatlačeni, přece jim dala po čase zas vyniknouti.

Co se tkne *komplexe*, ani veškeři dnešní Slované nevyznačují se typem tmavým, v pravdě brunetním. Opět činí při nejmenším Poláci a Rusové výjimku. Zprávy starých spisovatelů ze 6.—10. století po Kr. (Řeka Prokopia, některých Arabů) označují Slované výslovně za rusé, tak že nebyli ani po baltsku-germánsku plaví ani docela tmaví, nýbrž světlí s odstínem kaštanovým, zarudlí. Odstín tento zvyšovali sobě možná ještě umělým barvením vlasů. Tedy také co do pleti, barvy očí a vlasů nemohli se Praslované původně tak příliš odchylovati od nejbližších svých sousedů ano spřízněnců Baltů a ne příliš dalekých Germánů; náleželi asi k téže vrstvě indoevropské typu více méně

světlého, kteráž se výše na severu, mezi Germány a Balty, vyhranila v typ úplně světlý a plavý, níže na jihovýchodě mezi Slované v typ spíše rusý, temnorusý a později místy i tmavý. Že však staří Slované skutečně nebyli bruneti, dosvědčují dnešní severní Němci na území v raném středověku slovanském, pobaltickém, kde přece polabští a zálabští Slované, byvše později podrobeni, najisto se pomísili s plavým typem germánským, avšak bez nějakého ztmavění tohoto typu; naopak, světlý typ jest tu spíše stupňován a vyvrcholen, a příčinou toho nemohli býti než oni baltičtí Slované, o nichž pověděno již shora, že byli převahou též dlouholebí a středolebí.

Snad již z podání mého jest patrné, na čí stranu se kloním sám; a ačkoli jazyk o zpyt zde nerozhoduje, přece lze s jeho poznatky vůbec nejlépe srovnati právě nauku druhou, *Niederlovu*. Jednoho praslovanského slova přední hlasatel její se dotkl právem již dříve; jest to význačný přímětek »rusj«, tak hojný ve výpravných zpěvích ruských a jihoslovanských a jistě — podle Miklosiche — prastarý proto, že se rusost hlavy a vlasů dávno stala u Srbů vzácnou. Sama praslovanština jako celek nejeví rovněž spolehlivých známek nějakého naprosto cizího živlu článkovacího, mongolského neb turkotatarského; za takovou známku mohlo by se nanejvýš považovati svérázné zkrácení a snížení původně dlouhých a i krátkých samohlásek ve vlastní praslovanštině, kdyby podobné úkazy nevyskytovaly se porůznu v indoevropštině i jinde, a kdybychom na příčinný výklad takových stránek jazykových stačili už dnes. Protiváhou proti tomuto pozorování lze uvést

to, že praslovanština stejně jako baltština, stará řečtina a indičtina dovedla zachovati velice jemné stránky prajazyka indoevropského, totiž prvotné namnoze poměry přízvukové, velmi rozmanité; zvláště v ruštině a jižní slovanštině (slovinštině, srbštině) znatelné jsou toho sledy podnes.

Ještě jedno podle obecného mínění praslovan-
ské slovo vztahu společenského jest tu uvést, pojmenování sedláka, zemědělice *smrdz* „smerd“, patrný prý protiklad pastuchy, který, prodlévaje stále na čerstvém, volném vzduchu, opovrhoval uzavřenými sídly a rolníkem v nich bydlicím, v potu tváří pracujícím a jemu proto „páchnoucím nelibě“. I toto slovo má — na př. podle *J. Peiskera* — býti průkazným svědectvím pravěkého již míšení Slovanů zemědělců s kočovnými cizinci, turkotatarskými; tito, podmanivše sobě Praslovany a přiučivše se jejich jazyku, pěstovali prý pro sebe chov dobytka dále a tvořili zvláštní vyšší vrstvu „županů“, pastýřskou šlechtu, která pohrdlivě pohlížela na zotročeného rolníka. Táže se: jsou obě za svědky vedená slova s to, aby unesla tíhu vývodů z nich činěných? Nikoli. Z úvah o slovanském pravěku dlužno podle všeho předem vyloučiti název *župan*, jež Brugmann a ve spojení s polským a naším *pán* (staročesky *hpán*) také O. Hujer vyvozovali sice z indoevropštiny a praslovanštiny, který se však přece jen zdá býti původu pozdějšího, avarského teprve a bulharského. Název *smrdz* pak, i když jej máme za bezpečně vyložený („smrdutý“), nemohl, jak Peisker myslí, býti teprve utvořen v ústech cizinců, byť slovansky již dobře mluvících, nýbrž jsa útvar kořený nutně trval již od nepaměti

v jazyce jako běžná přezdívka snad právě těch, kdož konali těžkou prací zemědělskou; tou pohrdali aspoň s počátku i ze Slovanů ti, kdo chovali neb pásli dobytek, honili zvěř a lovili ryby. (Srovnej o tom ještě v hlavě III.) Přezdívka ta se ujala, a časem zapomněli sami zemědělci slovanští jejího původu; značila vůbec „sedláka“, dav a stav selský, zvláště v dobách pozdějších, když přibýly obyvatelské vrstvy nové, šlechta jakási, po níž není ještě památky, když Slované vystupují na kolbiště dějinné. „Smerdi“ jsou později, na př. u starých Rusů, uváděni proti vládnoucím, i co do původu cizím (skandinávským) bojarům,⁷⁾ „smardy“ nacházíme u Poláků, „smurdi“ konečně jsou jedním z pěti stavů lužických Daleminců. To vše nemohli bychom tak hladce vysvětliti, kdybychom smerdy uváděli od prvopočátku ve spojení — jak Peisker činí — se „župany“, jichž není na Rusi a v Polsku, nebo podle Rhamma (viz poznámku) pouze s „bojary“ na omezeném území ruském. Ze všeho, co tuto pověděno, je zřejmo, že na dnešních vědomostech našich o vzniku a vývoji názvů „župan“ a „smerd“ nelze vůbec budovati závazného názoru na plemenné poměry praslovan-
ské.

Tim, že jsme se dotkli názorů *Peiskerových*, zaměnili jsme vlastně otázku po mongolském původu Praslovanů jinou otázkou, zda bývala či nebývala nějaká praporo ba slovanská. Jest třeba seznámiti se s Peiskerovou naukou, kterou hlásá přes všechn odpor různých odborníků od

⁷⁾ Srv. *K. Rhamm*, Die Grosshufen der Nordgermanen str. 775, pozn.

r. 1905, poněkud zevrubněji. Peisker, stručně řečeno, učí na základě cizích nebo jen domněle cizích slov, přešlých prý do slovanštiny, že pravěcí Slované úpívali v dvojí střídavé porobě, v turkotatarské velice kruté a germánské mírnější. Vybrav si z trojího území, prisouzeného Praslovanům botanikem *Rostafínským* (srv. nahoře str. 21 a ještě níže), toliko močálovité Polesí, Peisker již tam počítá s náhlým, vždy ob čas opětovaným přepadáváním zemědělných Slovanů od jihovýchodu, z černomořské stepi, se strany jízdých kočovníků *turkotatarských*, kteří ovládnuvše kraj bránili prý Slovanům v sebe nepatrnějším chovu dobytka; o všechna dospělá dobytčata je olupovali, Slovan neznal pak mléka nadojeného, kterého by požíval, nýbrž jen *mle-zivo*, na něž přenesl prý i původní své slovo pro mléko, totiž **mlěz*⁸⁾. Nemoha pro povahu území a zejména pro útisky sveřepých nepřátel pěstovati dobytčářství, sám nevyráběl tvarohu ani sýra; slovo *tvarog*s přejal vůbec teprve od svých pánů, kteří slovem *torak* označovali mléko pouze zkyšané, sladkého nepožívající. Praslovan podle Peiskera byl tudíž výlučným zemědělcem se stravou výhradně rostlinnou, aspoň na tak dlouho, dokud kruté jeho tatarské nepolevilo a nepřikvapil od západu nový nájezd, tentokrát *germánský*, a nenastala nová, byť méně ďábelská poroba.

Za nadvlády germánské zotročení zemědělci slovanští směli přece zase chovati dobytek a mohli tedy požívatí sladkého mléka; chyběla jim

⁸⁾ Hvězdička před jazykovým tvarem značí zde i jinde, že útvar takový není v jazycích doložen, nýbrž že je *více méně* pravděpodobným dohadem.

však pojmenování pro obor dříve nepěstěný i přejali proto od západních Germánů jak slovo *mléko* (nebo vlastně **melko*) tak i *skots*. Než také v jiných oborech osvětých Germáni daleko vynikali nad Slovaný, kteří od nich šmahem přejímali předměty i názvy nové, na př. pro *pluz* „pluh“, *chlévz* „chlév“, *chyzs* „chýše“ a mn. j. Taková předdějinná poroba germánská bývala prý vystřídána buď novým peklem tatarským nebo stavem Slovanů sic volným, ale zabíhající v pravý opak, v dokonalou nevázanost a bezvládu, podporované zejména bezednými bažinami připetskými.

Mezi oběma ocelovými kladivy, dopadajícími na měkkou kovadlinu slovanskou, zrodilo se konečně společenské zřízení praslovanské, jež bylo podle Peiskera již tehdy vyznačeno vládnoucí vrstvou cizích pánů, *županů*, a služebnou vrstvou domácích *smerdů*, nebo jinak řečeno, vrstvou pastýřskou a druhou selskou. Z nekonečných útrap a strážní jařmených Slovanů vyplynula posléze i otrocká povaha jejich a jméno *Slavus*, *Sclavus* „Slovan“ bráno prostě za označení „otroka“. K tomu ke všemu močály poleské nedaly rozvinouti se ani válečnému umění Slovanů, statečnosti a vytrvalosti jejich v boji; na druhé straně ovšem v témže prostředí slovanské básnictví, slovanská hudba nabyly známého měkkého rázu, bájesloví jejich tamže dospělo dojemného uctívání předků. Slovem, obraz pravěku, Peiskerem sytými barvami malovaný, je přímo hrůzný, úděl pekla již zde na zemi — div ještě, že Slovanům zůstal jazyk, aby se písní, zbožnou vzpomínkou mohli potěšiti . . .

A jak se stává k hrůzostrašným vývodům Pei-

skerovým soudný jazyk o z p y t? Ten nemůže než popíratí platnost základních pilířů jejich, tak že se na konec zvrátí celá ta odvážná stavba, již původce nazval „novou základnou slovanských starožitností“. O pochybné ceně názvů „župan“ a „smerd“ jsme již slyšeli; dodáme-li, že ani slovo *tvorogz* není původu nutně turkotatarského ani *mléko* nutně germánského, dále že Praslované znali dobře slovo i předmět *syřz* (původně asi „tvaroh“, po té „sýr“), krom toho že měli hojně vlastní názvosloví domácích zvířat (*goveđo* „skot, hovado“, *krava*, *tele*, *ovca* atp.), zviklán jest už tím názor Peiskerův o výhradním zemědělství dávných Slovanů. Neškodí však vytknouti ještě zvláštní a naprosto zvrácené stanovisko, které Peisker zaujal k slovům, vypůjčeným z cizích jazyků. Taková slova sama o sobě nemívají přece hodnoty kulturní, v tom rozumu totiž, aby za všech okolností nový, cizí název svědčil již i předmětu novému, přejímateli před tím neznámému (na př. *skotz*, ač byl-li prvotný význam slova opravdu „skot“ a ne „peníz“, proti *plugz*); tím méně vězí v takových vypůjčkách smysl nějaký politický, aby jedna vypůjčka nebo řada jich mohla platiti za důkaz závislosti a porobenosti národa přejímajícího (Maďaři vítězi přijali později převelké množství výrazů z jazyka podmaněných Slovanů do svého). Větší počet slov vypůjčených svědčí však rozhodně blízkým, úzkým stykům dvou národů, z nichž předávající zpravidla se honosí vyšším stupněm osvětovým, jak tomu na př. bylo u Germánů a zejména Gotů, když se v době předkristové střetli se Slovaný. Na všecken způsob jest cenu každého jednotlivého vypůjčeného slova jak po

jazykové, tak po významové stránce zvláště zkoumati. U Peiskera prozrazuje se podivný názor na důležité tyto styky mezinárodní také tím, že má za možné, aby jedna strana (Slované) stále měla na očích mláďata, ale pro dospělá zvířata a mléko jejich užitkové, jež prý odváděla straně druhé (Tatarům), aby vůbec neměla výrazu, zapomněvši svůj původní vlastní . . .

Jak vidno, s jazykozpytného hlediska nelze Peiskerovy nauky schváliti, a on sám, vida s této strany odpor i cítě slabost svých důvodů, s tím větším úsilím hledá opor jiných *dějepisných* a *národopisných*. Především k otázce, může-li jmenovati některý kmen turkotatarský, který by v pravěku byl tak tísnil Slovaný, odpovídá poukazem na *Skythy*, jež má za kočovníky íránsky mluvící, ale jinak krutě smýšlející. Avšak nehledě ani k tomu, že mnozí badatelé pochybují o mongolském původě *Skythů*, jest důrazně připomenouti, že titíž *Skythové*, kteří od 6. století př. Kr. obývají nad Černým mořem, v století předchozím přejali od Íránců v Asii nejen řeč, nýbrž z části i osvětú, náboženství jejich — a dále, že ani v evropských svých sídlech podle řeckého dějepisce a cestovatele Herodota nebyli vesměs kočovníky, naopak: právě západně od Dněpra a podél něho žili zemědělci *Skythové*, a s těmi se Praslované stýkali patrně v prvé řadě; přejavše pravděpodobně od nich „sochu“. *Zdali* a *pokud* pak „královští“ *Skythové* při Donu, kteří ovládali ostatní *skythické* kmény jako otroky, zasahovali i do území praslovanského, *pripetského*, jednoduše nevíme. Jazyk nám tu praví příliš málo, ač vypůjčka číslovky 100 z íránštiny mohla by

vedle obchodních styků svědčiti také poplatkům nějakým; avšak Peisker sám vytýká, že bažiny pripetské bránily chovu dobytka, a proto i s jeho hlediska, že stepní kočovníci vždy hledají dalších pastvin svým stádům, jest předem *vyloučeno*, že by se Skythové byli kdy trvale jako vyšší vrstva neb *šlechta* vmísili a vládlí nad Slovaný.

Selhalo tedy toto východisko, selhávají též jiná. Peisker marně sbírá z p r á v y starověkých spisovatelů z doby, kdy se Slované ocitují na dějišti světovém (od 5. století po Kr. asi), aby je libovolně vykládal ve smyslu jemu příznivém; tam, kde Slované jsou líčení stateční, pohostinní, pojidající masa, netýkají se prý ony zprávy vrstvy „smerdů“, od prvopočátku slovanské, ale nadřizené vrstvy „županů“ původu turkotatarského, ačkoli zprávy samy rozdílů takového nečiní a znají toliko národ slovanský, na množství kmenů rozdrobený, nesvorný. V dalších hlavách bude dosti příležitosti uvésti tyto přestřelky Peiskerovy na pravou míru.⁹⁾ Z praslovanských porob jsou opravdu dosvědčeny a námi shora též uznány pouze *germánské* a zejména *gotská*, než o těch víme a sám Peisker to připouští, že nebyly nikterak kruté a že Slovanů příliš neomezovaly v jejich obvyklém životě a konání; vždyť otroků ve smyslu řeckém nebo římském germánské právo vůbec neznalo, a i nevolník, nazývaný u Němců „der Hörige“ nebo „Leibeigene“, měl u všech Germánů postavení podstatně lepší. Nechybíme se proto pravdy, když Praslovany zvláště před

⁹⁾ Zde jednou pro vždy odkazují k oběma posudkům Niederlovy o Peiskerovi, uvedeným mezi »literaturou« na konci.

srážkou s Germány budeme považovati za národ v jádru svobodný, který jakožto celek neprošel nelidskou mučírnu mongolskou tehdy v pravěku, ba ani později. Dějinně dosvědčené poroby tohoto rázu, hunská (376—453 po Kr.), avarská (v 6. století na jižní Rusi, v letech 568 až 623 v Čechách, do r. 641 na dolním Dunaji, odtud pak až do r. 799 v Pannonii, t. j. v Uhřích) a bulharská (v 7. století) byly sice kruté, a avarská trvala také dost dlouho; avšak tenkrát i Slované byli již nadmíru četní, rozprostření po prostranství vždy ještě se šířícím, a proto ani avarské jho nesevřelo jich všech a zejména ne většiny Rusův ani Polákův a polabských Slovanů. Než toto vše jsou fakta dějinně prokázaná, a dlužno si jich a důsledků i vlivů jejich pilně všimati pro doby příslušné, ale jest nemístné a nesprávné promítati je bez pádných důvodů hned do pravěku také.

Pochybná hodnota takových obdob a paralel pozdějších vysvítá jasně ještě v jednom případě. Podle Peiskera Slované ani v dějinné době nechovali dobytka; neboť řecký císař *Konstantin Porfyrogennetos* ve spise z r. 952 vypráví o Rusích, že kupují od Pečeněgů tatarských skot, koně a ovce proto, že zvířat těch u nich není — a persko-arabský zeměpisec *Ibn Rostek* (též *Ibn Dasta* zvaný; před r. 913) dokládá rovněž o Slovanéch, sousedech Maďarů, že mají toliko „málo soumarového *skotu*“. K tomu je poznamenati, že obě zprávy jsou pozdní a mohou se nejvýš týkati východních Rusů 10. století, tedy jen výběžku Slovanstva po ohromné ploše rozloženého, ač nemínil-li Konstantin vůbec neslovanské Rusy

varjažské, původem Skandinavce, již vládli tamním Slovanům. Zprávy arabských cestovatelův a zeměpisců nutno všechny přijímati opatrně, jednak proto, že nejsou dosud kriticky vydány a vyloženy (na témž místě týž překladatel *Marquart* klade nyní „málo soumarových *koní*“), jednak proto, že většinou čerpávali ze starších pramenův a že se všelijak od sebe odchyľují, sobě samým nebo sobě vespolek odporují, všelico pletou a matou (perský zeměpisec *Kardizí* má na řečeném místě také „koně“, onen *Ibn Rosteh*, mluvě o včelařství slovansko-ruském, má na mysli vlastně povolžské Bulhary Neslovany atp.). A takové nezaručené neb aspoň nevyjasněné poměry dob a prostředí pozdějších nelze opět jen tak zlehka a šmahem přisuzovati veškerým Praslovanům.

Úhrnem přísluší Peiskerovi zásluha, že důrazně upozornil na důležité styky slovanské s východními kočovníky turkotatarskými, zvláště pokud tyto styky jsou dějepisně prokázány. Za pravěku arcit budou se nám Slované i nadále jeviti Indoevropany zrovna tak jako Baltové, přes to, že podle jistých zpráv později a jen dočasně, totiž *na sklonku 1. tisíciletí po Kr.*, nejen ruská, nýbrž i staropruská knížata požívala kobyliho mléka a pocházela tudíž z krve tatarské. V pravěku Slované měli jazyk i krev indoevropskou celkem ryzí, ano byli uchovatelé a po případě pokračovatelé v starobylé osvětě indoevropské z mladší doby kamenné, pokud jí podle svědectví jazyka byli účastni. Osvěta ta, jak ukáží kapitoly následující, nebyla stupně tak příliš nízkého, ani z ní nevyzírá naprosté otroctví nějaké; ovšem v mnohé příčině jest znamenati ještě stopy

předchozích stupňů kulturních, dost prostinkých. A jestliže se dnes nám neodhalí tak vábivý obrázek prvotných Slovanů, jak jej kdysi kreslil *Šafařík* a básnickým zrakem i slovem *Jan Kollár*, vězi příčina v tom, že na všech stranách přibylo nám vědomostí a zkušeností ku posouzení té vzdálené, byť dosud v lecčem nesrozumitelné doby; spasné pak je tu jediné heslo, hleděti klidně bez předsudků zjištěným poměrům v tvář, tak klidně, jako by ani neběželo o nejdávnější soukmenovce naše, i vystříhati se zrovna tak růžově libých preludů jako zbytečně přehnaného škaredohláství.

III. PŘEDNÁŠKA.

III. Staří Slované v ohledu osvětovém: Způsoby jejich hospodářské, přírodniny pravěké.

(Území praslovanské a povaha jeho lesnatá a močálovitá. — Účinky lesa. Honba a lov zvířete. Otázka lovu krahujcem. — Rybolov a plavectví. — Včelařství a medovina. — Chov dobytka, důkazy proň a rozsah jeho. Mlékařství tehdejší; sýr, tvaroh, máslo. Skot, cena a jména jeho. Chov koní. Kohout. — Podmínkou zemědělství bylo pálení a mýcení. Zemědělství nižší, proso. Zemědělství vyšší, orba rádlem, sochou, pluhem. Nářadí jiná. Ostatní druhy obilní, len a konopí. Divoké hospodářství polní, tehdejší pojem usedlosti. Nedostatek ovocnictví. Dobývání a úprava stravy rostlinné. Tehdejší chléb a pivo (chmel). Hodování staroslovanské. — Poměr chovu dobytka a zemědělství, pokusy o řešení této otázky u Peiskera a Rostafiňského. Nový pokus o výklad slov *smirds* a *robs* (otroks a sclavus), pravděpodobný převrat hospodářský, možnost organisace zemědělské, pojem kultury pluhové. — Další výhody lesa. Stromy lesní a spisy o květeně. Některá jména živočišná. Kovy praslovanské.)

Nastal nám nesnadný úkol určití a co do vzájemného poměru vymezití jednotlivé způsoby hospodářské, jimiž si Praslované zjednávali nutnou výživu. Úkolu toho nerozřešíme zúplna, chybit nám podrobná znalost tehdejších poměrů místních a jiných; osvětlíme jen povšechnou povahu území, které se svrchovanou dávkou pravděpodobnosti máme za praslovanské, a z ní vyvodíme, po při-

padě uvedeme v soulad s ní všechno to, čemu svědčí jazyk, a čemu neodpirají nejstarší zprávy historické.

Území pravlastí, střední až severní Podněpří (viz nahoře str. 21) nebo severní kraj zakarpatský, ohraničený na západ obojím Bugem a později i Vislou, na východě pak sahající přes Dněpr do západní Ukrajiny, bylo území rozhodně *lesnaté* a v oblasti Pripetě silně *močálovité*. Horopisného rázu bylo celkem mírného, jen na jihozápadě v dnešní Volyni a Podolii táhly se hojně zalesněné výběžky velehor karpatských, jinak převládala vnitrozemská nížina, rovněž lesnatá a svlažovaná zvláště velkým počtem srážek, které jsou podnes podmíněny množstvím lesův a toků, jezery, rybníky a zejména pripetskými bažinami, močálem *Rokytnem*, posléze jarními záplavami. Klidný, po vnitrozemsku drsný a s dostatek velký tento kraj odpovídal tedy plně slovníku praslovanskému, pokud v něj nutně řadíme slova *skalu*, *gora* „hora, les“, *gvozdz* „lesnaté pohoří“, *lěsz*, *džbro* „debř“ (zarostlá lesní dolina), *chalaga* „hustý les“, *jezero*, *bala* a **bolto (blato)* „jezero, rybník, močál“, *bag(z)no* a *luža*, (*j)ilz* „bahno“, *kaluža* „bařina“ atp. Dlužno arciť vyznati, že tato svědectví jazyková sama o sobě nejsou příliš určitá a nemohla by otázku kolébky slovanské rozhodnouti v našem smyslu, kdyby nebylo důvodů jiných, z dřívějšíka nám povědomých. Ale souhlas jeví se zajisté i s tím, že Slované ještě v dobách dějinných jsou přímo označováni za národ „lesní“.

1. Honba zvířete.

Představme si tudíž, že za pravěku širé plochy onoho území byly zabrány hustými, divokými

lesy — i uvěříme, že Praslované byli vším svým životem závislí na lesnatosti svého kraje, že významnou měrou byli účastní stinných i výhodných stránek lesa. Také o nich platilo dlouho okřídlené rčení Hoopsovo, že „praes“, ani ne tropický, jest především nepřítel člověka, totiž každého opravdového pokroku jeho v osvětě, poněvadž jej odlučuje od národů sousedních, jsa ovšem naopak zase přirozenou hranicí¹⁰⁾ a neocenitelnou záštitou proti vpádům jejich. Vždyť prastaré slovo *medja (mežda) „mez“ značilo původně as „les“, a jen tím, že se na západ od končin praslovanských rozkládaly obrovské lesy, vysvětlíme sobě zcela nenuceně naprostou skorem odloučenost Praslovanů od Germánů v údobí starším a pozvolně jen postupování jich směrem k Visle v mladším údobí pravěku slovanského.

Též v jiné příčině les má dvoji tvář. Proti obyvatelům jeho, různým dravým nebo jen divokým škůdcům tehdejšího člověka na životě a majetku, t. j. dobytku jeho, bylo třeba se brániti, na druhé straně nabízela se tu potrava, dále suroviny nevyhnutelně potřebné k živobytí, kožichy a kůže, roh a kosti. Co se tkne potravy, nelze za to míti, že by se Praslované byli výhradně živili kořistí lovu, naopak; výlučně loveckých národů dnešní ethnologie vůbec skorem neuznává, učíc, že člověk i na starších stupních osvětových bývá za přírodních poměrů jen poněkud příznivých skorem naprosto milovníkem

¹⁰⁾ Slovo to jest praslovanské a bylo z polštiny, když ovšem již značilo hranici určitou a i umělou, přejato v 13. století ústy Německých rytířů do němčiny (*Grenze*).

stravy smíšené.¹¹⁾ Muži sice vystupují zpravidla jako lovci, avšak ne pravidelně a zejména ne se závazkem, že užíví takto celou, četnou rodinu. Krom toho je známo, že zvěřina za dávných časů nebyvala tak ceněna jako u nás; s tím souhlasilo by též to, že u Indoevropanů lovená zvířata, zvěřina a tolikéž ryby, zpravidla nepřinášena za obět.

Podle toho ani u Praslovanů nebyla honba divoké zvěře samostatnou formou hospodářskou, ale také ne pouhou zábavou, sportem; tak ji označují teprve mnohem později, na př. v ruštině slovem *oxima*, kteréž v jazyce staroruském znamená toliko „radost, zábava“. Kořist z lovu, pokud byla pojídána, za pravěku sice doplňovala, ale při množství lidu nenahrazovala stravu ostatní. To vysvitá, trvám, i ze zprávy asi z 5. století po Kr., podané církevním spisovatelem řečeným *Pseudo-Caesarius*, o němž arcit nevíme, smíme-li též ostatním tvrzením jeho důvěřovati plně — tedy ze zprávy, která podle Niederlova a mého pojetí (*Peisker* tu soudí zrovna naopak) právě *Sklavním* připisuje, že pojídají lišek a divokých koček a prasat a že se na dálku dorozumívají napodobeným vlčím vytím; zde, tuším, je vidný toliko podružný ráz lovu vzhledem k výživě, již mnohem vydatněji slouží chov domácích prasat (jak ještě uslyšíme), kdežto škodná zvěř, mezi ní *vlovi*¹²⁾ a *medvědi* („medojedi“), stihána napořád. Užitek

¹¹⁾ Srv. E. Hahn, Entstehung der Pflugkultur, Heidelberg 1909, str. 4—5.

¹²⁾ Udávám-li jména předmětů osvětově důležitých, vyznačuji mlčky tiskem *ležatým*, že byla sama již praslovanská (ne teprve všeslovanská).

lov týkával se na př. *jelena, srnec, divokého vepře a tura, zubra, losa, kuny, veverka, vydry, bobra* a j. Velcí dravci východu, jako lev a tygr, nebyli tehdy již v Zákarpatí domovem; Slované seznámili se s nimi až později, na Balkáně střetli se osobně ještě se lvy.

Způsob lovu byl ten, že *goniti* tehdy značilo „štvátí“, což je zvláště pochopitelné při nedostatečnosti praslovanských nekovových zbraní; užití lovu pro svou potřebu vyjadřovalo samo *lov*, spřízněné s německým slovem „Lohn“ se základním významem „užitek, výhoda“, ač neznačilo-li podle J. Zubatého druhý ještě způsob prvotního lovu, totiž „pomalé, plíživé stopování, sledování a obcházení zvěře“. Rozumí se, že dovedli též na zvěř „hlčiti“ *léče, oka* nebo *sítě, osídla, tenata* vázaná z *lýka*, ze sítí, dále jednoduché *pasti*, t. j. jámy a prohlubně, do nichž zvířata padala. Zdali pak již Praslované k lovu ptactva a drobné zvěře užívali ochočených a vycvičených dravců pernatých, *jestřábů, sokolů* nebo krahujců? Otázka tato nebývala sporná, poněvadž v tom, že slovo **korguji*, po našem výměru všeslovanské, jest původu cizího, turkotatarského, vidali dříve samo sebou důkaz východního vlivu poměrně pozdního. Teprve O. Schrader, byv sveden naukou Peiskerovou o praporobě turkotatarské, prohlásil slovo **korguji* a příslušné lovecké umění za praslovanské; my však, majíce na mysli ráz tehdejšího lovu málo sportovní, sotva přisvědčíme — nehledíc ani k domněnce Peiskerově — O. Schraderovi, tím méně, že sokolnictví v středním pásmu Evropy není doloženo, leč až v dobách pokristových.

2. Rybolov (plavectví).

Při množství vod v pravlasti slovanské není divu, že obyvatelé její zhusta pojídali ryb, jež chytali nebo lovili udicí (*ada*) neb i pletenou z lýka neb ze sítí „*mrěžou*“ (**merža*, naše „mříž“), tehdejší *síti*. Přes to ani rybolov nebyl u nich, alespoň ne po všem jejich území, samostatnou formou hospodářskou, a ryby, jak víme, ne příliš ceněné nahrazovaly úplně ostatní stravu toliko v dobách nouze. Praslované lovili *pstruhy, úhoře*, kteří také se vyskytují v úvodí Černého moře (srv. i staré *mnv* „meň, mník“), *lososy, jesetry, liny (lnv), štiky, okouny (ježdiky), piskoře* a j., ale ryb vlastně mořských, na př. sledí (slovo není ani všeslovanské, nýbrž jen rusko-polsko-české a bylo přejato ze severní germánštiny) neznali. Vždyť nesídlili s počátku bezprostředně u *moře*, ač nikdy nepozbyli pojmenování jeho a rovněž ne vědomí, stvrzovaného as občasnými zkušenostmi, že sousedé jejich Baltové a nejinak Skythové se ho přímo dotýkají. Jest přirozeno, že plavecké názvosloví Praslovanů nebylo tak vyvinuto jako u Germánů, národa povždy námořního, přes to byla zručnost jejich v plavbě pořiční a stavbě loděk bez odporu značná. To dokazují pozdější události dějinné. V té příčině nepadá na váhu, že nedochován do praslovanštiny ani jeden ze dvou takměř obecných názvů indoevropských, ani ten, který na příklad v latině zní *nāvis* „loď“, ani onen, jenž tamže zní *remus* „veslo“. Za to jsou tu názvy jiné též starobylé a praslovanské, podnes obvyklé *loď, veslo* a *stožár* (toto značilo původně „tyč“), pak *člun*; jiné starožitné slovo *jadro* (od „jeti“), zname-

navší nejdříve „veslo“, pak „stožár“, dnes ve většině slovanských jazyků se již neozývá.

Významným způsobem značilo „loď“ původně „říční člun“. Podstatou bylo tedy oboje u Praslovanů totéž, jako vůbec prvotné čluny i lodě bývaly u všech starých národů prosté kmeny vykotlené, jen velikostí rozdílné. Když pravěk minul a Slované dospěli jak Baltického tak Černého moře, projevalo se jejich nadání ku plavbě na moři; tehdyž přišla jim vhod průprava, získaná na Dněpru a Visle v domovině jich nejstarší a rozhojňená pak ještě na Tise a Dunaji. V 6. a 7. století po Kr. Slované se odvažují dokonce velkých námořních výprav na Cařihrad, na ostrovy řecké a na pobřeží Malé Asie — stále s oblibou užívajíce svých hojných dlouhých loděk, vydlabaných z jednoho kmene, jež Řekové nazývali „monoxyla“ a kterým by Němci říkali „Einbäume“; ba Slované závodili i v loďarství s loďaři vlašskými, když vedle nich stavěli Avarům lodě ku přechodu přes Dunaj a Sávu u Srěmu.

3. Včelařství.

Podružným, ale důležitým zdrojem hospodářským bylo za pravěku včelařství, možné ovšem jen v kraji, kde *včelka medná* — jako většinou v Evropě a zejména severně od Dunaje — byla od pradávna domovem a nadmíru četná, jak již Herodotos (V, 10) poznamenal. V praslovanských lesích, kde bylo plno včel, sídlily v dutých, po případě ještě uměle prohlubovaných pařezích dubových a lipových. Názvy přirozených těchto včelínů byly *brtbo* „brt“ (odtud brtník atp.), *peň* „peň“ a *uljib* „úl“; první a třetí z nich, obvyklé u nás,

ukazují původem zřetelně k vyvrtané dutině a jsou spolu s podobou okrouhlých našich úlů památkou starobyklých poměrů. Z oněch dutin Praslované pilně včelařící dobývali tedy *medu*, sladidla svého, z něhož si krom toho připravovali hlavní opojný nápoj svůj, medovinu (od *medz* „med“ a „medový nápoj“) lahodnou a silnou, ve vyleželém stavu podobnou starému vínu. Toto dědictví věku společně indoevropského právě Baltové a Slované uchovali sobě nejdéle; nejen že v polovici 5. století po Kr. byzantský vyslanec ke dvoru Attilovu Priskos z Pania nalézá v Pannonii u národa Hunnům poddaného a pravděpodobně slovanského nápoj, nazývaný „medos“, nejen že medovina byla u všech slovanských kmenů — i u Čechů — ve středověku nadmíru oblíbená, lidové vrstvy ruské znají a milují ji podnes, ba koření ji, stejně jako Lotyšů, ještě chmelem. A tato obliba a velký význam medoviny pro ruský život lidový zrcadlí se věrně v hojných příslovích a pořekadlech, hádankách a zkazkách.

4. Chov dobytka.

Je zjištěno, že ani území praslovanské nebylo naprostým „pralesem“, že bylo většinou jen prostoupeno takovými lesy, tak že vřady zbývala místa volnější, světlejší, jež jevila za nadbytečné vláhy bujný porost travní. Odborně nazýváme toho druhu kraj „lesnatou stepí“ nebo s J. Rostafinským »lesní pouští“; ta teprve ve výběžcích jižních a jihovýchodních hraničila a přecházela v step pouhou, bezlesou.

Není pochyby, že pravlast slovanská byla chovu dobytka příznivá, jen že ovšem nic bližšího nevíme o rozsahu toho dobytkařství a poměru jeho k země-

dělství, které tam rovněž bylo pěstěno. Několik poznámek o těžkých těchto záhadách bude přičiněno ke kapitole o zemědělství; zde buď jen podotčeno, že o tom, co se kde a kolik se toho pěstuje, především rozhodují místní poměry pozemkové a povaha půdy, tak že na př. Srbové, když octli se v hornaté své domovině nynější, orbě málo přejné, hlavně se zabývají chovem dobytka. U nich tento způsob hospodářský tak převládal nad ostatními, že spisovatelé 7.--10. století po Kr. jim skorem upírají zemědělství, což ovšem K. Jireček¹³⁾, k němuž v té příčině odkazujeme, právem odmítá jakožto nesprávné. Pravlast slovanská byla rozhodně příhodnější k zemědělství¹⁴⁾ než kraje osazené Srby, avšak chovu dobytka po vši rozloze (zejména mimo vlastní bařiny) jistě nevyklučovala. To budiž zde s důrazem a opětně vytčeno proti Peiskerovi.

Že ostatně Praslované chovali domácí zvířata a zvláště dobytek, to jasně a přímo vysvítá z jazyka (srovnej zatím jen praslovanské *pasq*, *pasti* „pasu, vlastně chráním“ a dávné odvozeniny jeho *pastyrz*, *pastuchz*, *pastva*) a nepřímou z dějinných zpráv pokristových, z nichž uvádím jen slova tak řečeného *Maurikia* v díle *Στοατηγικά* (před r. 582 po Kr.), že Slované a Antové mají nadbytek rozličného dobytka. Nepřímé je dále svědectví některých obětních obřadův a vůbec obětí krvavých, s čímž souvisí také starobylé (indoevropské i praslovanské) názvoslovi anatomické vzhledem k tělu zvíře-

¹³⁾ Srv. jeho „Geschichte der Serben“ (1911 u Perthesa v Gothě), I, str. 148 a j.

¹⁴⁾ Viz ještě níže v kapitole 5.

címu (na př. *žluč*, *játva*, *chrupavka*, *jelito*, „tlusté střevo“ atd.). Posléze máme bezprostřední doklady archaeologické, a to ze žárových hrobů 2.—5. století po Kr. při středním Dněpru, kde ruský archeolog Čech Č. *Chvojka* našel kosti hovězí a ovčí, důkaz tedy, že tato zvířata byla duchu nebožtíkovu dávana k výživě do hrobu a proto spolu s ním spálena.¹⁵⁾

Mimo kočku a zvířata jižní i východní, *osla*, *velblouda* a *mezka* (první dvě z této trojice slov přejata již asi z gotštiny), Praslované znali všechna zvířata domácí. Především měli ve *psu* potřebného strážce domu a dobytka; prý od toho, že věrně hlídal prvotný indoevropský dobytek, ovce, dostalo se mu podle H. Osthoffa v slovanštině jména. Z bravu chovali *ovce*, kterýžto název je stejně starožitný jako *jehně* a *skopec* (toto slovo, později přešlé do němčiny jako *schöpez*, *Schöps*, a slovo *borvz* „brav, vlastně vymiškované zvíře“ dokazují nám znalost Praslovanů v provádění zcela prosté kastrace zvířat otloukáním). Zdomácnělá byla též *koza* a pak *prase* (fem. *svinija*), jež krmeno žaludy a pojídáno. Chov hovězího dobytka potvrzují praslovanská slova *bykz*, *juncoz* „mladý býk“, *volz*, *krava*, *telež* a prastaré *goveđo* „hovado“, s nímž nejspíše příbuzno i *gumno* „prvotný mlat, nyní humno“ (viz o tom později). Upozorňuji též na význačná jména přídavná, jako *jarz* „roční“, *jalovz* „neplodný“ a pod. Nepraíndoevropská, ale jistě praslovanská jsou slova *komoňz* a *koňz* „kůň“ a spřízněné s nimi *kobyła*.

¹⁵⁾ Srv. ještě *L. Niederle* v „Archiv für slavische Philologie“ XXXI (1910), str. 582 n.

V podrobnostech jest podotknouti, že ovce chovány pro *vlnu*, která se zprvu šhubala (odtud *rouno* od *rvátě*), později stříhala; kráva, zvláště však ovce i koza *dojeny*, a jejich mléko požíváno jak v stavu sladkém tak kyselém. Že i Slované byli jako všichni severní národové evropští *γαλακτοποφοῦντες*, že se totiž živili mlékem a výrobky z něho, toho výmluvným svědectvím jest staré a hojné názvosloví domorodé, proti němuž by naprosto nepadalo na váhu, kdyby to neb ono příslušné slovo (řekněme *mléko*) bylo přejato od Germánův anebo (dejme tomu *tvaroh*) později od Turkotatarů.¹⁶⁾ Zatím je dnes více než jindy pravděpodobno, že „mléko“ i „tvaroh“ jsou slova domácí zrovna tak jako *smetana*, *sýr*, *máslo* a j.¹⁷⁾ Ba „smetana“ a „tvaroh“ vnikla jakožto slova význačně slovanská v pozdním středověku prostřednictvím řádu Německých rytířů do němčiny, napřed východní, a podnes se tu ozývají jako *Schmetten* (*Schmant*; pravý německý výraz je *Sahne*) a souvisící s tím *Schmetterling* „motýl“ a jako *Quark* (vedle německého *Topfen*). Z mléka ssedlého, po případě uměle zkysaného třesením a později i zvláštním syříštěm Praslované vyráběli tvaroh a tvarohovitý, málo hutný sýr; při tom užívali pletených neb i dřevěných nádobek, dosud u nás nazývaných *tvořidla*, tvořítka (jihoslovansky *tvořilo*). Tvaroh (od „tvořiti“) a sýr se věcně zprvu mnoho nelišily; ale starobylejší název mlékařský, tolikéž baltský a vůbec indoevropský, jehož *Peisker*

¹⁶⁾ Srv. nahoře str. 36.

¹⁷⁾ Místo „dojiti“ říkali v pravěku též **mlza*, **melsti* = starobulh. *mlza*, *mlēsti*, což se nám vytratilo; ale máme dosud **melzivo* = *mlezivo*.

kdysi pranic nedbal, byl ovšem „sýr“. Teprve mnohem později Slované postoupili k výrobě sýrů i hutných, a tehdy se oba jmenované výrazy rozrůznily, na př. v západní slovanštině (v polštině a češtině); a jest zajímavo, že nebylo tu Slovanům potřebí slova cizího, kdežto západní Germáni přejali při obdobném postupu za prvních dob pokrystových jak věc tak i název cizí (lat. *cāseus* = něm. *Käse*).

Rovněž původní jest praslovanské jméno másla, které prozrazuje, že výrobek ten prvotně nebyl pojídán, nýbrž upotřebován k *mazání* vlasův a těla; tučná vrstva na těle chránila jednak od zimy, jednak od trapného píchání a bodání hmyzu, mohla býti také lékem na rány. Jakou cestou Slované dospěli znalosti výroby másla, nevíme. Jižní národové málo neb vůbec ho neznají, ale v severnějších krajinách snadno napadne tučné součástky na povrchu mléka sbíratí a třesením, míšením neb tloučením zpracovávatí v máslo. Ze sousedů praslovanských vyznali se v tom Skythové i Thrákové, též Germáni a Finnové; umění to mohlo býti také zděděno již z dob indoevropských. A za náradí příslušela by Slovanům přec jen usedlým dřevěná nádoba s tloukem a nikoli kožená roura, přístroj kočovných pastýřů — jen že o tom nejsme blíže zpraveni.

Dobře zajisté dovedli Praslované hospodařiti se svým dobyt看em; mimo *vepře* (toto slovo značilo původně „kanec“) ho šetřili, ač neběželo-li o posvátné obvyklé oběti, na př. *kozlů* při slavnosti zimního slunovratu, která ve středověku nazvána *latinsko-řeckým* jménem *kolęda* „*koleda*“ (= *calendae*). Než nade vše drahocenný, od zabití chráněný

byl Praslovanům tažný i dojný skot, tak že platil u nich — jako u ostatních Indoevropanů — za měřítko hodnoty předmětů jiných. Místo mincí, jež Slované poznali teprve od sousedních Germánů¹⁸⁾, placeno tenkrát jinými předměty cennými, tedy popřípadě skotem. To se týkalo zejména také pokut a zvláště té, když za určitý počet krav neb volů vrah příbuzného se mohl vyplatiti a ujíti tak krevní pomstě¹⁹⁾. Slované skot, jak víme, znali nepochybně ode dávna a nepotřebovali se ani předmětu ani názvu jeho učiti teprve od Germánů (Gotů); když přes to přijali od sousedův a dočasných svých pánů pojmenování pro skot, totiž pravděpodobně gotské **nauta* a bezpečně gotské *skatts*, stalo se tak jen proto, že Germáni vůbec měli zálibu v hojném, pěkném dobytku a tudíž ho na Slované buď žádali nebo jej od nich kupovali za zlaté a stříbrné mince. Slované sami říkali pak pohodlným hromadným jménem dobytku tak, jak slýchali jej jmenovati Germány (totiž *nuta*, ostatek slovo dnes ne všem Slovanům povědomé), anebo přenesli název stříbrných a jiných mincí (*skatts*) na dobytek, který dosud všude po Slovanstvu slove *skot*.

Zvláštní zmínky zasluhuje chov koní. Dějiny učí, že staří Slované nebyli národem jízdným, a již římský dějepisec Tacitus koncem 1. století po

¹⁸⁾ A to na samém sklonku pravěku, jak tomu svědčí staro-církevněslovanské, t. j. starobulharské *skaldaz*, přejaté asi již za gotské *skilling* „zlatá mince, Schilling“; pozdější přejetí, až z doby po 7. století po Kr., ohlašuje se v známém nám již, pouze všeslovanském *pěnědz* „peníz“ ze staroněmeckého *p(f)ennig* „Pfenning“ (viz str. 10); konečně i staročeské *hřívna*, které také u jiných Slovanů bývalo mincovní jednotkou, neznáčílo hned zprvu „peníz“, ale „kruh neb spona kolem krku“ (*grivna* od *griva* „šije, hřívna“).

¹⁹⁾ Viz o tom více v přednášce V.

Kr. výslovně označuje Venedy, t. j. Slované, za vojiny naprosto pěší²⁰⁾. Chovali-li tedy přece koně, dlužno si to vyložití tak, že koní neměli příliš a že ve smyslu vývodů V. Hehnových nesloužili jim ještě za jízdná, ba ani za tažná zvířata, ale spíše jen jako soumaři²¹⁾; krom toho se připomíná o všech severoevropských národech a tolikéž o starých Slovanéch, že pojídali masa koňského a proto že duším zemřelých předkův a bohům obětovali koně. Chovali je v nevelikých asi *stádech*²²⁾ opodál svých obydlí v stavu polodivém, asi tak jako se děje dosud na stepi v Uhrách neb i v krajinách norských — arcit' jen tam, kde byly příznivé k tomu podmínky. Při tom není nijak zaručenš, že by Praslované byli požívali také mléka klisen, opojného „kumysu“ z něho pocházejícího; to dosvědčeno sice o všech kočovných národech turkotatarských a také o Skythech, avšak o jádru Slovanův a nejryzejších Indoevropanů Baltů neplatí to ani tehdy, když v polovině středověku se totéž připomíná o ruských a staropruských knížatech, původem patrně cizích (viz str. 40).

Drůbež v našem slova smyslu za pravěku nechována, ačkoli vodního ptactva a zejména *hus*

²⁰⁾ Jest ovšem otázka, byli-li Tacitovi „Veneti“ opravdu Slované a ne Illyrové (kmen rovněž indoevropský) nebo Keltové, jak nyní Šachmatov v „Archiv für slavische Philologie“ (1911, str. 51 n.) dokazuje. Sám mám za to, že pouze jméno ono nebylo slovanské.

²¹⁾ Srv. nahoře str. 40.

²²⁾ Se slovem *stado*, odvozeným od kořene *stā-* „státi“ zrovna tak jako „stáj“, jsou totožná a původně souznačná německá slova *die Stute* „kobyła“, *das Gestüt* „hřebčinec“. Řadu, stádo skotu Praslované označovali jiným, podle všeho domácím slovem **čerda* = *črěda* (odtud naše „třída“), což zase se rovná německému *Herde*.

(*gaso*) a kachen (*aty*) bývalo na četných jezírkách, rybnících, tekoucích vodách pravlasti dost a dost. Jim a jiným divokým ptákům, na př. sivým *holubům*, vybírána vejce, housatům a kachňátkům přistřihována časem snad křídla a ona v stavu položivém více pro zábavu upoutávána k vodám nejbližším. Domácí kohout a jeho rod, ochočený v Indii neb Babylonii, přišel k Praslovanům nejspíše od Skythů asi po 5. století př. Kr.; tomu svědčí přejaté podle všeho z íránštiny *kurz*, *kura*, *kure* (naše „kuře“), čímž ovšem není řečeno, že by také náboženský význam kohouta jakožto ptáka ohně v íránském smyslu slova byl nutně přešel k Slovanům. Podivného toho opeřence naši prapředkové pozorovali jistě také samostatně a jako jiní národové dovedli jej pojmenovati — a to se dochovalo v jižní a východní slovanštině — podle jeho *pění* (stcírkslov. *pělls* atp.). Další názvy, patrně zvukomalebné (opět stcírkslov. *kokots* „kohout“, *kokoša*, *kokšo* „slepice“ atp. a západoslovanské *kogutz* „kohout“), nejsou východiška zcela jasného, jsou však možná již indoevropské a příslušely původně ptákům jiným.

5. Zemědělství.

Bylo řečeno, že praslovanská „lesní step“ byla přízniva zemědělství, dovolujíc na místech světlejších vnikati do pralesa. A opravdu, nejrůznější svědectví jazyková i jiná hlásají neomylně, že *Praslované živili se také plodinami zemědělskými*.

Abý však zemědělství vůbec bylo možné, bylo potřebí vzdělavatelnou půdu lesnaté krajíně teprve urvatí, odstraniti hluboko zakořeněný les a odkryti prst, která se právě v původních lesích

tvořila ze ztrouchnivělých kmenů co nejhojněji. To dalo se *pálením* a *mýcením*, i jest otázka, kterému způsobu staří Slované dávali přednost. *Oheň* zajisté znali, křesajíce jej z pazourku nebo způsobujíce a jaksi plodíce jej třením dřeva tvrdšího a měkkého, přesněji řečeno, vrtáním jednoho do druhého; pokáceli tedy nebo hned zapálili les, až lehl popelem a povstal „žďár“ (**iz-žarž*), jenž mohl snadno býti zpracován motykou; právě tím popelem byl zmrven a vydal jednou neb i dvakrát za sebou hojnou a zvláště čistou úrodu. *Peisker* předpokládá zároveň toto hospodářství skorem výlučně pro dobu staroslovanskou, ale *Balzer* a *Rhamm* odporují mu poukazem k poměrům historickým, kde i v čistě slovanských (staropolských) krajích vždy se připomíná toliko mýcení, trapné a obtížné vysekávání a vykopávání kmenů, pařezův a kořenů. Spornou záležitost může, trvám, rozsouditi jazykozpyt. Ačkoli slovanská místní jména obsahují i kořen *žar-* (Žďár atp.), přece většina jmen osad, které vznikly na půdě původně lesní, jeví kořen *terb-* (*trěb-*), staročesky *třeb-* (Třeboň, Třebíč, Třebová, Třebenice, maloruské Terebivlja atd.), což vše nás vede k prvotnému jménu *trěbs*, *trěba* „mýtina“²³⁾ a k slovesu *trěbiti* „mýtiti“, potom vůbec „trěbiti t. j. čistiti“. Byl tedy tento druhý způsob u Slovanů obvyklejší; při tom arcí možná připustiti též sloučení obou způsobů v ten rozum, že pálení předcházelo a usnadňovalo podrobné mýcení sekyrou a motykou.

²³⁾ Srovnej i německé *Dorf*, jehož střídnice jinogermánské značí „volné místo“, „pole“ a podobně.

Jazyk hovoří k nám však ještě dále. Vidíme, že slovo *trěba* pojalo časem v sebe i pojem *nutnosti*; neboť jen tak si vysvětlíme, že staří Slované, nemajíce osobního slovesa „musiti“, teprve později vypůjčovaného od Němců,²⁴⁾ mohli pojem tento vyjadřovati některým pádem slova *trěba* (starobulharsky zpravidla *trěbě*, staročesky *třeba* atd.). Když Praslované pozírali na ten svůj hustě zalesněný kraj, když poznali, že ostatní způsoby hospodářské by nestačily na výživu všech, tu proniklo je vědomí o nezbytnosti namáhavé práce mýticí; chtěli-li uhájit životů těch četných, stále se množících rodin, nutně poslouchali přísného hlasu přírody, který kázal: „Budeš, musíš mýtiti!“ Tak lesnatá pravlast jejich sama naučila je tuhé práci, již podle Meringera nekonali jen tak zlehka, nýbrž pečlivě a solidně, solidněji než jiní.

Jest otázka, jakého stupně bylo zemědělství praslovanské, zda bylo jen *nižší*, provozované rydlem a hlavně motykou (německy *Hackbau*), či také *vyšší* nářadím pluhovitým, jež táhl skot (*Pflugbau*). Není pochyby, že starší Indoevropanci a tudíž i nejdávnější Slované dospěli tou nebo onou cestou²⁵⁾ zemědělství vyššího, orby; na druhé straně je jisto, že se vedle zorávání půdy stále udržuje pouhé okopávání její tam, kde toto „kopinářství“, jak se po česku snad nejlépe říká, stačí nebo jest jediné možné. Ano hospodářství to jest v oboru svém vlastním rovněž schopno vývoje a zdokonalení, i spatřujeme vrchol jeho v značně pozdějším, z evropského jihu při-

²⁴⁾ Staročeské *drbiti* „musiti“ je rovněž z německého slovesa, totiž „dürfen“.

²⁵⁾ Srv. nahoře na str. 19.

šlém zahradnictví a vinařství.²⁶⁾ Těž u Praslovanů budeme rozhodně předpokládati trvání zemědělství *nižšího*, hlavně proto, že i později podle zpráv dějepisců nejhojněji jest jimi pěstováno *proso* (zvláštní druh slul asi **berz* „ber“), podle všeho nejstarší druh obilní vůbec, který, žádaje sobě horkého léta a nalézaje je ještě nad 50. stupněm severní zeměpisné šířky, daří se již na zcela malých, záhonovitých polích, okopávaných zpravidla jen motykou.²⁷⁾ O prosu zmiňuje se často slovanské podání lidové a i měsíc „prosinec“ vyznačuje důležitost jeho. Ostatek není jisto, zda také *len* a později, ale ještě za pravěku přejatá *konopě* (srv. výše str. 23.), dvě užitkové rostliny předpokládající vlastně již vyspělejší zemědělství a vyžadující dobré i mokré půdy, nebyly alespoň zprvu pěstovány na kopaninách. Že by již tehdy byla pěstěna též *zelina* nějaká, dále jakási *řepa* neb *mrkev* a *tykev*, o tom nic bezpečného nevíme; tyto a jiné praslovanské rostliny, dnes uměle pěstované, jako na př. *boby*, čočka,²⁸⁾ *česnek*, *mák*, rostly tenkrát asi pouze divoké. Cokoli však spadalo do zemědělství nižšího, bylo od počátku a

²⁶⁾ Srovnej zde i níže zevrubnější — ač ovšem povšechné — poučení o vývoji jednotlivých způsobů hospodářských ve spisech *E. Hahnových*, zejména v jeho „Entstehung der Pflugkultur“ (1909); o tomto spise podal jsem obširnou zprávu v loňském „Českém Časopise Historickém“. O Hahnově určení *prosa*, jehož jsem se přidržel v dálejšku, pochyboval sice H. Hirt „Die Indogetmanen“ I., str. 274., ale na straně následující dával slovy Heyneovými Hahnovi zase za pravdu.

²⁷⁾ Starobylý význam pro ně byl asi *liča* „liča“.

²⁸⁾ Starší název je *lešta*; ten rovná se německému „Linse“, ale značí stejně jako *grach* také jen luštěninu vůbec.

i později (a jest částečně podnes) přenecháno péči a práci žen, dívek a nedospělých dětí.

Znalost zemědělství *vyššího* je jasně prokázána slovníkem praslovanským, který v té příčině vykazuje ono význačné názvosloví skorem obecně — až na arijštinu — indoevropské, o němž již předem (str. 19.) byla řeč. Mezi hojnými odvozeninami slovanskými jest čtvero kořenů zvláště průkazných: *ar-*, slov. *or-* „orati“, *sē-*, slov. *sē-* „síti“, *weǵh-*, slov. *vez-* „voziti“ a *mel-* (*mol-*) „mlíti“. Jde nejdříve o způsob orání, kteréž je dosvědčeno mimo jiné prastarým slovem *brázda* „puklá neb rozrytá země“ a řadou starobylých výrazů srostitých i odtažitých, založených na kořeni a pojmu *or-*, na př. *role* (starobulh. *raliĵa*), *rataj* „oráč“, *rob* (*rabs*), *robě*, *robiti*, *robota*, především však slovem *rádlo* (starobulharsky a vůbec jihoslovansky *ralo*). To značí indoevropský a proto také praslovanský pluh, jenž byl strom se silnou větví neb kořenem, po případě kleč, tedy dost prostinké nářadí, tažené zpravidla skotem (býkem neb volem), který, jsa zapřažen do *ĵha*, znal daleko větší díl obtížné práce než oráč. Toť byl počáteční stav, za něhož vzniklo pojmenování *rádlo*, spřízněné podle všeho se slovem *rámě*, tedy „věc ohnutá“; v týchž poměrech mohl se zroditi i název pluhu „dřevo“ (t. j. „strom“), dosud obvyklý u Slovinců.

V pravěku slovanském setrvali zprvu při tom prostém nářadí, k němuž připevňována jen ještě zvláštní radlice ze dřeva, kamene neb rohu a přidávána za řídítka tyč. Nad tento „primitivní hák“ (*Urhaken*) pokročili teprve tehdy, když poznali *sochu*, hák s vidlicí (*Gabelhaken*), jejíž obě

rozsochy opatřeny šikmo postavenými a jakoby jen polovičními radlicemi. Někteří jazykozpytci, jako Uhlenbeck a Štrekelj, mají sice slovo to za původně praslovanské s významem „předmět řezací“, a pak by arcit zásluha o patrný ten pokrok v technice orby příslušela Praslovanům samým. Než pozoruhodný, ba po mém dnešním zdání v jednotlivostech hladší jest výklad druhý, zastávaný J. Zubatým, že totiž Praslované přejali slovo i předmět *sochu* po roce 700 př. Kr. od Skythů. Sami snad měli před tím téhož kmene slovo **soka*, totožné s litevským *szakà* „větev“ a spřízněné i s gotským *hōha* „pluh“; ale slovo to, které mohlo býti dalším názvem prvotného rádla, ustoupilo pak iránskému speciálnímu názvu **sacha* „rozsocha, hák takový“ docela. Cizí *socha*, jak často bývá, zdomácnělo a stalo se východiskem celé nové čeledi významův a slov, jeho jedinečný význam rozdvojené větve pobledl a došel sesíleného výrazu právě slovem „rozsocha“.

Na všechn způsob znali Praslované buď svou nebo spíše iránskou *sochu*, která se výborně hodila ku brázdění kypré dost půdy lesní (Slovanům) a polostepní (zemědělným Skythům). Avšak nebylo lze jí půdu účelně zvrátiti, t. j. rozrytou hroudu pravidelně umístiti; to podařilo se teprve skutečnému pluhu, opatřenému koly, poloviční železnou radlicí a pevnou deskou — ale tohoto již přesně řiditelného nářadí Praslované právě neznali. Slovo *plugz* není slovanské, bylo teprve po pravěku, arcit za trvajících ještě jazykových styků slovanských, přejato od Germánů nejspíše západních a stalo se tak majetkem všeslovanským; germánské střídnice (staroseverské *plógr*, staro-

německé *pflüg* „Pflug“) nelze vyvoditi ze slovanštiny. Tím není ještě řečeno, že by i prapůvod slova a důmyslného vynálezu nutně bylo hledati mezi Germány, o nichž — pokud sídlili na pevnině — Říman Tacitus praví výslovně, že na orbu nekladli váhy; obrábění železa a kolářství kvetlo za to u Keltů, najmě u rhaetických (švýcarských) Gallů, jimž římský přírodopisec Plinius († 79 po Kr.) připisuje se svého hlediska nedávný prý teprve vynález pluhu s koly.

U Slovanů byl vrcholný pokrok v orbě, jež znamenal skutečný pluh, přijat ochotně a od nich ještě dále předán Baltům, Rumunům, Novorěckům a nejspíše též Albáncům; Slované jeví se tu, jak ostatně častěji, důležitým článkem a činitelem v osvětě mezinárodní, jež se právě jejich prostřednictvím šíří zpravidla ze západní Evropy do východní. Sami od té doby, kdy poznali pluh o kolečkách, dávají mu v těžkých půdách přednost před rádlím a sochou, které klesají leckde na nářadí pomocná a jejichž názvy se i zaměňují; u Polákův a Rusů vítězí na sklonku středověku opět *socha*, již se dostává i domácího názvu, ruského *носа* (od praslovanského *kositi* „řezati“) — avšak nová socha jest zlepšený již druh sochy staré, jež se zejména přidáním desky přizpůsobila k pluhu, ale vyniká nad něj lehkostí a příručností. Pročež není divu, že socha v dokonalejší té podobě přejata za nového již věku od Litevců a i od Němců, zejména východních (*die Zoche*); Slované se v tomto případě — a to bývá méně často, ale přece — osvědčili vynalezavými šifiteli důležitého kulturního předmětu s východu na západ.

Tak se jeví dějiny „pluhu“ jazykozpytci; ten poznává, že Praslované se vyznali, ba postupovali v zemědělství vyšším, pro něž měli skorem vesměs své výrazy domácí (při *hřidel*, původním **grēdel* vedle západogermánského *grindel* „Riegel“ a úplně shodného korutanského *grintl* „Pflugbaum“, jest slovanskost při nejmenším možná), a mimo to další, byť prostá nářadí: nějaké dřevěné nebo jen trněné *brány*, *srp* z kamene (křemene neb pazourku) nebo z rohu, jímž klasy zprvu řezali, žali, *kosu*, již je síkli, dřevěný v ůz na *kolech*, s *osou* a *ojí*, rovněž význačné a to již indoevropské nářadí hospodářské, těsně se skotem spojené, na němž se ovšem také stěhovali, bylo-li potřeba. V boji vozů neužívali, víme, že Slované v dějinách vystupují jako vojíní pěší. *Meringer* se domnívá, že již Praslované užívali vysokého vozu bez koles, opatřeného dole sanicemi, tedy nářadí, jež mělo podobu pohyblivého domu a sloužilo k dopravě hospodářské po travnatých, hladších půdách i v létě; *Meringer* pomyslí při tom mimo jiné na „povozné koliby“ hercegovské a soudí, že takové vozidlo slulo prvotně *věža*, kteréžto slovo později ustrnulo na významech „dům, předsín, věž“. Kombinace zajiště důvtipná, dosud však přesně nedokázaná.

Z druhů obilních krom prosa již nahoře vytčeného pěstován v první řadě *ječmen*, podle Hoopsa, Hirta a jiných hlavní druh sjednocených ještě Indoevropců, dále měrou menší *pšenice*, *oves* a *rež* („žito“; toto slovo samo, ač praslovanské, značilo tehdy „plod, zvláště obilní, jakožto potrava“); z rostlin užitkových v rozsahu čím dál větším *len* a *konopí*. Nově jmenované rostliny vyžadují zpra-

vidla pěstování ve velkém, aby se vyplácely, i jest jimi samými dotvrzena potřeba pravěkého oradla nějakého; jejich tehdejšímu pěstění svědčí pak neklamně jazyk a kromě toho Chvojkův nález osady neolithické (z mladší doby kamenné) nad středním Dněprem, tedy v území uznaném námi za praslovanské nebo za blízké tohoto — osady totiž „tripolské“ s patrnými zbytky *prosa*, *ječmene* (praženého) a *pšenice*, se srpy z dlouhých křemenův a s primitivními kamennými mlýny.²⁹⁾ Je zřejmo a sluší to důrazně vytknouti proti názorům ruského dějepisce *M. N. Pokrovského*, jenž uznává zemědělství jen nižší, že jak jazykozpytem tak i archaeologií a dějinami lidského hospodářství stvrzen jest onen smíšený způsob zemědělství obojího, který jsme dosud dovozovali.

Zbývá říci slůvko o tom, podle které „soustavy“ Praslované vzdělávali svá pole. Toho nelze sice při nedostatečnosti pramenů stanoviti určité a pro všechny praslovanské poměry, i časově od sebe odlehlé, stejně závazně; přes to se nechybíme pravdy, když za vládnoucí prohlásíme nejprostší způsob „divokého“ hospodářství (wilde Feldgraswirtschaft), zejména tam, kde neužívali rádla nebo sochy, které bývaly s počátku dosti vzácné. Panenská půda, *novina*, smíšená s pope-

²⁹⁾ Srv. O. Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte II, 2 (1907), str. 187 a novější výzkumy českého archaeologa, působícího na Rusi (v Kijevě), z jehož výsledného názoru o archaeologické totožnosti Slovanův a fránsky mluvících Skythů nelze arcí usuzovati na totožnost národů těch vůbec. Toť rozhodně mylný závěr, jaký se však u archaeologů vyskytá častěji, když totožnost předmětů porůznu nalezených přenášejí i na majetníky jejich, neberouce v úvahu ani možnou samostatnost ani případnou výpůjčku týchže věcí a zjevů.

lem spáleného a nad to vymýceného kusu pralesa, osívána v prvním a po případě i v druhém roce, aby zvláště po první vydala v létě přehojnou úrodu; po žních zarůstala travou a bývala dobrou pastvou dobytku, tím však byla vyčerpána. Praslovan a všechna jeho rodina, nezřídka celý rod byl nucen postoupiti o kus dále, bylo získávati další *leđa* „lada“, pole potud nevzdělaná.³⁰⁾ *Hnůj* (*gnojb* od *gniti* „hníti“) jest arci slovo praslovanské a k přirozenému hnojení mohl dáti podnět sám pasoucí se dobytek, který mrvil půdu svým trusem; přes to jest pochybné, zdali se již v pravěku — na př. při pěstění lnu — stal opravdový náběh k účelnému využití půdy tím, že hnojená pole vzdělávána střídavě a ob čas jim popříván odpočinek, učiněno z nich umělé „lado“ (hospodářství ladové). Neboť to vše by předpokládalo značnou již usedlost, ale právě o ní staří spisovatelé ani u jiných severních národův evropských nevědí; a o Sklavénech praví Prokopios (De bello Gotico III, 14) výslovně, že „každý z nich často měnívá své obydlí“.

Jest ovšem pravda (a třeba na to upozorniti alespoň jednou pro vždy), že starověcí spisovatelé zastali Slovanův uprostřed výprav a pohybů, stěhující se a bojující, a že jinak mohlo bývati za dob míru, jinak v neklidných časech válečných; nicméně setrváme na svých pochybnostech. Jak uslyšíme, slovanský pravěk neznal ještě pojmu soukromého, trvalého majetku pozemkového aniž

³⁰⁾ Odvozenina jiho- a východoslovanská jest *leđina* téhož významu. Praslovanské výrazy jsou dále: *lazs* „místo vymýcené, ale nezorané“ (u Dalimila: první leto laz vzkopachu, druhého leta radlem vzorachu), *polje* „Feld“ a *niva* „Acker“.

pojmu „domoviny“ v našem smyslu slova; praslovanské slovo *se[d]lo* (odtud pak naše „sedlák, selka“) značilo za oněch dob ještě „zabrané, vzdělávané pozemky“ jen s dočasnou usedlostí. Skrovná míra této byla ostatek zjištěna za úpadku hospodářského i v Čechách v 17. století, a Rusové zůstali až do nedávna věrní primitivním soustavám zemědělským a tudíž jakémus „puđu kočovnému“, jenž prýští arci z jiných příčin hospodářských než stěhovavost nomadů, podmíněná hledáním nových pastvin. Schrader nestálosti ruských sídel přisuzuje za zásluhu, že dobyt a poruštěn nesmírný východ.

Předchozí úvahou narazili jsme na samy meze zemědělství praslovanského. Jeho povaha vysvitne ještě lépe, když uvedeme, že nebylo spojeno ani s pěstováním stromů, zvláště ovocných (slovo *ovošto* „plod“, *ovoštoje* „ovoce“ jest všeslovanská výpůjčka ze západní germánštiny, t. j. staré němčiny před 7. stol. po Kr.), ani s vlastním zahradnictvím a zelinářstvím. Ze jmen ovocných plodův a stromů je jistě praslovanské, ba severoevropské (viz str. 15.) *ablzko* „jablko“, **abolno* „jabloň“, kdežto od jihovýchodu příšlé *gruša* (*kruša*) „hruše, hruška“ zdá se býti slovo pouze všeslovanské, tak jako jím jest *třešně* (stcírkslov. *črešnja*), přejaté z řečtiny nebo vulgární latiny. Za pravěku a ještě nějaké století po něm Slované znali ovocné stromy pouze plané. —

Zemědělstvím zjednávána přirozeně strava rostlinná, jež se obráží v nekrvavých zas obětech duchům a bohům. Když obilí bylo požato (*klasy* na př. ořezány a zbývající *sláma*, zimní píce dobytka, pokosená), bylo ve vlhkém kraji praslo-

vanském nejspíše třeba obě nějak vysušiti. Pak nastávalo dobývání zrn z klasů na mlatě, zvaném *gumno* „humno“, t. j. původně nejspíše „místo na samé zemi, kde dobytek, hověda vyšlapávala rozprostřené obilí“. Vedle toho neb později *mlácení* se dělo *cepem*, jenž arciť byl zprvu jen jednodílná hůl nebo klacek. Posléze čistili obilí, ale ne vějačkou, nýbrž *váli* je *větrem*. Pletené *síto* znali. Čistá zrnka byla zpracovávána dvojako: buď roztloukána v dřevěném hmoždíři dřevěným *tloukem* nebo *palicí* (strojně zařízená *stapa* „stoupa“ s palicí, jež zdvihána a zase spouštěna rukojetí, přišla podle podrobných vývodů R. Meringera³¹⁾ k Slovanům teprve od Němců) — anebo byla zrnka rozmílána těžkým ručním mlýnem, zvaným *žerny*, totiž dvěma žernovy, větším prohloubeným, v němž menší kulatější byl rukojetí otáčen. Pracemi těmi *trudily* se většinou ženy (snad i „rabi“; viz níže), prozpěvující si k tomu prostiické písně; ženy připravovaly také zprvu všecku rostlinnou stravu. Vznikalo *psěno* (od *pschati* „pcháti = pěchovati“) a *maka*, oboje „mouka“, při užití staršího dřevěného nástroje hmota ovšem hrubší, z níž však právě dělána *kaše* prosná a ječná neb i ovesná, kterou sladili medem³²⁾; po případě nechali ovesnou tu hmotu zkysati (*kyselo?* či *kyselica*, jak ji pod jménem *Geislitz* přejali alpští Němci od Slovanů?). Z vlastní mouky Praslované dělali vodou *těsto* a pražili v horkém popeli nebo

³¹⁾ V časopise „Wörter und Sachen“ I. (1909), str. 20 n.

³²⁾ Kaše mohla se dělati také přímo z *krup* ječných nebo pšenických, z *jáhel* (prosných); klasy a zrna bývala již za starodávna *pražena*, na př. na horkých kamenech, a to proto, aby se jednak lépe vylupovala, jednak se stávala chutnější, záživnější.

pekli v rozehrátých jeskyních, přirozených to *pecích*, chléb; právě od toho pečení byly jeskyně a sluje nazývány „peci“, což se pamatuje v stírk-slovanském *pešt* „Ofen, Höhle“, v slovinském *peč* „Ofen, Fels“ a chorvatském *pečina* „Fels“, ba podnes i u nás (na př. „židovské pece“ na Žižkově a jiné). Prvotný slovanský chléb nebyl jakosti nejlepší, byl nejspíše ještě plošný, asi málo slaný³³⁾ a ne dosti vykynulý, ač už tenkrát byl znám *kvas* a *droždí*. To vše nás nemůže překvapiti, tím spíše však tomu uvěříme, jestliže Praslované opravdu přejali gotské *hlaibs* (= něm. Laib) v podobě *chlěbs*; pak právě od Gotů se naučili dokonalejšímu pečení.

Podobá se, že již Praslované se dobře vyznali v jídlech přirozeně zkysaných; alespoň K. Rhamm by jim vedle jmenované „kyselice“ připsal ještě kyselé zelí, kyselou polévku z řepy a z jiných plodin. Zdali upravovali, na př. v polévce, štovík, nevíme. Ale z kvašeného ječmene, snad i prosa,³⁴⁾ po případě ze žaludů dělali po způsobu všech severních Indoevropanů pivo, jehož tehdejší jméno bylo *ols* (srv. příbuzné anglické slovo *ale* a severské *öl*); žaludový výrobek dosud na Rusi znají jako *железудови квас*. Toto pivo, t. j. „nápoj“, rozumí se že opojný, nebylo s počátku ani s přísadou chmele ani sladu, ale dubové kůry, mladého smrkovi atp.; ovšem Slované byli asi první Indoevropci, kteří poznali od východu, nejspíše

³³⁾ *Sůl* kamennou Praslované ovšem znali, ba byla jim nezbytně potřebná k nahrazení toho úbytku soli, jež způsobovala v ústrojí jejich strava rostlinná.

³⁴⁾ O prosu jest to dosvědčeno u Thráků, bývalých sousedů Slovanů.

od Finnů snad za pomoci i Turkotatarů, *chmel* a užívající ho za kořenící přísadu piva, zprostředkovali znalost tuto západním Evropanům. Přejetí do slovanštiny mohlo se státi na samém sklonku pravěku nebo brzy po něm, rozhodně však v době, kdy ruská větev šířila se již čím dál více na východ (severovýchod); staroslovanské *chmelb*, vlastně **chzmelb* (srovnej s ním finské *humala*, tatarské *χomlak* a p.) nastupuje svou evropskou pout v podobě středolatinšského *humulus* teprve od dob stěhování národů.

Víme již, že Praslované jakožto včelaři zamílovali si svou medovinu, vedle níž pивní nápoj zemědělců míval zprvu zajisté těžké postavení. Přes to časem vítězí tento zejména přejetím chmele a stává se „pivem“ ve smyslu jedinečném, alespoň v západních zemích slovanských; jižní Slované přiklonili se přirozeně později k vínu. Za pravěku vládla tudíž i medovina i olz a oboje jevílo účinky svoje při hodokvasech a po nich; starý název je tu *pirz* (od „píti“), jenž zachoval se v ruštině a vzal na se v slovinštině a chorvatštině význam „svatba“. Antičtí spisovatelé Slovanům sic nemírnosti v pití výslovně nevytýkají, ale není proč bychom soudili o Praslovanech v té příčině příznivěji než o severních Indoevropanech, Keltech, zvláště Germánech, ale i Thrácích a starých Prusích, tedy Baltech. Ti všichni při hodech vesele prázdnili dlouhé rohy tuří, jsouce k nemíře snad svádění i tím, že nápoje jejich dlouho nevydržely. A pozdější Slované? Již Vladimír Veliký prý se pronesl: Rusů radost jest notně pít, bez toho nelze nám žiti — a Adam Olearius a jiní cestovatelé 16. a 17. sto-

letí zastihli v Moskvě uctívání hostů nekonečným připíjením, jež musilo býti navzájem opětováno. A což dnešní oddanost alkoholu na Slovensku, u Polákův a Rusů, zdaž není z valné části neblahým dědictvím z dob dávných, pravěkých? —

6. Poměr forem hospodářských.

Stanuli jsme před nejtěžší záhadou pravěku slovanského, máme-li si nyní dáti odpověď alespoň trochu uspokojivou k palčivé dnes otázce, jaký byl vlastně poměr jednotlivých forem hospodářských a zejména forem, poskytujících stravu animální (jmenovitě chovu dobytka), a formy vegetářské (zemědělství). Historie nám o tom současného nevypráví ničeho, a kusé zprávy její pozdější týkají se území a hospodářských podmínek jiných neb aspoň změněných, takže je tu třeba opatrnosti největší. Vybývají svědectví jazyková, která jsou však nemluvná potud, dokud se nedostane přijatelného výkladu praslovanskému a vůbec starobylému slovu *smirds* „sedlák“ a druhému takovému názvu, jehož po mém mínění nelze pominouti, *robs* (*rabz*) „otrok“.

Pokusů o rozřešení problému stalo se již několik, a jest nejvíce na snadě ten, že se Slované prohlašují pro prvopočátek toliko za pastýře a dobytkaře, patrně kočovné, kteří s pohrdáním pozorovali zemědělce v potu tváři pracujícího, v uzavřené prostoře bydlicího, jim tudíž páchnoucího. Když ovšem po čase Slované sami pokročili pryč v osvětě a přešli k zemědělství, orbě, název „smērda“ podrželi pak též pro sebe, zapomněvše původu jeho. Avšak výkladu tomu vadí pravda dávno poznaná, že pastýřství a kočovnictví není

osvětovým stupněm, který by nutně předcházel zemědělství, zvláště nižší; a speciálně o Praslovanech hlásá jazyk neklamně, že znali obě formy hospodářské vedle sebe anebo spojené v zemědělství vyšší.

Pomýšleno tedy na současnou existenci obou forem, zároveň však na hospodářské i společenské rozvrstvení Praslovanů; vzorem tu mohly býti poměry historicky dosvědčené u pozdějších sousedů jejich Skythů, kde podle zprávy Herodotovy z 5. století př. Kr. bylo kmenů několik, mezi nimi jeden výslovně zemědělský („oráči“), kde však nade všemi vládli pastýři, „královští“ Skythové kočovní.³⁵⁾ Takový výklad, jenž r. 1896 tanul na mysli *Peiskerovi*, uznával by tedy samostatné dobytkařství a vedle něho zemědělství, sloučené jen pro svou potřebu se skrovnějším chovem dobytka; pošklebek „*smērdi*“ mohl se tehdá snadno ustáliti v ústech slovanských pastýřů, majících politickou převahu ba nadvládu, kdežto přechod slova *robs* (starším tvarem **orbz*) k významu „poddaný“ byl by ospravedlněn pouze tenkrát, kdyby původní význam skutečně byl býval „oráč“. Avšak právě to jest pochybno, jak vysvitne ještě z dálejška. Kromě toho bylo by dokázati, že u národa praslovanského, jež představujeme si zatím bez šlechty,³⁶⁾ přece již byla panující vrstva vyšší, pastýřská; a posléze se vtírá otázka, zda byly na praslovanském území dány samy přírodní podmínky k samostatnému provozování dobytkařství.

³⁵⁾ Srv. již výše str. 37.

³⁶⁾ Viz o tom více v přednášce V.

Všemi vytčenými směry badatelé pokračovali. Bližší odůvodnění politicko-sociální nadvlády pastýřů nad zemědělci snažil se později (r. 1905) podat *J. Peisker* povědomou nám teorií o dvojí praprobě slovanské;³⁷⁾ podle něho chov dobytka by připadal jedině „županům“, vrstvě cizích, turkotatarských (prý skythických) dobyvatelův a pastýřů, zemědělství pak výhradně „smerdům“, domorodým sedlákům, kteří oněm příslušníkům žlutého plemene páchli jakožto zemědělci a jmenovitě jako Indoevropané plemene bílého. Avšak Peiskerovu nauku viděli jsme se bortiti a hroučiti, a o nějakém tak pronikavém nadřazení cizího živlu neslovanského hned na prahu nebo na vrcholu pravěku nemůže býti řeči.

Byli-li tudíž pastýři a rolníci všichni stejně Slované, jest přípustna ještě jiná možnost, že nestáli tu vůbec proti sobě podmanitelé a porobení, nýbrž že byli územím a zřízením od sebe nadobro oddělení, jak to základní podmínka všeho hospodářství, půda, kázala. To stanovisko zastává polský botanik *J. Rostafínski*, jenž, vyšetřiv pečlivě poměry půdy a květeny dávného Polska a jihozápadního Ruska, klade prasídla slovanská do středního pásma Rusi. Při tom hned od počátku poštuje Slované do části jiho-východní stepi, pokud totiž běží pomezí čára habru.³⁸⁾ I rozeznává celkem tři rozdílných krajinných útvarů, v nichžto se Praslované octli: 1. onen kraj stepnatý bez lesů, kde jsouce usedli, poměrně lehce (bez mýcení) pracujícími zemědělci,

³⁷⁾ Srovnej na str. 33 násl.

³⁸⁾ Srovnej nahoře str. 21. a 34.

chovali hlavně dobytek; 2. na sever položené, močálavité Polesí, kde byly poklady železa a kde se živili hlavně rybami; 3. lesní poušť (lesní step), kde bylo třeba páliť a mýtiti a tuhou prací provozovati orbu. A v takovém prostředí by arcit byl dobře pochopitelný vznik přezdívky „smerdi“ pro ty těžce robotící, při tom se potící rolníky — avšak druhý závažný termin *robz* nedošel by osvětlení.

Pročež buď mi dovoleno zasáhnouti pokusmo také do debaty a vyložiti tuto nynější svůj názor o dotčených věcech ve způsobě hypotézy, které bych přirozeně přál dalšího ověření. Spatřuji totiž v obměně významu obou závažných slov, *smerdz* i *robz*, nejen kus dějin jazykových, ale i ohlas dějin, ba přímo převratu hospodářského za pravěku. Při tom vycházím ze zkušenosti obecně indoevropské, dotvrzené zejména o sousedech Praslovanů, Germánech a Thrácích, že vrstva národa plnoprávná, boje schopní mužové, s prvopočátku pohrdali zemědělstvím, zaměstnáním prý nepočetným; to přenechávali osobám společensky ponížným, především ženám, ale i starcům a dětem, osobám i tělesně slabším. Sami dávali přednost nečinnosti, lenošení (Herodot V., 6 o Thrácích) anebo boji a lovu, chovu a pasení dobytka (Tacitus v kapitole 15. a 5. o Germánech). Orba hrála zprvu úlohu jen podřízenou, její vynikající poslání nebylo ještě oceněno. A podobně bylo tomu po mém mínění u prvotných *Slovanů*. Těm mužům stačila ještě honba zvíře a rybolov, včelařství a medovina, chov a ochrana dobytka, pak boj s národy a rody cizími, časem též loupež, tedy i divoká forma ho-

spodářská; co se týče této, projeví se pak v dějinách jako obratní lupiči na souši i na moři.³⁹⁾ Za to ženy, jak jsme na svých místech slyšeli,⁴⁰⁾ obstarávaly všechno zemědělství nižší a z valné části též vyšší, zejména měly na starosti vlastní dobývání a upravování stravy rostlinné (i piva); ony s dětmi jedly a snad také obětovaly odděleně od mužů. Ženy tehdejší nevyrovnaly se sice silou neohroženým v boji a lovu mužům, byly však proti dnešním poměrům při nejmenším tak statné a zdravé jako naše venkovanky selky.

Z dětí byly nejhůře postaveny sirotky, které se vymykaly z pevného svazku rodinného a ve velkoro-
dině indoevropské a nejinak slovanské byly živlem jen trpěným; těm nejnevděčnejší se ukládaly úkoly, mýcení a orání a mletí. Proto však není ještě jisto, že slovo v indoevropském útvaru **orbhos*, jež vzalo v řečtině (latině) a arménštině na se význam „sirotka“, značilo původně „zemědělce, orače“; naopak slovo to jest totožno se staroindickým *arbha* „malý, slabý, mladý“ a dále s praslovanským **orbz* = *robz*, jehož prvotný význam jistě byl také „opuštěné dítě, sirota“. Důkazem toho jsou dnešní zdobnělá slova, české *robě* a *robátko*, pak ruské *робя* a *робятко*, *робенок* i *ребенок*, arcit přenesená vůbec na všechny děti.⁴¹⁾

³⁹⁾ O *Venedech* praví Tacitus v kap. 46. zřetelně: „Potloukají se za lupem (latrociniiis pererrant) po všech lesích a vrších mezi Peukiny (Bastarny) a Finny. Srovnej však pochyby o slovanskosti Venedů na str. 55. pozn. 20.“

⁴⁰⁾ Str. 60. a str. 67.

⁴¹⁾ I v germánštině je střídá slovo, které bylo téhož významu („sirota“), ale vytykalo jmenovitě dědicou posloupnost: německé *Erbe* atp.

Z vylíčených okolností vycítíme, tuším, především plnou váhu pohrdlivého pojmenování, posměšku *smerdi*, který platil všem, kdož mýtili, kopali, orali, za nedostatku potahu i sami se zapřahali do oradla, páchnouce potem a stuchlým máslem, jímž namaštěny vlasy a těla jejich; zrovna tak vynikne snadný významový přechod ten, že název sirotka, stále „robčího“, záhy zahrnoval veškery osoby sociálně ponížené, jež pracovaly ne pro svou, ale pro rodinu cizí, tedy i zajatce válečné,⁴²⁾ jichž nečekal ovšem také jiný osud než zaměstnání orbou, mletí obilí a podobná *robot*.

Během času udál se v světě slovanském obrat, který pozorujeme i u jiných národův evropských; zhrdaného zemědělství se ujímají mužové, kteří vedou nyní rádlu neb sochu, a synové jejich dospěli pohánějí ještě zvláště skot, protože spřežení bývala za starodávna silnější. Po vykonané práci obstarávají i nadále dozor nad pasoucím se dobytkem celého rodu, celé vsi na obecné pastvině, ale v ústech jejich nezaznívá již přezdév „smerd“, vždyť stali se sami „smerdi, t. j. zemědělci“. A ruku v ruce s touto dovršena změna druhá: slovo „rob“ pojímá se tehdy po stránce pouze sociální, a hospodářské východisko upadá v zapomenutí — „rob“ je pak totéž co „nevolník, otrok“.⁴³⁾

⁴²⁾ „Zajatec“ jest význam slova *rob* v maloruštině uherské.

⁴³⁾ Slovo *ot-rokz* znamenalo v praslovanštině toho, „kdo neumí mluvit (dítě)“. Slovansky však neuměli mluvit ani zajatci, „otroci“ jinonárodní, jichž přibývalo Slovanům na válečných jejich výpravách historických čím dál více. Prodávali pak otroky i kupovali (srv. jihoslovanská jména *Prodan* a *Kupljen*), slovem, obchodovali s nimi; zároveň však stávali se sami předmětem obchodu se

Co vlastně zavdalo podnět k převratu tomu hospodářskému, který se neudál náhle, ale v době historické jest již dokonán (orba, byť se nemohla vždy provozovati v rozměrech značnějších, nepovažuje se již za nečestnou), to arci nevíme. Podobá se však pravdě, že k obratu přispělo citelné poznání, že k obživení četných, stále vzrůstajících a šířících se velkorodin i rodů již nestačí výtěžky dosavadních forem hospodářských, že nezbytná jest potřeba hospodářských zdrojů nových neb aspoň co do výnosu zvýšených — a toho bylo lze dosíci jediné usilovnějším pěstěním zemědělství, orby. Možná, že se obrat onen střetl časově i se zlepšením oradla, se zavedením „sochy“; stalo-li se tak prostřednictvím Skythů, mohl tu působiti též příklad a vzor rolnického kmene tohoto.

Avšak ať tomu bylo jakkoli, účastí mužů zemědělství postoupilo očividně v popředí a množství nesnadné práce, s ním spojené, dalo se pak lépe organisovati. Nejsme o tom z dob pravěkých zpraveni, ale smíme podle analogických poměrů dnešních na slovanském jihu, pak podle osad slovanských vůbec, většinou kruhovitě zakládáných, usouditi, že tam, kde síly jednotlivců nestačily (na př. při mýcení), využilo se všech pracovních sil nejen v rodině, nýbrž i v celém rodě, jak právě se k tomu výborně hodilo tehdejší zřízení

strany Avarův a Maďarů. A z tohoto poměru jejich k Avarům, dočasným i trýznitelům jejich, vyvinul se na italsko-řeckých trzích s otroky význam, který posud v románských jazycích a v němčině je těsně spjat s obměněným, nejdřív latinisovaným jménem Slovana *selavus* — totiž význam „otroka“. To však jsou vesměs zjevy již pozdější.

společenské, velkorodina jako nižší, rod neb celá ves jako vyšší jednotky i hospodářské. Ty se tudíž podle potřeby mohly sdružovati ke společné robotě především mýticí. A teprve když spojeným úsilím a zhusta i *jediným* společným oradlem úkol vykonán, vymýcená neb zoraná půda rozdělena mezi jednotlivé rodiny. Podobnému sdružování sousedů za příčinou rozsáhlých prací i řemeslných Bulhaři říkají dnes *četa*⁴⁴⁾ nebo *družina*, Srbové pak *moba*.

Zdali vedle takového způsobu zemědělské práce trval tenkrát ještě samostatný chov dobytka, je těžko říci. Ale tolik je jisto, že kromě zemědělství nižšího u Slovanů od prvopočátku existovala a časem se ještě stupňovala, účelněji ustavovala kultura, nazvaná E. Hahnem „pluhová“ (Pflugkultur), totiž zemědělství a chov dobytka v jednom, tedy dvojí ta forma sloučená, jak ji za změněných poměrův osvětových a v docela jiném měřítku provozuje náš hospodář dnešní. Kultura pluhová, třeba ve formě primitivnější, jest však bez chovu dobytka nemyslitelná, a právě k ní, jež podmiňuje již jakous takous usedlost, které u vlastních dobytkařů není, nejlépe se přimyká i chov prasat, závažný už v pravěku. Slované, zvláště západní, později na cestě jednou nastoupené pokračovali zdárně, a ohlasem jejich úsilí jest chvála, již v 10. století po Kr. jim udílí židovsko-arabský cestovatel *Ibráhím ibn Jakúb* slovy: Provozují s horlivostí orbu . . . i předčí v tom všechny národy severní.

⁴⁴⁾ Srovnej steirskoslovanské, tedy starobulharské *sačetati se* „sdružovati se“.

7. Příroda praslovanská.

Pravlasti slovanské a jejích přírodnin dotýkali jsme se již několikrát; zde budiž obrázek dosud neúplný stručným způsobem doplněn.

Význakem pravlasti byl les, jehož výhody několikere jsme poznali; sluší dodat, že byl nevyčerpatelnou zásobárnou paliva a vůbec dříví, potřebného ke stavbě primitivních obydlí a k výrobě nástrojů, náradí a zbraní. Za pravěku vedle kamene, rohu a kostí zvířat *dřevo* jest takřka universálním materiálem, jak ještě uslyšíme při zmínce o kovech. Les měl nad to vše velký význam náboženský; není bez příčiny, že praslovanské *lész* lze dnes pravděpodobně spojit s řeckým slovem *ἄλοος* „chrám“, a také není nahodilé, že praslovanské *borz* „strom, les jehličnatý“, jež nemusí býti výpůjčkou z germánštiny, odpovídá staroanglickému *beoro* „les, svatoháj“. I o tom bude později řeč. Konečně jest les přirozené a bezpečné útočiště před nepřáteli, i poznáme při taktice staroslovanské, že dovedli této záštity v boji využítkovati zrovna tak jako močálovitých částí svého území.

Praslovanský les byl listnatý i jehličnatý a scházel mu ze střeoevropských stromů zprvu jistě *buk*⁴⁵); z ostatních převládal žaludonosný, hromosvodný *duš* (praslov. *dąbz* a vedlejší tvar **dąbrz*, z něhož *dąbrava* „doubrava, les“), který, jsa velice hojný, sám mohl značiti také jen všeobecně „strom“, což se pamatuje v některých jazycích slovanských, dále *lípa*, jejíž rozsáhlé lesiny byly domovem nesčetných rojů včel (praslov.

⁴⁵) Srovnej str. 21.

bačela nebo *bučela*); dále tu byly z listnatých *bříza*, *klen* (ale „javor“ nezdá se praslovanské nýbrž jakožto slovo všeslovanské přejato ze staré němčiny), *břest* („jilm“, kteréžto slovo jest opět přejato z němčiny), *habr* (nejstarší tvar as *grabrz* „hrabr“, z toho pak buď *gabrz* „habr“ nebo *grabz* ve většině jazyků), *jasan* (starší *jasen* = **asenb*), *osika*, *olše* (praslov. **olcha* vedle **jebcha*, toto na př. v stěrkslovanštině), *vrba*, *jíva* a *rokyta*, *jehněda*, *hloh*, *dřín* (původní význam asi „trní“ a „Berberis“, potom záměnou teprv *Cornus*; staroněmecké *dirnboum* jest asi výpůjčka ze slovanštiny), *jmélt* (**imela* vedle **omela*, toto u nás ještě v slovenštině a v slezském *jemela*), *bez* (**bess*, vlastně původní indoevropské jméno pro „buk“), *kalína* (zprvu snad *Ligustrum*) atd. Z jehličnatých *borz* (původně buď „smrk“ nebo „borovice“ neb i „jalovec“), *smrk* (opět významu zprvu neurčitého), *sosna* (též tak), *jedle* s významem určitě vyhraněným, *jalovec*, na západě také *modřín*; sem patří rovněž praslovanské *chvoja* „chvůje“, pak i celý strom jehličnatý jako naše „chvojka“, dále **pikls* a souznačné *smola*, z nichž prvé přešlo arcíř křesťanstvím leckde ve význam „peklo“, konečně **chvorstz*, staročeské „chvrast“ a „chrast“, dnes hromadné jen „chrastí“.

Ostatní květeny vypisovati nemůže přirozeně býti účelem tohoto spisku. Proto odkazují ke spisům, které jednak vycházejí z jazyka a údaje jeho hledí uvéstí v soulad s dnešním stavem květeny v končinách praslovanských, jednak podávají věrný zeměvědný popis týchž končin. Jsou to: B. Šulek, *Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah a napose Hrvatah* (Rad jugoslavenske aka-

demije XXXIX., 1—64, r. 1877), spis namnoze zastaralý, a novější pak spisy *J. Rostafinského*, vyjmenované na konci v literatuře; mimo to devátý svazek vědecky popisného díla *Poccin* (Petrohrad, 1905). Jako všude, jest i při určování květeny praslovanské a jejich jmen potřeba obezřetnosti; samorostlá flora pravlasti se od těch dob změnila všelijak, vyhynutím druhů a zaváděním nových, ale ještě větším změnám podléhala jména, ač byla-li vůbec praslovanská, domácí. Akta o této kapitole nejsou dnes ještě uzavřena. Ani o zvířeně nehodlám se zde šířiti, co kulturně důležitějšího, bylo již na svých místech pověděno. Doloženo budiž jen, že Praslované dobře znali *veverka* (*věverica*), která žije toliko v lesích, ale na stepi, tedy také jihoruské, jest nemožná; nový důkaz, že jádro Slovanů za pravěku bylo pravým národem lesním. Ze jmen živočišných mnohá jsou prastará, až indoevropská nebo od počátku praslovanská, na př. *myš*, *ježek* (původně nezdobněle *ježb*), *zajíc*, *jezevec* (vedle toho starší tvar **ézvs*), *tchoř* (od „dech“), *plch* (**polchs*, z čehož Němci mají své „Bilch“), *lasice*, ostatek zvíře u Jihoslovanů s nábožnou úctou šetřené, z ptáků *orel*, *sokol*, *jestřáb*, *jeřábek*, *jeřáb* (vlastně *řeřáb*, původně *žeřáv* = praslov. *žeravb*), *labuť*, kukačka (*kukavica*), sojka (*soja*), *vlaštovice* (původně *lastovica*), *kos*, *havran* a *vrána*, *sova*, *tetřev* „pták podobný koroptyvi“, z ostatních *ještěř* (**aščerz*), *had* (ale jen v povšechném významu „plaz“, kdežto skutečně praslovanské a dosud většinou Slovanů známé jméno hada jest *qz̃b* = lat. *anguis*, u nás vtělené v odvozenině „užovka“), *plž* a pouze v češtině zachované *hlemýžď*, starší *hlemýšč*, znamenající také

želvu, která nepřichází v zemích skutečně severoevropských (nad 56. stupněm severní šířky), ale Praslovanům ovšem byla známa, *žába* a mn. j. Jiná jména živočišná jsou sice též praslovanská, ale původem mladší; víme, že na př. slovo *rys* mohlo býti přejato ze skythické íránštiny, aspoň si tímto způsobem, změtením obou tvarů, domácího a cizího, nejsnáze vysvětlíme nápadné začáteční *r* místo *l* — a výpůjčka podobná jest doložena pro staroněmecké *link* (vedle *luhs* „Luchs“) z latinského *lynx*, *lynxem*. V jiných případech zase jest nám původ jmen zvířecích dosud naprosto temný; uvádím pouze praslovanské, ale nejspíš odjinud převzaté **gornostajb* „hranostaj“, pak rovněž asi cizí a toliko v ruštině i polštině žijící *чомик*, *chomik* „křeček“, vedle nich souznačné, v ruské církevní slovanštině doložené *choměstorz*, pramen německé výpůjčky „Hamster“. Do pravěku nespádají ovšem slova, přejatá očitěvidně později, jako na př. *opica* (z germánštiny, kde však podle všeho také nebylo domovem) atp.

Posléze, pamětliv jsa upozornění Hehnova a Schraderova, vytýkám i vzhledem k našemu pravěku existenci slova *hmyz* (*hmez*), souvisícího spraslovanským **gzmzati* „hemzati, hemžeti a pod.“. Jména jednotlivá pak, vesměs starobylá, *blacha* „blecha“, *gnida* a *všb* „veš“, *mšica* „moucha“, **morvz* a pod. „mravenec“, dávají tušiti, že prapředkové naši mnoho trpěli všelijakým hmyzem, tím spíše, čím houževnatěji se tento usazoval a držel v primitivních obydlích jejich, zhusta jen podzemních, o nichž jednati bude hlava následující. Staří Slované byli podle zpráv vůbec drsní, otužilí, snášejíce jak zimu a horko, tak jistě i bo-

dání hmyzu lépe než my; ale právě to a pak do-
svědčená i později nečistota jejich tělesná dávají
náзору našemu tím důrazněji za pravdu.

V říši nerostů jsou osvětově nejdůležitější jména
kovů, z nichž Praslované znali *zlato*, *stříbro*, *měď*
a souznačné zprvu *ruda* „měď, bronz“, *železo*.
Jinak se ovšem má věc s dobýváním a zpracová-
váním těchto kovů. Všeobecně lze říci, že to, co
bylo na snadě, jistě ani staří Slované nenechali
nepovšimnuto, že tedy zcela dobře mohli vypí-
rati z říčního písku zrnka zlata, po případě mag-
netovce, že mohli jakž takž dobývati i mědi;
avšak o nějaké intensivnější činnosti v tomto
oboru za pravěku, jenž spadá ještě do mladší
doby kamenné, do doby bronzové a z nejmenší
části do doby železné, nemůže býti řeči. Pročež
nemožno mi souhlasiti s příliš optimistickým ná-
zorem *Rostafinského*, podle něhož do močálovitého
Polesí lákaly naše předky hojné poklady železa,
aby se podjali jejich zpracování, kteréžto umění
vypělo prý za mocného vlivu napřed řeckého a
potom skythického. Je pravda, že jest tu praslo-
vanské slovo *kovati* a že také byli tenkrát mu-
žové, znali „kovářství“ a jediní tehdy jakoby ře-
meslníci (jméno jejich *kuznec* nebo *kovalc* a pod.);
všechny ostatní práce si každý obstarával sám.
Než umění kouti, i když nastala již doba bron-
zová, bylo málo rozšířeno a týkalo se právě
„mědi“ (odtud *mědar* „kovář“, na západě území
snad také *rudnik* = polskému *rudnik*), po případě
vzácného zlata. A z těchto kovů zhotovovali nebo
spíše směnným obchodem si opatrovali šperky a
ozdoby, které byly za oněch dob jediným majet-
kem soukromým; názvy příslušné jsou: *grivna*

„kruh kolem krku“ (viz str. 54., p. 18.), *obračb*
(obruč) „náramek“, *zapona* neb podobně „ozdobná
spona“ a j. v. Ale při tom všem ne zlato ani
železo, nýbrž *ruda* (ojediněle též *měď*) béře na
se obecný význam „kovu“; zřejmo, že bronz za-
stiňoval tenkrát kovy ostatní. Vlastně však
vládly ještě dlouho potom kámen, roh
a kosti, zejména při výrobě nástrojů; a také
není přec bez významu, že právě staroslovanské
zbraně, o nichž později uslyšíme, jsou stále dře-
věné a že znalost zbraní kovových, zvláště želez-
ných, přichází Slovanům teprve stykem s Germány
a zvláště Goty (srv. *měč* „meč“ = gotskému
mēki atp.).⁴⁶⁾ Germáni totiž předešli po této
stránce Slovary, což nepřekvapí toho, kdo si
vzpomene, že se právě oni stýkali od začátku bez-
prostředně s Kelty, prvními mistry v obrábění
kovův a jmenovitě železa mezi severními Indo-
evropany.

⁴⁶⁾ Buď též připomenuto, že všechny slovanské názvy ocele,
tento nevyjímajíc, jsou cizí.

IV. PŘEDNÁŠKA.

IV. Zručnosti Praslovanů: bydliště, oděv, obchod, způsob boje a povaha jejich.

(Obydlí podzemní. Dřevěný dům a součásti jeho. Lože tehdejší a způsob jídla. Pozdější pokroky v stavbě domků, konečné převzetí domu římsko-franckého. Původ chlévů a stodol, Praslovanská ves. — Umění šiti, plésti, přísti a tkáti. Jak se odívali? Obuv jejich. Otázka nečistoty a parních lázní slovanských. — Směnný obchod, „trh“ tehdejší. Pojem a vývoj pohostinství. Čím platili? — Soustava číselná. Měření času. — Nástroje a zbraně slovanské nejstarší a přejímané. Taktika starých Slovanů, převaha jízdných kočovníků nad nimi. Důkazy pro bojovnou povahu staroslovanskou.)

I. Praslovanská bydliště.

O bytování našich prapředků neoddávejme se planým illusím, avšak nepodceňujme také zase jazykových svědectví, která by byla rozhodně výmluvnější, kdyby srovnávací ethnologie byla v příčině vývoje nejstaršího domu evropského a indoevropského dospěla dnes již výsledků obecně přijatelných. Jelikož se tak nestalo, budou i vývody následující trpěti značnou neurčitostí, ba mlhavostí.

Přes to lze nám vycházeti z toho, že za zvláštních, zejména povětrnostně nepříznivých podmínek

též Praslované volívali ještě způsob přebývání nejjednodušší, totiž v jeskyních, přírodou daných, nebo v *jamách* uměle vykovaných neb aspoň prohloubených. Jména takového primitivního příbytku za oněch dob neznáme, podle Meringera mohl býti nazýván **birgs*, s čím by se ovšem shodovalo staročeské *brh*, *bržec*, *bržek* s původním významem „jeskyně“ a s přeneseným „chýže, stan“. Než tu jest nejisto, zdali právě ono slovo zaznívalo po všem a nejen po západním území praslovanském — zrovna tak jako název *землянка*, jenž dobře vystihuje věc vyskytující se ještě dnes v jihovýchodní Rusi, rovněž nenese pečeť výrazu povšechně pravěkého. Že však bydliště zcela nebo jen zpolo podzemní bývala ode dávna obvyklá v končinách praslovanských, po případě v končinách těsně s nimi sousedících, toho důkazem jsou opět známé nám již vykopávky *Chvojkovy* na středním Dněpru z mladší doby kamenné (srv. výše na str. 64). Jáma taková bývala podle popisu Chvojкова čtverhranná neb okrouhlá, majíc na jedné straně přístup třeba po stupních, na druhé pak ohniště aneb jeskyňovitou „pec“⁴⁷⁾; na zevním, hořejším okraji prohlubně byly zaráženy do země koly a mezi sebou pletivem spojeny. Vzniklý takto plot byl vymazán hlinou, tvoře zároveň hlavní oporu krovu, jímž byla chvoj, kusy drnu atp.

Uvedl jsem úmyslně tyto podrobnosti, protože nám dobře znázorňují nejprimitivnější stavební techniku, kterou především předpokládáme u Indoevropanův a tudíž i u Praslovanů: techniku

⁴⁷⁾ O té viz nahoře str. 68.

pletení a mazání hlinou⁴⁸⁾. Vzniká takto jednak *plot*, který v ruském *оnлomъ* vzal na se všeobecnější již význam „chránící zdi“, jednak **zdbb* t. j. *zed*, avšak zprvu ne kamenná, nýbrž hliněná, totiž pletená a za příčinou pevnosti a neprostupnosti vzhledem k větru hlinou vymazaná (naše *zed* souvisí slovospytně s německým *Teig*). Zde zároveň pozorujeme, že tyto a podobné názvy, jež vznikly za technických poměrů prostoučkových, trvají i později v jazyce, když se technika sama dávno zdokonalila; tehdy slova mění a jaksi modernisují svůj význam. V ruštině znamená dnes *плотникъ* tesaře a již v staré bulharštině (a ovšem pak i jinde) *zdati* vůbec „stavěti“, *zazidati* „zazdíti“. Celý „pletěný dům“ byl tehdež nazýván *as*chormъ* (*chramъ*), tedy názvem, jenž později zakusil osudy zcela protilehlé: ve většině slovanských jazyků vyšinul se až k označení „chrámu“, ale v němčině a zpětnou výpůjčkou i v češtině klesal podle Štrekelje od středoněmeckého *krām* „kryt stanu“ až k nynějšímu „Kram“. A podle nejnovějších vývodů Brücknerových⁴⁹⁾ bylo by také západoslovanské *chalupa* pamětníkem poměrů pravěkých, jsouc příbuzno s *chalaga* „pletivo“⁵⁰⁾ a znamenavši ještě v staré polštině „bídný, pletěný dům“.

⁴⁸⁾ Poslední tyto výrazy jsou ovšem najoistě praslovanské a nejinak ostatní termíny, užitá mnou v předcházejícím popise Chvojkové.

⁴⁹⁾ V „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“ XI.V (1912), str. 38.

⁵⁰⁾ V jižní slovanské proniká při tomto slově ještě druhý příbuzný význam „houští, hustý les“ (srv. nahoře str. 43), aniž víme bezpečně, který z obou je prvotný.

Praslovanská pletací technika nás nikterak nepřekvapuje; samo území našich praotců skytalo materiálu nad míru, a slova *prats* „prut“, *rozga* „rozha, větev, prut“, *chladъ* „chloud t. j. původně proutek, pak i silnější hůl“ a jiná jsou prastará. To platí i o slově *koš*, jež značilo zprvu vůbec „pletivo“, ale rozrůžnilo se pak ve významy „koš druhu všelikého, u Bulharů a Poláků jakási pletená stodola pro kukuřici“ a „ohrada, ovčín“. Rozumí se, že pletivo vždy žádalo sobě základních nějakých pevných opor; sem hlásí se praslovanské *žvrdъ* „žerď“, *drags* „drouh“, t. j. klacek, páka (staročesky říkalo se ještě *druziti plot* „vymeziti plot“), po případě i *tyka* nebo *tyčъ* „tyč“, toto arcit bez prvotného vztahu k pletivu. Srovnej ostatně i dolejší výklady o slovích *gatъ* „hat“, **gordъ* = *gradъ* a **bordlo* „bradlo“.

Lesní oblast praslovanská podporovala však i vyšší stavební techniku, která se rovněž dědila již z dob indoevropských — stavbu dřevěného domu. Ta znamená vůbec vrchol techniky pravěké, neboť kamenným stavbám učí se rozdělení již Slované teprve později, když 4. století po Kr. dávno minulo, dílem od Řeků byzantských, dílem od Románův a Němců. Řeckému *πλινθος* „cihla“ odpovídá starobulharské *plinstъ*, pak chorvatské a ruské *plita*, maloruské *plyta*, středořeckému *ἀσβεστος* „vápno“ starobulharské *izvisti* a ruské *узецемя, узецемя*, souznačnému pak *βαφή*, slovo až na ruštinu všeslovanské *vapno* „vápno“; naproti tomu srbskochorvatské (již církevněslovanské) *klakъ*, dnešní *klak* má původ z illyrskorománského *calcem*, polské a lužické *kalk* však je znovu a pozdě přejato z německého *Kalk*, naše a vůbec

všeslovanské *cihla* je středohornoněmecké *ziegel* „Ziegel“, jež se ovšem samo zakládá na latinském *tégula*. Neboť to jest vytknouti, že způsob kamenné stavby šířil se napřed od východu na západ, od Foiničanů k Řekům a Římanům, a že od těchto již záhy poznali jej Germáni, Němci; skorem všecky odborné výrazy německé (i *Kalk* i *Mauer* a jiné) jsou rovněž přejaté. Tím spíše bylo tomu tak u Slovanů, kde se však přejetí stalo poměrně pozdě — nový to důkaz, že Praslované nikdy nezaujímalí krajin středo- neb dokonce západoevropských, kde by se onomu umění nutně byli přiučili již dříve. Přes to bychom jim křivdili, upírajíce jim i nejhrušší techniky kamenné; naše *stěna*, jsouc spřízněno s německým *Stein*, značilo již za pradávna kamennou, arcit jen ne-umělou, bez užití vápna toliko z hrubých balvanů⁵¹⁾ narovnanou, patrně ochrannou „zed“, jak tomu pěkně svědčí ještě dnešní ruské *cměna* „stěna, zed, ochrana“.

Běží tedy v pravěku pouze o domy dřevěné a pravděpodobnou jejich povahu. Starověcí spisovatelé, jsouce zvyklí patřiti na důkladné stavby kamenné, nemohli přirozeně býti uváděni v podiv, když pojednou zavadili o dřevěné výtvoř slovan-ské, zvláště běželo-li o bydlíště za válečných výprav na rychlo sroubená. Sice Tacitus vyslovuje se v 46. kapitole své *Germanie* o obydlích Ve-

⁵¹⁾ Slovo toto není praslovanské, ale ovšem skoro naveskrz všeslovanské; ač nevidíme zde ještě zcela jasně, můžeme se přece ustanoviti na přejetí od východu prostřednictvím turkotatarským.

nedů (Slovanů) ještě dost příznivě⁵²⁾, ale čini tak jenom proto, aby je přesně rozlišil od kočovníků. Za to Prokopios na místě nám již známém (srv. str. 65) bez obalu nazývá slovanské domky „bídne“. Jakou se vyznačovaly tedy technikou?

Smíme zajisté Praslovanům jakožto první pokrok od domu pleteného připisovati stavbu tyčovou, při níž stěny mohly býti prováděny z rákosí; ba Meringer přímo upozorňuje na dnešní takové primitivní domečky v hercegovském kraji metkovičském a zasazuje se opět a opět o uznání svého výkladu, že praslovanské **katja*, které se časem stalo význačným názvem domu jihoslovanského na Balkáně (bulharsky *kušta* a pak zejména srbskochovatsky *kuća*), znamenalo zprvu „tyčová“, soustavu tyčí nebo žerdí, proto prý v staré církevní slovanštině = „stan“. Avšak zrovna tento výklad Meringerův není pravdě nejspodobnější (**katja* byla zprvu spíše skryše a tudíž i bydlíště podzemní), krom toho příslušné názvosloví praslovanské, dost bohatě vyvinuté, ukazuje skorem všecko k stavbě trémové, jak jest u dědiců osvěty indoevropské i nejpřirozenější⁵³⁾.

Vyniká tu především prajazykové slovo *dŭm*, spřízněné s německým *zimbar* „Bauholz, Holzbau, Wohnung, Zimmer“ a s *zimmern* „tesati“, dále slovo **kolda* „kláda“, *gręda* „hřada t. j. trám“, *břevno*, *tesati* a *tesla*, dále výraz, jenž schází v jižní slovanštině, avšak přes to patří do pokladu slov

⁵²⁾ „Tyto však jest počítati spíše mezi Germány, poněvadž stavějí pevné domy, zcela na rozdíl od Sarmatů, kteří žijí na vozech a koních.“ Srovnej opět výše str. 55 a 74.

⁵³⁾ Pro stavby kolové u Praslovanů nemáme dosud vůbec svědectví.

praslovanských, totiž *raǫbiti* „sekati, roubiti“ a **srraǫbs* „srub (trám neb trámovi)“, *agls* „úhel“, *gvozds* „hvozď(ik) = dřevěný hřebík“, *klm* atp. Bohatost skutečně slovanského názvosloví stavebního jest i později podivuhodná, když v dobách historických vnikají neklamně cizí živly v stavbu a zařízení domu, na př. do velkoruského selského dvoru, jak *Rhamm* v svém rozboru, v němž ovšem zachází v té příčině příliš daleko, bystře ukazuje.⁵⁴⁾ Také z oné překvapující hojnosti termínů domácích padá ostrý reflex na poměry pravěké, a to tím, že mnohý z dotčených názvů mohl neb dokonce musil žíti již tehdy, třeba ve významu širším neb omezenějším, ale stejně svědčícím dokonalému tesařskému umění Praslovanů, kteří tudíž zrovna tak vládli sekyrou mýticí jako teslou. Opatrnosti nezbyvá však ani tentokrát; mnohý název co do jazyka slovanský mohl ze zřídela živé řeči, nevyčerpateľně plynoucích, býti právě utvořen teprve tehdy, kdy novinka nějaká ať domácí ať odjinud přejatá toho vyžadovala. Tak nelze zajisté pokládati za pravěké názvy a pojmy *světnice*, *světlice* „lichte Stube“ ani podle všeho ruské a jihoslovanské *gorvnica* atd. „hořejší (letní) místnost nebo patro“. Nebyl však dosud učiněn žádný pokus rozebrati a roztřídití slovanskou terminologii také po této stránce.

Velká nesnáze se nám naskytá, máme-li určití hlavní znak „domu“ praslovanského. Podle toho, co v dějinách stavebních dům ten předcházelo a co po něm následovalo, lze za význak jeho pro-

⁵⁴⁾ Srv. velkého díla *Rhammova* II. část, I. knihu „Die altslawische Wohnung“ (1910).

hlásiti ještě nejspíše to, že byl stavením přízemním, zavírajícím v sobě jediný hlavní obývaný prostor *s ohništěm* (*dýmem*?), ale nikoli s krbem nebo kamny.⁵⁵⁾ Na ohništi, jež bylo střediskem domácího života, udržován byl podle potřeby posvátný oheň, který obyvatele domu zahříval, při němž oni vařili, odkud za tmy přicházelo světlo, ač nebyla-li již rozežžena *louč* (*luč* vlastně „světlo“). Byla to pravá „dymnica“, prostora, jejíž celý vnitřek dýmem a kouřem volného ohniště nabyl lesklé, znenáhla ztuhlé vrstvy koptu. Oken v našem slova smyslu nebylo, *okno* bylo (srovnej i ruské *zrasa*, vlastně „oči“) menší trojhranný otvor v podobě oka, což se vysvětluje tím, že pouze při oblém tvaru jeho (odtud i „oblok“) netrpělo pletené ani dřevěné stavivo.⁵⁶⁾ Podobným drobným otvorem ve *střeše*, zrovna nad ohništěm, odcházelo aspoň trochu kouře, *dveřmi* většinou otevřenými unikalo ho více, a přístupovalo teprve plné denní světlo. Střecha, zpravidla strmá s vysokým *slemenem*, bývala pokryta *slamou*, za tím účelem sbíranou do hrsti aneb svazovanou v drobné snopy; zdali „pošívání“, jak se posud říká u nás, v Polště a v horní Hercegovině, se dalo volně či houžvemi neb slamě-

⁵⁵⁾ Tato slova oboje byla teprve později přejata: *krb* z německého slova, zničilo dnes *Korb* (to byl původně as visutý rošt z *pletiva*, obložený hlinou), *kamna* z řecko-latinsko-německého názvu který dnes zní *Kamin* (z téhož slova, jen jinak pronášeného, pochází zbytek české, polské a j. *komín*). Posléze z odvozeného středo-latinského *caminata* „pokoj s kamny“ povstalo *komnata*, naše „komnata“.

⁵⁶⁾ Ta „okna“ byla arcíí beze *skla*, ačkoli toto jako hmota Praslovanům během pravěku se stalo známé; poznali je buď z téhož pramene jako Germáni, t. j. Gotové svoje *stikls* (u Wulfily „číše“), nebo je přímo převzali od Gotů.

nými lany, nevíme. Praslované vyznali se též v technice této a dovedli vedle pletení z prutů, sítí neb rohože a lýka zhotovovati též *povřísla, provazy* (**pororaz*) a lana slaměná, po případě — podle Meringera — snad i pláště slaměné. Dvěře konečně tvořivalo prkno nebo pletivo, které se přiráželo neb otáčelo ve *veřejích* (odtud i *vrata*); hvozdkem, „závorou“ bývaly přivírány. Zdali dvěře bývaly nízké a *práh* (**porgz*) vysoký, prostě nevíme; a také nevíme si vzhledem k pravěku dnes ještě rady se zprávou tak řečeného Maurikia ze 7. století, že Slované mívali v svých domcích východů více, aby za nastalého nebezpečení snáze mohli uniknouti. Rhamm soudí, že byly asi zvláštní dvěře pohřební (*Leichentür*), kudy vynášena mrtvola.

Ještě tvrdší oříšek skrývá v sobě otázka praslovanské *stěny* ([českopolské] *sěny* a v množném čísle obvyklé [ruské] *sěni*). Dovedeme si sice představit, že vedle hlavního prostoru, dveřmi osvětlovaného, sluncem ozařovaného, byla na straně, kudy se vystupovalo — druhými jakýmsi dveřmi — na *dvorz*, místnost stinná, podle *stínu* (*sěny* a *stěny*) pojmenovaná, avšak těžko představu toho druhu srovnati se zvláštností, obyčejně připisovanou domu indoevropskému, že byla tam právě před hlavními dveřmi *předsiň* nebo *předstřeší*, vlastně prodloužená střecha, jež spočívala na dvou nebo více *sloupech* a chránila od větru i nepohody. Za to by se k výměru právě přednesenému výborně hodil jiný výraz na pohled rovněž praslovanský, později i Maďarům a Rumunům předaný, totiž **pritorz* (v staré církevní slovanštině „ochoz, *předsiň, ocoa*“, v slováckém *prítvor* a maloruském *prytvor* a nejinač v slovenském *pitvor* a

v přejatém ze slovanštiny maďarském *pitvar* „*předsiň*“). Tenkrát názory etnografů jakoby posilňovaly ještě Meringerův výklad, že **pritorz* je vlastně vedlejší přístavek k domu, a to bezpochyby ke vchodu původně připletený a časem k němu v podobě *předsiňe*, *předloubí* přirostlý; avšak nejen že poměr k „*siňi*“ by zůstal při tom nevyjasněn, také praslovanskost slova onoho sama jest brána v pochybnost, i spatřují v *pritorz* pouhé lidové přetvoření a seztetelnění slova původně řeckého **pretor* „*předsiň*“. Než i takové přezdění lidové zakládalo se po mém mínění na běžné představě domáci, svědčilo by tedy tomu, že „*siň*“ opravdu bývala *přistavována*, po případě *příplétána* — a s tím by se konečně přece dal srovnati pravdě nejobdobnější výklad slova *sěny*, dnešního dne uznávaný, podle něhož značilo „*stín*, jenž přímo vzniká zářícím sluncem“. Ale potom právě *sěny* by vstoupila na místo Meringerova „*pritoru*“, a to zprvu jakožto *výběžek střechy* hodný kus dolů sahající a tím za přiměřené polohy také účinně chránící od úpalu slunce, slovem, jakožto místo proti polotemné, dusné prostoře hlavní hezky volné a přece stinné. Tuto hypotese pro období pravěké tedy předkládám, ač dobře cítím, že ani tím nejsme zbaveni všech pochybností.⁵⁷⁾ A také při tom jsme na rozpacích, máme-li

⁵⁷⁾ Vinna je tím hlavně etymologie slova *sěny*, dosud ne dost průzračná, ale patrně vedoucí k příbuznému německému *scheinen*. Rhamm arcíť má za to, že *sěny* vždy ležela na zadní straně domu, ne při cestě a vchodu. A přece zase (*Die altslawische Wohnung*, 1910, str. 415 a předchozí) dovozuje, že i *sěny* nemusila býti vsunuta mezi dvě jiné prostory, ale mohla se vyskytati po té neb oně straně prostory jednoduché, a dále, že *sěny* i *pritorz* z pouhé „*předsiňe*“ mohly býti a byly časem také povýšeny na skutečné místnosti

poněkud určitěji se prohlásiti o pravěkém významu slova *klětb*, kteréž později v staré církevní slovanštině značí „komnatu, celu“, ale v ruštině a i polštině „zásobnu (jidel a jiných věcí)“, v jihoslovanštině vedle toho i „sklep“ a mimo jiné významy též „klec“, což jest jediný český a lužický význam. Snad nepochybíme, když v domě praslovanském umístíme při nejmenším jednu zásobnici takovou, nezbytnou přece zejména v zimě.

Otázka vedlejších místností v domě praslovanském je beze sporu nesnadná; obrátme se raději k povšechnému vylíčení života v hlavním prostoru obyvacím. Pochopíme, že lidé s přírodou tak spiatí a tak otužili jako Praslované většinou prodlévali venku mimo dům, ve dne za zjednáním potravy a jiných potřeb, v noci pak, aby jako dnešní ruští mužici již od jara spali venku až do prvních krutých mrazů. Tím se vysvětluje, že četní členové praslovanské velkorodiny nedbali nepohodlí, spojeného s nuceným pobytem uvnitř, po případě pospolu i s dobyt看em; býval to právě stav jen přechodní. Krom toho místo pro dobytek, byli v domě, nějak přepažili a při zvláštních příležitostech, když na př. byli tu novomanželé, vpomáhali si asi tím, že přistavovali k domu malé lehké domečky bez ohniště, ač smíme-li obdobné

obytné, což zdá se Rhammovi zvláštností domu výlučně staroslovanskou, zvláštností tkvící snad již v povaze obydlí praslovanského. K tomu nemohu než připomenouti, že opravdu nastalo zde — patrně vlivy cizími — pošinutí nebo změnění prvotních poměrů, ba když přiblížíme ke konečným výsledkům, pozvolnu se dostavivším (ruské *sěni* i slovenský *pítvor* jsou dnes místnosti pevné a uzavřené), dokonce přelom a rozvrat typu praslovanského.

poměry ruské a jihoslovanské beze všeho zde promítati do pravěku.

Náradí domácího, které nám tak nepostrádatelně zpříjemňuje život, tenkrát skorem ani nebylo. Zejména nebylo *postelí* po našem způsobu, neboť měli *lože* svá na zemi, opravdu „postýlaná“ listím a jiným stelivem, a příkrývkou jim byly *kožichy* ulovené zvěři. Spávali vedle sebe, nemajíce ani každý svého oddělení, kladouce hlavy ke „zdi“. Způsob léhati na zemi udržel se dlouho na slovanském Balkáně, u Dalmatinců, Černohorcův a horních Hercegovců. Časem — tuším až po pravěku — ovšem i Slované kladli pod sebe polštáře, nastrkavše stelivo do vaků nějakých; odtud vzalo původ pojmenování *blazina*, které v dnešní srbochorvatštině a slovinštině znamená „podušku“, ba i „peřinu“. Další a pozdější pokrok je ten, že přepažují se jednotlivá oddělení spací, při čemž postel zůstává stále ještě na zemi, a teprve když ostatní náradí se povznáší nad zemi, když vzniká (obrazně řečeno) vyšší „obzor osvětový“, zdvihá se na podstavci, na nohách též *lože*. K dřevěným těm oporám polštářů⁸⁸) odnášejí se potom dva názvy: české, polské i ruské *poduška* a staro-církevněslovanské *odrz* „postav postele“. Slovo „postel“, ač dnes již v přiodění zcela jiném, jest ze všech příslušných názvů pamětníkem nejstarším.

Zajímavo jest také zvědět, že *stolů* a stolic po našem rozumu tehdy rovněž nebylo. Praslované při jídle seděli nebo vlastně dřepěli, zpola leželi na zemi vystlané stelivem neb pokryté kožemi; toť byl prvotný jich *stolz* (slovo to je téhož kořene

⁸⁸) Toto slovo je arci německé.

jako *postelja*), tam stavěli nádobu s jídlem, do níž všichni sahalí. Často se tak i dnes ještě děje u Černohorců, rozprostřevších uprostřed pytel nebo hrubý svůj plášť, struku.⁵⁹⁾ Avšak *stolz*, totožný s německým *Stuhl*, byl tehdy také již zhruba vytesaná nízká, nejspíše čtverhranná stolička bez noh a bez opěradla, s níž se jedlo, a na níž jindy i sedali. Po jídle byl pohyblivý *stolz* zase uklizen. Jídlo nerozdělené se kladlo na ten *stolz*, a každý si bral rukama nebo nějakou prostou dřevěnou pomůckou; talířů, ba ani mis s počátku neznali. Když se však Praslované setkali s Germány a především s Goty, vidali klásti na stoličky již hlazenou nebo mělce vyhloubenou desku, po případě plochou hliněnou nádobu, jež obsahovala jídlo, každému jednotlivci předem oddělené. První tyto mísy nazývali *bljudo*, což napořád u Slovanů — mimo nás Čechy — značí „mísu“ a pouze v lužičtině pochopitelným způsobem je přeneseno na „stůl“; v samé gotštině, kde germánské slovo **biudaz* „úděl z jídla“ jistě zprvu značilo „mísu“⁶⁰⁾ a tudíž i „stůl“, překladatel bible Wulfila (4. stol. po Kr.) při témž slově *biuds* upotřebil toliko významu „stůl“ (= řeckému *τράπεζα*). A jako *bljudo* jest výpůjčka rozhodně praslovanská, tak možno s velkou pravděpodobností za takovou míti také slovo *misa* „mísa“ přes to, že slovinské *miza* „stůl“ žádá sobě výkladu nějakého zvláštního. Také počáteční mísy germánské nebyly asi jednostejné (viz nahore) a jmenovaný již Wulfila opravdu svého *mēs*, hodně

⁵⁹⁾ Srv. M. Murko, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XXXVI. (1906), str. 114.

⁶⁰⁾ Podle O. Schradera „nádobu hliněnou“.

úzce — skorem jako *mīs* — pronášeného, užívá ve smyslu dvojím: *τράπεζα* „stůl“ a *πίναξ* „mísa, deska“. Jen mimochodem připomínám, že samo germánské *mēs* není také názvem zcela samostatným, nýbrž že se střetlo a splynulo s obecně latinským *me(n)sa* „stůl“, původně rovněž „to, co bylo z jídla přiděleno“.

Tak tedy přibylo praslovanským „stolům“ první nářadí, které však s nimi nesrostlo; oboje, stoly i mísy, zůstaly i nadále pohyblivé, samostatné. Větší desky, podle všeho již společné a ne pouze jednotlivcům v podobě „mis“ určené, Slované poznali po mém mínění rovněž záhy, ale až po uplynutí pravěku, v stoletích pátém a šestém po Kr., kdy slovanské kmeny, šířící se vždy mohutněji na západ a na jih, nejspíše prostřednictvím Germánů (řekněme na př. Polabané skrze severní Němce) přejali slovo vlastně řeckolatinské, které již v pozdním latinském tvaru *discus* znamenalo „mísu“ a které právě v západní germánštině spojuje významy „stůl“ i „mísa“ — slovo, z něhož pochází též dnešní německé „Tisch“.⁶¹⁾ Vseslovanské *dska* (staročeské *dška* a podobně i jinde) vyznačovalo spíše již „větší desku, prkno, tabuli“, pak také „stůl“, tedy tu součást stolu též většího, ale stále ještě beznohého, která s ním na konec srostla. Kde pak „osvětový obzor“ (srovnej výše str. 95) se povznáší a stolu přibývají vysoké nohy, tam také význam „stolu“ se povyšuje k platnosti jedinečné (= Tisch), a pro „sedadlo“ se užívají

⁶¹⁾ Germáni, nejdříve západní a od nich severní, přejali ostatně záhy i latinské *scutella* „miska“ ve tvaru, jehož ohlasem je dnešní německé *Schüssel* a staroseverské *scutell* „mísa, stolek“.

určitá jména zdobnělá (maloruské *stolec*, polské *stolek*, české *stolice*, *stolička*); v původní platnosti trvá dávné *stolz* toliko u Slovinců, na jihovýchodním území srbskocharvatském a u Bulharů.

Co značilo u Praslovanů slovo *lava*, zdali nějaké podélné sedadlo dřevěné, tedy „lavici“, ale ovšem bez opěradla a určenou snad hostům, čili spíše jako v ruštině a také u nás pouze „prkno“, „lávku“, je těžko rozsouditi.

Ještě slůvko o nádobách praslovanských. Ačkoli o zvláštní povaze, o podobě a ozdobách jejich, nic bližšího nám není povědomo, přece se nemíneme s pravdou, když budeme je pokládati zprvu nejvýše za hliněné, bez hrnčířského kruhu a tudíž rukou vytvořené výrobky. Příslušný název jest *gornz* a *gornoc* „hrnec“, a takový visel nad ohništěm nebo byl vsouván do popela jeho (odtud širší, přenesený význam „ohniště, výheň, druh kamen“, na př. v ruském *сopно*). To byl vrchol techniky vlastně praslovanské, která však vedle toho znala i nádoby dřevěné, na př. *čbьrьz* „džber“ a nejspíše též *čbьanz* (*čbьanz*) „džbán“,⁶² anebo nádoby pletené, hlinou jen vymazané (srv. výše zmínku o slově „koš“ na str. 87, pak slovo *krošnu* „krosna“, původně asi „spletený koš“ a dále praslovanské **dorьz*, jež v běloruském *дороб* značí „ška-

⁶² Za to všeslovanské — až na slovinštinu — *qhorz*, *qhorcz* „vědro“ přejato jest za staroněmecké *ambar* „Eimer“, kterýžto význam zúžil se v našem „úborok“ na „koš, košíček“ a docela vprchal v slově „úbor“. Cizí jsou také všeslovanská slova *bečva*, *bečka* „soudek“ (prostřednictvím střední řečtiny nebo románštiny), *kběl* (*kbьlь*) „kbelík“, *bedna*, vlastně **bednъ(a)* „bečka, druh sudu“ (oboje poslední z germánštiny a patrně z němčiny před 7. stoletím po Kr.) a j. Domácí jest ovšem *sud* (též *ssudъ* „nádoba, t. j. z prken sbitá věc“).

tuli, koš“, v staroruském *у-доробъ* však již „hrnec“), konečně *číše* (praslovanské *čása* převzato asi ze skythické íránštiny) z rohů, po případě ze zvířecích, ba i lidských lebek neb aspoň v podobě lebkovité (polské *czaszka* přímo znamená „lebkou“) atp. Teprve na sklonku pravěku, kdy Praslované poznávají od Gotů nástroje a zbraně kovové, tolikéž v nádobách nastupuje technika vyšší, kovová; ustrnulým památkem toho je dnešní *kotel*, tenkrát jakožto *kotblz* převzatý od Germánů, kteří sami nápodobovali tím umění římské a keltské, přejavše na př. v gotském *katil[u]s* „měděný kotel“ obecně latinské *catinus* „miska, hrnek, kelímek“.

O některých jídlech jsme promlouvali už při způsobech hospodářských,⁶³ zde sluší o úpravě jejich dodati, že *maso* pojídáno v stavu co nejčerstvějším obyčejně na *rožni* pečené, *smažené*. Které vnitřnosti zvířat platily zrovna Praslovanům za zvláštní pochoutku, nevíme. Ani o podstatě jejich polévky, *jichy* (praslovansky a vlastně indoevropsky *jucha*), nejsme přesně zpraveni; podle všeho zpravidla nebyvala dlouho *vařena*, leda polévka rybí, která se rusky posud nazývá *ryba*, nýbrž spíše z masa a krve pod rožněm rychle připravena (v polštině a maloruštině *jucha* znamená přímo také „zvířecí krev, polévku krvavou“). Rozumí se, že taková polévka nechutnala těm, kdož znali úpravu lahodnější, a proto Německým rytířům, kteří se s ní seznámili v Polsku, byla vzorem „špatné polévky“ (z *juche*, od nich převzatého, vzešlo spisovné německé *Jauche*, skleslé význa-

⁶³ Viz výše na str. 52. a 67. násl.

mem až k „hnojůvce“). Ale také u nás „jícha“ ustoupila „polévce“ a zachránila se jenom jako „jíška“, ba v lužičtině vyrovná se docela německé „Jauche“. — Na všecken způsob Praslované vařiti uměli, byť činivali tak rádi rozžhavenými kameny; balkánští Slované dosud tak ohřívají mléko. O pečení chleba vše potřebné jsme již slyšeli (srv. str. 68), jiná moučná jídla, v popeli pečená a bezpochyby samorostle slovanská, byly *koláče* (původně snad ten plochý a neslaný chléb praslovanský tvaru ovšem kulatého) a nějaké *pirogy*, dosud známé u Rusů, Polákův i Slovákův pode jménem, odvozeným od *prati* „práti, tlouci“ (tedy vlastně „moučné jídlo lisované, po případě nadívané“). —

Poznali jsme hmotný život a základní alespoň rysy domku praslovanského, jenž jistě nebyl tak dokonalý, aby nepřipouštěl všelikých oprav a zlepšení. Ještě v pravěku, téměř na sklonku jeho, Slované poznali nějakou novotu na germánském (nejspíše ne gotském) *hūs* „Haus“, a odtud se naučili stavěti *chýže* (*chyzz*, vedle toho *chýža* a *chýša*, na př. staročesky jen *chýšě*). V čem ona novota záležela, jest těžko říci, snad týkala se vhodnějšího zařízení vnitřku, na př. úpravy hliněné nebo již dřevěné podlahy atp.

Pravá revoluce, hotový, ač nenáhlý převrat nastal v rozvržení staroslovanského domu v dobách, kdy již pominul pravěk a šířící se Slované vždy těsněji se stýkali s Germány západními a severními. Zvláště Němci byli tu zprostředkovateli útvaru, který nazýváme *římsko-francký* (hornoněmecký); ten vyvinul se na území německém, kde Římané se přizpůsobovali poměrům germánským, i vyznačoval se hlavně dvěma se doplňujícími místnostmi:

obývací *jizbou* s kamny neb pecí⁶⁴⁾ a kuchyní s ohništěm. Toť důležité poznání jak jazykové tak kulturněhistorické. Jazykově jest zajímavo a závažno, že nejběžnější všeslovanský název obývací a především vytápitelné místnosti, pak i celého domu takovéhoho *istba* (z toho další tvary: staročeské *jistba*, *jizdba*, dnes *jizba*, ruské nyní *изба*, jihoslovanské *izba*, *ispa* a pod., u cestovatelů arabských z 10. století již *ittba* [*ilba*], jméno totiž dřevěného baráku, v němž staří Rusové se koupali) není původu domácího, nýbrž že vznikl v sousedství německém, ze staroněmeckého *stuba* „heizbare Stube, Badestube“. A rovněž druhé, sounáležitě, ač ne tak (a zejména ne v ruštině) rozšířené slovo pochází ze starohornoněmeckého *kuchina*, jež se ovšem samo zakládá na pozdním latinském *coquina*. S cizím jménem pronikala však vítězně též cizí věc, uvedený nový a praktický útvar domu franckého, který se stává domem obecně středoevropským a východoevropským. Vždyť typus ten a spolu s ním také větší nebo menší množství jeho nářadí ovládl celou oblast od Nizozemců a vůbec Němců až k Baltům (starým Prusům) a Rusům a na jihovýchod až k Maďarům, Rumunům, Bulharům a i Makedoncům; pokud u Velkorusů působily ryze severské vlivy, není dnes ani po obsáhlých studiích Rhammových, právě po jazykové stránce nikterak nezávadných, postaveno na jisto. Dvě věci však víme dnes bezpečně, že Slované hráli tu opět zprostředkující úlohu kulturní, předavše novotu mezi sebou, kmen od kmene, až

⁶⁴⁾ O původu slova „kamna“ a o pravěkém významu „peci“ srovnej nahore str. 91, pozn. 55. a str. 68.

k Velkorusům⁶⁵⁾ a mimo to svým sousedům Maďarům. Maďarský název *szoba* byl zase přejat nazpět v bulharském a srbskochorvatském *soba* „pokoj neb světnice (vytápitelné), kamna“, v tvaru bulharsko-srbském, ale vlastně maďarském dostalo se slovo k Turkům a věc i slovo k Rumunům a Albáncům. Za druhé jest prokázáno, i vytýká to důrazně sám Rhamm, že Slované, přejímající cizí typus domu, nepostupovali v jednotlivostech nijak otrocky, nýbrž že nové základní rysy jednotlivé kmeny po svém zdání slučovaly a v jakýs takýs soulad přiváděly se zděděným, byť nedokonalým, ale přece jen u nich vžilým útvarem pravěkým. To po mém názoru se nejzřejměji jeví při jihoslovanské *kuće* (viz výše str. 89.), jež zachovala otevřené ohniště nám povědomé. Pravda, původně zela hluboká propast mezi domem praslovanským a pozdějším (a tudíž i dnešním) domem staroslovanským, avšak propast ta byla učelivými Slovy šťastně překlenuta, a právě to, že se tak stalo, že navzájem přivtěleny, přemístěny a přehodnoceny a poznenáhlu zhlazeny součástí typu nejstaršího a i novějšího, právě to znesnadňuje nám dnes poznání o pravé povaze domu pravěkého. Tolik však jistě vysvitlo z našich poznámek přirozeně co nejstručnějších, že se na př. naše česká chalupa význakem svým a velkým množstvím jednotlivostí přece jen — i přes mnohé výrazy domácí — hlásí neodvolatelně k typu římsko-franckému. —

⁶⁵⁾ U Malorusů není pojmenování *izba* obvyklé a domácí, za to vládne u nich (a u Bělorusů) slovo *chata*, přejaté z fránštiny, ale ne přímo, nýbrž teprve prostřednictvím Finnů, a totožné i souznačné s naším *chatrě*.

Vraťme se k domu praslovanskému i položme si otázku, jaká zvláštní místa neb vedlejší stavení bývala zakládána na „dvoře“. V té příčině soudím, že smíme ve vlastním pravěku tam vyhledávati toliko známého nám *gumona*, t. j. místa, kde se vyšlapávala a později mlátila zrnka obilná (srv. nahoře str. 67.), avšak co se chlévů a stodo l týče, že nutně budeme velice zdrželivi. Nepopřeme, že Praslované sami mohli zaříditi svému skotu nějaký chránící přístěnek, jakousi primitivní *stájě* (srv. výše na str. 55. pozn. 22.), ale zpravidla si představíme, že za pohody jen trochu příznivé dobytek se zdržoval venku na volném vzduchu, za to však za nepohody a zejména v zimě že byl držán v domě podzemním, po případě i v prostorné místnosti obytné. Tohoto předpokladu, jež kdysi (1874 a 1887) *Krek* odmítal co nejrozhodněji, netřeba se nám lekati; souhlasí s obdobnými poměry u ostatních Indoevropanů, pokud trvali na osvětovém stupni přibližně stejném s Praslovany. Než i tito ke sklonku pravěku seznámili se s druhem skutečných *chlévů*, jak je dobytku svému Gotové připravovali ve zvláštních podzemních příbytcích, nazývaných od nich pravděpodobně (v čísle jednotném) *hlain*. Ve Wulfilově překladu bible na gotštinu (ve 4. století po Kr.) dotčené slovo znamená sice již jen „hrob“, a pojem „chlév“ je vyjádřen slovem *garda* „ohrada“, přes to byla jednou doba, kdy sami Gotové — nebo i Bastarnové — znali podzemní skryše ve smyslu také „chlévů“, a tehdy právě, hned v rané době pokristové, počali je kopati též Slované. Později přešel název i na chlévy v našem slova smyslu, původní přístěnky a potom zcela oddělené prostory v domě

německém, stále však trvajícím pod jedním krovem s jizbou a kuchyní. Památku na prvotný příbytek podzemní, i lidem v zimě příhodný, zachovalo starocírkevněslovanské slovo *chlévina* v přeneseném významu „dům“.

Ani stodo1 po našem rozumu Praslované neznali; jako podnes v nitru Ruska, tak se tenkrát spokojovali tím, že shromažďovali obilí v *stohy* a to na poli za dvorem. Nanejvýše dovedli zříditi pohyblivé lešení se střechem ochrannou, kteréžto opatření podnes vidati v Haliči. Název praslovanský zněl pravděpodobně **borgs*, z toho vzešlo po právu české *brah*, polské *brog*, maloruské *oborih*, běloruské *oboroh*; název jest téhož kořene s významem „skrývati“ jako uvedené nahoře staročeské *brh*,⁶⁶⁾ s kterým se opravdu také zaměňovalo. Když pak vešly ve známost skutečné stodoly, lešení onoho se užívalo méně, a význam názvu se zakolísal jednak směrem k „stohu“ (na př. v češtině), jednak směrem k „stodole“ (v polštině a pak lužické srbštině, kde stodola se nazývá *brožnja*, *brožnica*).

Mohlo by se zdáti, že ochranné ono lešení bývalo opatřením výhradně slovanským, ale není tomu tak; jest dnes ještě obvyklé v Nizozemí a a na březích Severního moře, v rovině lombardské a jinde i bývá odborníky nazýváno „holländische Feime“. Podle Rhamma⁶⁷⁾ bylo prý za starodávna v Němcích rozšířeno mnohem více pod jménem *berg*, *barg* (*pare*) „Heu-, Kornberg“, což zajisté je možné; avšak to vše neopravňuje nás, abychom s Rhammem v slovanských názvech

⁶⁶⁾ Srov. str. 85.

⁶⁷⁾ Srv. jeho „Altgermanische Bauernhöfe atd.“ str. 19. a 354.

svrchu dotčených a podobných německých viděli pouhopouhé výpůjčky z němčiny, třeba že zařízení samo nebylo ani samorostle slovanské, nýbrž možná již indoevropské.⁶⁸⁾

O původu naší „stodoly“ neupadneme v takové pochybnosti. Zde jest jasno, že západní Slované, když se ocitli v těsnějším sousedství s horními (podle zeměpisné polohy jižními a z části středními) Němci, poznali tak řečený hornoněmecký dům, spolu s ním však samostatnou stodolu na dvoře, kterou staří Němci nazývali *stadal* „Stadel“.⁶⁹⁾ Vznikla u Germánů patrně tím, že lešení ono ochranné ustáleno a krom toho zvětšeno a zdokonaleno na určitém „místě na dvoře, kde se obilí nasypávalo“; prvotný význam slova jest „stanoviště“ (z kořene *stā-*, vlastně *sthā-* „státi“). Stodolu německou, jaká byla kolem roku 700 po Kr., přejali staří Čechové i předali ji Polákům, Malorusům a Bělorusům, slovem, na východ:⁷⁰⁾ avšak nestavěli ji hned na dvoře, nýbrž za dvorem a zahradou, mnohdy v samé zahradě — tedy tam, kde stávaly za pravěku stohy a „brahy“. A jako Čechové „stodolu“, převzali na jihu Slovinci staré

⁶⁸⁾ Ani to nemůže býti uváděno ve prospěch pravděpodobné výpůjčky se strany Slovanů, že slovo **borgs* neuchovalo se ani v jednom střídném tvaru jihoslovanském. Jižní Slované, postoupivše do zcela nového prostředí, pozbyli také mnoha jiných hospodářských slov a významů pravěkých, zde však jest u Slovinců ještě pádný důvod ten, že oni v prvé řadě vysoušeli obilí (viz hned dále v textu).

⁶⁹⁾ Novohornoněmecké slovo ještě dnes se ozývá u Jihoněmců, totiž u Bavorů a velké části Rakušanů i u Švábů, porůznu též v středních Němcích, kde arcidělnického dne vládnou názvy *Scheune* (viz dále v textu) a *Scheuer*.

⁷⁰⁾ Stodola pod tím jménem pronikla zase k Rumunům a Baltům; v době rozhodně pozdější přejali Slovinci ještě jednou německé *stadl* v podobě *stajelj* (odtud chorvatské *stajalj*).

německé, po případě langobardské slovo pro dnešní *Scheune* a dochovali je i s věcí pod názvem *ske-denj* a pod. (chorvatsky *škadanj*), jen že Slovinci, byvše zvyklí po dávném způsobu seno a také obilí před mlácením vysoušeti⁷¹⁾ na zvláště upravených „rozsochách“⁷²⁾ nebo — jak oni říkají — „kozách“ („kozalcích, housenkách, ostrvách“), používají stodoly, zpravidla položené nad chlívem, většinou za schránu sena a píce. Dodáme-li, že též Polabané a Kašubové vypůjčovali si tentýž německý název „Scheune“, jest tím nedostatek stodol u Praslovanů nesporně prokázán.⁷³⁾ —

Obhlédněme posléze celou praslovanskou *ves* (*вѣсѣ*), o níž sice platila as povědomá nám slova Prokopiova, že chaty byly daleko od sebe vzdáleny, která však přece jevila zvláštní ráz svého uspořádání. A tu máme obyčejně za to, že bývala zakládána kruhovitě aneb i podélně, na rozdíl od německého typu hromadného. *Rhamm* vidí v této zvláštnosti souznak slovanského hospodářství obilního, jež se provozovalo (jak víme) bez stodol a nevyžadovalo tudíž spojovací cesty mezi polem a domem, vedoucí přes dvůr. Proto slovanské domky hraničily mezi sebou konec konců přec jen svými dvory, které bývaly spojeny jakousi vedlejší cestou a v pozadí měly pole se stohy a posléze vrch, řeku, bažinu nebo les jako přirozenou hradbu. Ovšem, nestačila-li tato, Praslované

⁷¹⁾ Srovnej výše str. 66. násl.

⁷²⁾ Srovnej výklad na str. 61.

⁷³⁾ Zvláštní pletená stodoa pro kukuřici, nazývaná Bulhary a Poláky *koš* (viz výše str. 87.), rovněž nic nedokazuje pro pravěk; vznikla za poměrů novověkých a byla zjevem bezpochyby cizím (americko-benátským), ale přeneseno na ni přílehlavě jméno domácí.

dovedli svá bydliště ohraditi uměle příkopem a náspem, živým plotem nebo pletivem, jak to ve způsobě zvláště důkladné popisuje cestovatel Ibráhím ibn Jakúb ještě v 10. století. V tom byl zárodek pozdějších pevností či *hradů*, pokud totiž praslovanské **gordz* (z toho *gradz* a ruské *городъ*) značilo oplocené, ohrazené místo — tak asi jako podnes se vyskytují místní jména *Oploty*, *Plotiště* atp. Není dostatečného důvodu ani jazykového ani věcného spatřovati v slově *gradz* výpůjčku z germánštiny (u Wulfily *gards* je „dům, dvůr“ a známé nám *garda* „ohrada pro dobytek“); vždyť Praslované byli takofka mistry v pletení a s **gordz* jsou v naprostém souhlase jiné pravěké názvy: **gordja* „hráze“, *gatb* „hať“, t. j. cesta (na př. bažinami) chvojí, pletivem obložená, zahrazená“ a dokonce **bordlo* (české *bradla*, *zbradlo* „hradba“, staroruské *заборло* „dřevěná městská hradba, lešení“ atp.), tedy slovo, které mělo přímý vztah k boji (*borja*, **borti* = starobulharskému *brati* „bojovati“) a původně blízko se stýkalo s ruským *заборъ* „plot, záseka“. Tím vším není ještě řečeno, že praslovanské opevnování míst bylo opravdu také ideální, a že naši prapředkové nedávali přece jen přednost útočistím přirozeným, jak nás o tom poučí taktika staroslovanská; snad pokroku dalšímu v tom umění nasvědčuje záhy — nejpozději v 6. století po Kr. — přejaté z germánštiny *tynz* „týn, oplocené místo, pak zeď, hrad“, ačkoli zde jest možno, že lákal toliko cizí název a ne nová zároveň věc.⁷⁴⁾

⁷⁴⁾ Z gotštiny slova toho neznáme, za to ze západní a severní germánštiny, kdež znělo *tūn*, z čehož anglické *town* „město“ a německé

2. Oděv a obuv, péče o tělo.

Podle zpráv dějepisců Prokopia, tak řečeného Maurikia a j. staří Slované ani v době historické nebývali příliš oděni, ba některé jejich kmeny nosily pouze „nohavice, sahající až na ledví“, a tak chodily též do boje. Totéž smíme předpokládati pro pravěk, kdy naši prapředkové jistě také — zejména při práci a v boji — „snadno snášeli horko, zimu, déšť, nahotu a nedostatek potravy“, jak jmenovaný Maurikios a po něm Leon opět tvrdí o Staroslovanech. Přes to měli již Praslované, znajíce dobře významy slov *bosz* a *nags*, některé nezbytné části oděvu a dovedli si je sami i zhotovovati, jak poměrně rozvětvená, ač ještě primitivní technika příslušná, která sloužila ovšem i jiným účelům než jen oděvu, dokazuje.

Praslované uměli zajisté šiti, na př. sešivati kůži dlouhou *jehlou* (**jgžla*) z kostí, po případě je *stehovati* trnem. A takové slátané kůži zvířat divokých i domácích, zvláště však ovčiny, ukazují nám zcela názorně látku, z níž býval zhotoven jakýsi jejich plášť, svrchní oděv vůbec. Selské obyvatelstvo ruské libuje si ještě dnes v ovčím kožichu. Jméno oděvu tehdejšího je nám neznámo, ale mohlo zcela dobře zníti *ostegz*, *ostežz* (tot jsou názvy starocírkevněslovanské pro „šat“); Meringer ovšem se domnívá, že jména ta svědčila zprvu pláštěm slaměným.⁷⁵⁾ Není pochyby, že také z říše rostlinné bylo lze užívati látek přírodních beze všeliké přípravy, tak jmenovitě *oloupané kůry*

Zaun „plot“; příbuzné je keltské *-dānum*, staroirské *dūn* „hrad, město“.

⁷⁵⁾ Srv. výše na str. 92.

některých stromů, jež skytala zprvu nejjednodušší zástěrku nebo *pás* (*pojass*), příkládaný z přirozeného, ač prostého a bezděčného citu studu.⁷⁶⁾ Avšak zpravidla bývalo *lýko* stromů, najmě lípy, ve vodě namáčeno a potom pletením zpracováváno na předměty nejrůznější, na provazy, síta, koše, čluny, střevíce (viz ještě níže). O praslovanské zručnosti plétací bývala řeč již nahoře, když běželo o techniku stavební a hradební (srv. str. 86. a 107.); tam po výtce jsme pomýšleli na materiál proutěný nebo sitěný. Ale již tam, kde jednáno o pletených nádobách, o koších (str. 87. a str. 106.), předpokládána umělost složitější — netoliko otáčení a viti podélné, nýbrž pletení s použitím prutův a pruhů příčných. A totéž se rozumí o předmětech lýkových, k nimž přistupují tedy také pásy, po případě pláště takové.

Než Praslované vyznali se v umění ještě pokročilejším, které přirozeně vyplynulo z pletení, totiž ve tkání, jak toto a řada jiných slov praslovanských, ba z části už indoevropských neklamně dosvědčuje. Náleží sem především slovo *stavz* nebo *stanz*, zřejmá odvozenina z kořene *stā-* se zřetelným vztahem ke tkalcovskému stavu stojatému, před nímž tkající stál, dále souznačné as slovo *krosno*, pak (*o*)*snova* a *snovatī*, *navojz* „návoj“, *qtzskz* „outek“, **čblnz* „člunek“ a j. Jde o to, kterých surovin Praslované užívali ke tkání. Je tu na prvním místě ovčí *vlna*, z níž povstává hrubé *sukno* a oděv — snad ženský — *sukna*. Jiný materiál poskytovala divoce rostoucí obecná *kopřiva*, z níž

⁷⁶⁾ Tím nebud řečeno, že pás nemohl bývatí rovněž z kůží jako svrchní plášť.

Praslované nepletli jen sítě, nýbrž utkávali jakési málo jemné, ale pevné *plátno* (**polbno*, *plabno* je vlastně to, co možno skládati); tato primitivní látka, v staré církevní slovanštině též *svito* „co setkáno“ zvaná, hodila se jim zvláště na plachty, jež právě proto zdatně odporovaly větrům. Konečně pěstovali, jak víme, již Praslované *len* a v pozdějším údobí pravěku též *konopí*,⁷⁷⁾ a také z těchto surovin, účelně připravovaných, tkali „plátno“. Příprava kopřivových, lněných anebo konopných *vláken* vrcholila v *předení*, jímž z *koudele* na *kuželi*, opatřeném *vřetenem*, vznikaly *nitě*. Předení a tkaní bylo úkolem praslovanských žen a dívek, které tuto práci konaly nepochybně venku mimo obydlí; naproti tomu zdá se, že úprava kůže zabívaných zvířat příslušela mužům, ti dovedli kůži *sedřítí* a prostou manipulací, nejspíše tukem nebo máslem, učiniti ji hebkou. Vlastní jirchářství (všeslovanské — až na ruštinu — [*jircha* přejato ze staré němčiny), a nejinak koželužství pomocí rostlinného *třísla*, t. j. oloupané kůry, nebylo jim tenkrát známo. Za to uměli vlákna zvířecí srsti zpracovávat v *plst*, ačkoli plstění jest význačným způsobem běžné spíše u kočovníků asijských a tudíž u zemědělných Slovanů ustupovalo v pozadí proti umělostem jiným vyšším, právě nahoře rozebíraným. Dlužno ještě dodat, že Praslované

⁷⁷⁾ Odkud tato pod jménem **konopja* byla přejata, není nám bezpečně povědomo; udal jsem na str. 23. za prostředníky Thráky. možná však, že byli jimi přec jen iráňští Skythové, kteří slovo *nárvastis* tolikéž znali a výpary konopě se v parní lázni omamovali. Avšak Thrákové zase dovedli podle udání téhož starořeckého dějepisce Herodota z konopí utkávatí šaty, jež se plátěným velice podobaly. Srovnej ještě doleji na str. 113.

látky svoje též barvili, název tohoto výkonu byl tehdy nejspíše „psátí“ (*psati*); srovnej co do kmene totožné *psitrz* a ztracené nám dnes **pisanz* „pestrý“); barvy z rostlinných látek strojily jako dosud v Bulharsku nejspíše opět ženy.

O zručnostech příslušných jsme tedy očividně dost dobře zpraveni, ale o oděvu samém víme úhrnem pramálo. Mimo význačný pás a plášť, pak sukni smíme snad u žen předpokládati nějakou část oděvu plátěnou, na př. u nevěsty *závoj*; než určitého nelze se dopídití vlastně ničeho. Jenom tolik možno říci záporně, že pravých nohavic, kalhot v našem slova smyslu tehdaž nenosili; nanejvýš byl tu pás, sahající poněkud doleji. Ale právě z takového pasu vyvinuly se na východě (u Íránců) a na západě (u Keltův i Germánů) skutečné nohavice, a o takových u Slovanův a Antů, kmene rovněž staroslovanského (praruského?), mluví zřetelně Prokopios již v 6. století po Kristu. Zpravidla se má za to, že dlužno viděti v tom vliv západoevropský, germánský, než starého slova vypůjčeného tu není (ruské nářeční *opaku* a spisovné *opoku* jsou přejata z řečtiny, případně z němčiny později), a tak by bylo přece jen možno pomysletí při tom na vliv dávnější, skythický. Spínání oděvu konečně dělo se v pravěku zpravidla ještě *trnem*, vedle toho výjimkou sponkou z bronzu (srv. výše str. 83.).

Obuv nedá se rovněž určití zcela uspokojivě. Byla dojistá pletená, lýková, jsouc pravděpodobně nazývána **krpъ* (české *krpec*, *krbec* „lýkový střevíc“, jihoslovanské *krplje* „střevíce do sněhu“ atp.); mohla však bývat i dřevěná nebo po způsobu srbských „opanků“ podešev kožená, nohu toliko

obepínající. O pokryvkách hlavy nelze pro-
nášeti ani domněnek; buď jen podotčeno, že *klo-
bouk* (srovnej str. 23. a pozn.) a zrovna tak západo-
slovanské *čapka*, jihovýchodní *šapka*, krom toho
všeslovanské *kapa* = *kápě* jsou vesměs slova pozdní
a cizí, tato jednak z francouzštiny, jednak z pozdní
latiny převzatá. Toliko slovo *čepice* „čepec“ jest
bezpochyby původu domácího. —

Co se týká péče o tělo, nebyla u Praslovanů
asi valná, a zejména nemohli se rovnati v té pří-
čině těm pozorovatelům antickým, kteří se s nimi
setkávali po uplynutí pravěku. Tito vynikali beze
sporu úzkostlivou čistotou a vůbec uhlazeností,
naproti tomu Staroslované, vyšším vzděláním ne-
dotčení, připadali jim jak nečistí tak neohrabaní.
A přece také Slované měli v oněch prvotných
dobách jakousi primitivní, ač více méně bezděčnou
starost o tělo.

Většinou se Slovanům tudíž vytyká v starých
zprávách nečistotnost, na př. u Prokopia na
místě častěji uváděném⁷⁸⁾. Promítneme-li tuto věc
do pravěku, budeme především pamětlivi toho,
co pověděno dříve o začazeném příbytku jejich
a hojném tam hmyzu (str. 81. násl.), dále toho, že
si vlasy a tělo mazali máslem, aby se uchránili
ode všelikých účinků škodlivých (str. 53.). I při-
pustíme, že v údobí starším, nežli se Praslované
střetli s pokročilejšími Goty, zvláště málo dbali
asi čistoty tělesné, přes to, že pojem *mytí* a *myti
se* dobře znali; domyslíme se, že podléhali také
v tom různým pověrám a zvykům, na těchto se

⁷⁸⁾ Čteme tam: Vedou život drsný a zanedbaný jako Massageti
a nečistoty jako tito jsou stále plni.

zakládajícím, tak jako primitivní národové dosud
považují vrstvu špíny za účinnou ochranu ode
všech zlých nárazův i úrazů.

Nekoupávali se tedy nijak pravidelně, ač sama
blížkost vodstva a obezralost jejich s vodními tů-
němi, o níž uslyšíme při taktice staroslovanské,
častých koupelí rozhodně nevyklučovaly. Při tom
se velice podobá pravdě, že Praslované se vy-
znali v jednoduché parní lázni, tedy způsobu
koupele, jenž nezaručuje ani tak naprosté čistoty
jako dokonalé občerstvení těla a vzácnou hygienu
kůže; nesmíme si mysliti, že oni „lidé přírodní“
nepodléhali nemocem a jmenovitě kožním vyráž-
kám a nákazám. Je-li správné, že praslovanské
kapati (*se*), *kapělb* „koupel“ jest slovo domácí, od-
vozené od *kapa* „chumáč choje, svazek prutů“,
netřeba již pochybovati o dávné a (pokud mů-
žeme usouditi) domorodé znalosti parních lázní
u Slovanů. Vždyt tato znalost byla u severních
Indoevropeců zemědělců, na př. i u Germánů, vůbec
rozšířena. Lázně byly s počátku velmi primitivní:
kameny v jeskyni, v „peci“ rozehřáté a studenou
vodou spařené. K tomu přistupovalo doplňkem
mrskání „chvostání“ větvíčkami nebo pruty, které
právě v staré době nazývány *chvosty*⁷⁹⁾. Nevy-
světlený je dosud poměr parní lázně slovanské
ke skythické. Skythové totiž podle zprávy
Herodotovy (IV, 73—75) znali *konopí* a v parní
lázni, kterou brali ve stanech pokrytých houněmi,
lili na rozpálené kameny vodu a nad to házeli
tam ještě konopné semeno; v těch výparech se

⁷⁹⁾ Odtud i naše *chvostiště* = *koště*. Ostatek význam „lázeňský
chvost“ jest doložen v ruštině a češtině.

pak po pohřbech myli a — což bylo patrně věcí hlavní — omamovali, opojovali. Meringerem byla vyslovena domněnka, že právě od Skythů Praslované poznali prý konopí a zároveň konopnou, parní lázeň (*kapělb*), domněnka již proto ne dosti bezpečná ano povážlivá, že *konopí* znali také Thrákové, ještě dávnější sousedé Praslovanů než Skythové, že ne Skythové, nýbrž zrovna Thrákové zpracovávali podle Herodota konopí ve tkaniva, a že tudíž Slované, kteří se zpravidla semenem konopným neopájeli, za to však s konopím nakládali jako se lnem, spíše slovo **konopja* přejali od Thráků než od Skythů, a že proto název *kapělb* sluší s velkou pravděpodobností prohlásiti za domácí. To jsme nahoře též učinili ⁸⁰⁾.

Pravěké parní lázně byly v dobách dějinných zdokonaleny tím, že Slované s přejetím domu římsko-franckého poznali zvláštní koupelnu, vytápěnou kamny, místnost nazvanou *stuba*, což jest všeslovanské *istba*, původně „koupelna“ neb aspoň „parní lázeň“. A v tomto významu a v podobě *itbba* znají na Rusi slovo to arabští cestovatelé z 10. století, ličíce buď dřevěné domky lázeňské s ohništěm a s otvorem k odvádění kouře neb aspoň příbytky podzemní za týmž účelem vytápěné ⁸¹⁾. Název „jizba“ přenesen však časem na kamna postavená v místnosti obývané a na tuto místnost samu; o jizbě v tomto smyslu jednali jsme již na svém místě.

⁸⁰⁾ Srovnej ještě str. 23 a 110, pozn. 77.

⁸¹⁾ O těchto zprávách arabských i jiných máme nyní přesné poučení v nové knize *Niederlové* „Život starých Slovanů“ (1912), str. 130 n. Srovnej také zde nahoře str. 101.

Zde nás zajímá dotčený pokrok v zařízení parních lázní a ne méně houževnatost, s jakou se tato zvyklost udržuje u Slovanů ruských i českých i zálabských. Doklady toho sestavil Niederle v nejnovějším díle svých „Starožitností slovanských“ ⁸²⁾, kamž čtenáře odkazují. Zde vytýkám pouze to, že v popise staroruského letopisu t. ř. Nestorova z 11. století po Kr. výslovně se připomíná vedle vytopených dřevěných domků a polévání kvasem louhovým (toto zajisté za příčinou umytí hlavy) ještě povědomé nám mrskáni mladým proutím, zde zvláště usilovné, a posleze sprcha, t. j. polítí studenou vodou. A tento obyčej dosud v západní Rusi se drží. Novinkou proti zprávám arabským jest toliko název, dávaný již v onom Kijevském letopise parní lázni, totiž *баня*. Název též jihoslovanský, k němuž přistupuje jako druhý dosud nevyjasněný výraz *lázeň* (*laznja*), v západní a východní slovanštině obvyklý. Spor, zdali máme tuto před sebou slova samorostle praslovanská čili vypůjčená slova pouze všeslovanská, neutichl ani dnes, i zasazuje se znovu zase *Brückner* ⁸³⁾ za starobylost jich obou, odvolávaje se při *banja* k ostatním významům, které jeví na př. také naše české slovo *báně* „vše baňaté“, a jmenovitě k významu „hornický důl“. *Brückner* soudí, že prvotný význam *báně* byl „jáma, důl“ a z toho že se teprve vyvinulo označení „parní lázně“, jež brána právě v podzemní zakryté prohlubni, kamž

⁸²⁾ Jest to „Život starých Slovanů“, v předchozí poznámce uvedený; srv. tamže str. 130n. i s vyobrazením dnešní západoruské lázeňské chýše.

⁸³⁾ V „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“ XLV (1912), str. 26n.

opravdu bylo nutno „vlézáti“ po stupních — a od kořene slovesa *lézti*, *laziti* by pocházelo zase druhé slovo domácí *laznja*. Jiní badatelé ovšem při *banja* nespouštějí se zřetele souzvuk slova slovanského s obecně latinským *balnia* a povšechně románským (též středořeckým) **banjo* „koupel a koupací vana s vodou“ a hledí odtud postoupiti k významům ostatním, k nádobě lázeňské a vůbec baňaté i k dolům. Sporu toho ani my zde nerozřešíme, jen to vytkneme s důrazem, že *Rhammovy* výklady obou přetřásaných slov ze staré severštiny jsou jazykově naprosto nemožné. Rozpravu pak o slovanských parních lázních zakončujeme tím, že omezeně všeslovanský, ale vskutku domácí název *dvornica* přešel před 14. stoletím do střední němčiny jako *turniz*, *dürnitze*, z čehož dnešní dolnoněmecké *Dornse*, dále do dánštiny jako *dörns* hlavně proto, že byla to nádvorní místnost vytápitelná, opatřená pecí, jež sloužila především za koupelnu; obdobně *dürnitze* znamená v středním a severním Německu zpravidla „vytopenou koupelnu“ a teprve v druhé řadě místnost hostinskou, jídelní a podobně, starodánské *dörns* však přímo „potírnu“. Když nic jiného, pro význačnost slovanské parní lázně zejména také Polabanův a Zálabanů jest to vše svědectvím výmluvným. —

O zvláštních toaletních potřebách za pravěku jednati podrobně není sice možno, smíme však předpokládati, že ženy, najmě dívky připravovaly si nějaké barvivo, aby si nalíčily líce na *bílo* a na *rudo* (*ruměno*, toto rovněž od *ruda*; viz výše str. 18.); o tetování a malování těla ani z jazyka ničeho nepoznáváme. *Hřebeny* nějaké Praslované znali též

pode jménem **česb* (od *česati*), avšak především k účelům technickým, pro průpravu vlny, lnu a jiných surovin ku předení a tkaní. Hřebeny tehdejší byly arcit' pracně ze dřeva, rohu nebo kosti urobeny a právě proto jen krátké a hrubé. Takových hřebenů mohli zajisté zcela dobře užívatí též k česání vlasů a vousů, leda že se zprvu spokojovali pročesáváním bodláky a štětkami. Rozumí se, že na sklonku pravěku a po uplynutí jeho nastávalo i zde pozvolné zlepšení a zdokonalení, zejména po bezprostředním střetnutí s jemnou kulturou byzantskou a římskou. Vlasy a vousy zprvu sobě stříhali nebo, lépe řečeno, řezali kamennými *noži*, právě nůžky železné poznávají teprve později, opět vlivem osvěty antické. Praslované dovedli asi kolkolem vyřezati mužský vous (příslušné slovo bylo *briti* „břiju, břití“, odtud naše „břitva“), avšak sotva se holili a jako severní národové vůbec stěží měli pravé břitvy.

3. Obchod a pohostinství.

Obchod praslovanský byl najisto *směnný* (název jeho *měna*) a předmětem jeho obapolným to, čeho se doma nedostávalo, čím však druhá strana vynikala. U Slovanů bývaly to jako u všech národů méně pokročilých okrasy i ozdoby, zvláště kovové, po nichž dychtili, později již také skutečné mince⁸⁴); Praslované sami pěstovali zas horlivě ten neb onen druh dobytka nebo se pilněji než jiní obírali tkaním plátna, jak o tom níže ještě uslyšíme. Při tomto druhu obchodu pojmy prodeje a koupě, v potomní době přesně rozlišované, přirozeně splývají; obé je právě obsaženo v slo-

⁸⁴) Srovnej dřívější náš výklad o slově *skotz* na str. 54.

vese *měnití* (z toho pak i naše „míniti“, podle Meringera vlastně „smlouvati“) a také slovo sice praslovanské, ale přejeté teprve od Gotů, *kupiti* neb *kupja* a *kupьce*, zahrnovalo zprvu oba významy, jak tomu posud je v našem „kupec“. ⁸⁵⁾ Podle toho není za oněch dob při uzavření obchodu „ceny“, číselně a pevně vyjádřené, *cěna* jest tehdy něco jiného, totiž určitá pokuta, za kterou lze ujíti krevní mstě. ⁸⁶⁾ Za to smluvený rovnocenný předmět slul tenkrát *věno*, jen že toto záhy vzalo na se jedinečný význam „plat za nevěstu“. ⁸⁶⁾ Při ujednání obchodním bývala obyčejně přítomna ještě osoba třetí, *svědek*, ta o všem věděla a v dobách, kdy se nepsalo, zastávala místo ověřené listiny, písemného svědectví. Svědek nazýval se prostě také *tretobj* (odtud i ruské *третьи*, *третьи*) a dovršoval as obchod symbolickým rozražením svázaných rukou obou kupců.

Obchod dál se mezi příslušníky cizích rodů, kmenův i národů a mohl mezi sousedy býti smluvenou směnnou *tržbou* na místech neutrálních, kde se obě strany scházely. K tomu hodily se dobře končiny pomezí, osamělé neb docela neobydlené, kdež dosud u Srbů se odbývá *trh*. Slovo toto, **tergz*, má podle Meringera přímo od toho scházení a shlukování obapolných kupců své jméno (v ruské podobě *torg* vniklo pak i do staré severštiny).

Jiný a dávnější a nad to obvyklejší způsob obchodu jest výměna darů mezi rody a kmeny, mezi nimiž platilo pohostinství. Toto nebylo s prvopočátku — řekněme v době ještě společně

⁸⁵⁾ Samo gotské *kaupōn*, německé *koufan* „kaufen“ jest odvozenina od latinského *caupo* „obchodník jídly a nápoji“.

⁸⁶⁾ Viz o tom více v kapitole V.

indoevropské — podmíněno nijakými ohledy mravními, neplynulo z dobroty srdce, nepřístupného dotud citům humaním, nýbrž mělo ráz čistě praktický, sobecký, obchodní. Cizinec, příslušník jiného rodu neb kmene, byl po názoru Indoevropcův i Praslovanů sám o sobě bez ochrany a bez práv; přinášel-li však zboží, totiž žádoucí dary na výměnu, stával se na čas *hostem*, skutečným členem rodiny hostitelovy, tento pak jeho pánem a ochráncem. Poučný jest v té příčině vývoj platnosti prastarého slova *gostь*: to, jsouc totožné s latinským *hostis* „nepřítel“, značilo kdysi výhradně „cizince“, jež bylo dovoleno usmrtit. Než naléhavé obchodní potřeby učinily z něho záhy vítaného „hosta“, což jest vlastní význam praslovanský; host-cizinec stal se však zároveň „kupcem“, jak tomu svědčí staroruské *гость*, staročeské *hosták* „cizinec, kupec“, staroruské *гостити* „obchodovati“, *гостьба* „obchod“, též *гостиница* „dar od hosta“. A hostův pán — toť **gostpodb* = *gospodb* „hospodář“, oslovení pána domu význačné a čestné, časem ovšem poněkud zkomolené, což však zrovna výklad nejčastěji podávaný činí ve vyličených okolnostech tím podobnější k pravdě.

Již slovo *gospodb* ukazuje k hostinné povaze slovanské, která se projevovala jak v pravěku tak v dobách historických, kdy zejména tak řečený Maurikios ve svých „Strategika“ (XI, 5) takto se pronesl: „K cizincům jsou laskavi a přátelsky je dopravují s místa na místo, kamkoli si přejí, takže stane-li se, že nedbalostí hostitele cizinec škodu utrpí, zvedá válku proti němu ten, kdo mu ho svěřil, pokládaje za posvátnou povinnost pomstiti cizince“. Svědectví podobných jest více, a právě

důraz jejich podněcuje nás k úvaze, zdali poho-
stinství staroslovanské, kteréž se naprosto vyro-
vnao starogermánskému, stále ještě bylo pro-
dchnuto duchem praktickým či nehlásil-li se tuto
také již lidštější cit pro přičozího, vzdáleného
své vlastní rodiny. Soudil bych v tomto přízni-
vějším smyslu tím spíše, čím lepší svědectví zá-
kladní povaze staroslovanské vydává Prokopios
(III, 14) řka: „Zlí nikterak nejsou aniž zlomyšlní,
nýbrž upřímní, podobně jako národ hunský“.⁸⁷⁾
Takový zvláštní rys dobroty a dobromyslnosti,
který tudíž plným právem připisujeme již Pra-
slovanům, nemůže ovšem vaditi, abychom jich ne-
považovali později a to opět v souhlase s ději-
namy a jinými příznaky za povahy bojovné, ne
pouze povšechně trpné. Není ani u prostších ná-
rodů osnova myslí tak jednoduchá neb dokonce
jednostranná, jak začasť se myslívá.

Jest význakem směnného obchodu, více méně
příležitostného a proto nikterak „čilého“, že vlast-
ních peněz při něm není, že jedno zboží vyvažuje
hodnotu druhého zboží (toto slovo, *szbožije, tehdy
a ještě dlouho v dobách dějinných značí význam-
ným způsobem „majetek [rodu], at dobytek, at
obilí nebo co jiného“, tedy také „bohatství, jmění“;
srv. výše str. 16). Kde však bylo přece třeba
určitého plati d l a, na př. při pokutách za vraždu
nebo zranění příbuzného, Praslované opět neuží-
vali peněz, mincí, neboť víme, že poznávají je na
samém sklonku pravěku a i později hlavně u Ger-
mánův a že příslušná slova skorem všecka přěji-

⁸⁷⁾ Překlady z řeckých pramenů podávám nyní podle přesných
převodů v Niederlově „Životě starých Slovanů“, str. 25 násl.

mají; viz o tom poznámku 18. na str. 54. Za mě-
řítko hodnoty a za všeobecné platidlo uznávali
však tenkrát dobytek a zvláště skot, též ovce,
dále obilí (proso, ječmen), med a všeliké kožichy
(kuny, veverky, lišky) a len i plátno. Časem, když
Praslované hojněji pěstují len a konopí, vynika-
jíce vůbec ve výrobě různého pevného plátna,
toto samo zejména jest žádáno se strany cizinců
— a tak se již v pravěku připravuje pozdější vý-
znam slova *platiti* (**poltiti*, vlastně „překládati,
skládati“ = německému *fallen*; srovnej již výše
výklad „plátna“ na str. 110). Převahu této slovan-
ské techniky, jež sama o sobě jest dosvědčena ja-
zykově⁸⁸⁾ a také archeologicky Chvojkovými ná-
lezy hliněných závaží tkalcovských a *preslenů*, se-
znali z Germánů první Gotové, přejavše v podobě
**palt*, *plat* „záplata“ obdobné slovo praslovanské
**polts* (*plats*) významu jistě obecnějšího „plátěný
kus“, a po Germánech touž zkušenost učinili zá-
padní Finnové, kteří po uplynutí pravěku od starých
Rusů převzali slovo *paltina* „plátno“. Vždyť pla-
cení, t. j. vyměňování plátna při obchodu směnném
trvá dosti dlouho v údobí historickém a kvete po-
dle cestovatele Ibráhíma ibn Jakúba a kronikáře
Helmholda zejména u západních i severních Slo-
vanů, v Čechách, v Pomořanech a na Rujaně; na
tomto slovanském ostrově obyvatelé Ranové ještě
v 12. století po Kr. neznají ražených mincí, uží-
vajíce za všeobecné „platidlo“ plátna. Na Rusi pak,
kde se v čerstvé, vlhké půdě v oblasti jezerní a
lesnaté len výborně dařil, platilo plátno ještě déle

⁸⁸⁾ K praslovanským názvům, uvedeným výše na str. 109, bylo by
možno ještě přidati *brdo* „brdo“, *predivo* „předivo“, *preslica* a j. v.

za obecně uznanou platební hodnotu rovnocennou. A tento výraz jednou se ujavší, v svém jedinečném významu úplně vžilý, byl potom zcela přirozeně přenesen na placení penízi a vůbec penězi.

Jakými cestami bral se za pravěku příchozí kupec? Zajisté že skutečně upravených „cest“, bylo pramálo, *pouti* obchodní byly vázány řekami, brody, údolími, stezkami ode dávna vyšlapanými. Také v okolí svého bydliště Praslované dbali spojení jen nejnútnejšího, jež umožňovali v nutném případě *mostem*, *lavou* „lávkou“, t. j. trámy položenými přes neschůdná místa v řece, v bažině a jinde. Vodu také dovedli odváděti nebo stavěti; tomu nasvědčuje dávné slovo *ěz* „jez“, které značilo „hrázi“, postavenou i s ohledem k rybolovu.

4. Soustava číselná a měření času.

Jako Indoevropané vůbec, též Praslované měli číselnou soustavu desetinnou, úplně vyvinutou až do *tisíce*; číslovky 100 užívali v tvaru *sztó* místo **sęto* vlivem skythicko-iránským. Podnětu k této záměně neznáme, jednu domněnku o tom uvedli jsme již při příležitosti jiné,⁸⁹⁾ druhou proneseme zde.

U většiny Indoevropců pozorujeme totiž částečné porušení soustavy desetinné babylonsko-semitskou soustavou dvanáctinnou, kteréžto porušení nastalo jistě za pradávných dob předindoevropských⁹⁰⁾ a jest patrno ve všech hlavních větvích indoevropských mimo slovanštinu a arijštinu, tedy zejména také v keltštině, germán-

⁸⁹⁾ Srovnej nahře str. 37 násl.

⁹⁰⁾ Srovnej výše str. 18 násl.

štině, ba i litevštině. V germánštině hledí sem mimo jiné platnost číslovky 100, která jest 120 (tak řečený *Grosshundert*) — i jest otázka, zdali také v praslovanštině původní **sęto* neznamenovalo 120 potud, pokud vlivem íranisovaných Skythů, jimž jejich **sotem* platilo pouze za 100, nenastoupilo rovněž desetinné *sztó*. Tot ovšem pouhé domnění, jisto však jest, že Praslované konec konců výlučně počítali podle soustavy desetinné, kdežto stopy soustavy dvanáctinné nejvýše lze spatřovati ve vítězství oblíbeného čísla 12 nad základní desítkou, jak se známky toho jeví v slovanském podání a dávných zvyklostech, na př. při smírném vyřizování krvavých případů, které volaly vlastně po rovnocenné pomstě. Tu pokuty, zpravidla — jak víme — placené dobyt看em, byly u jižních Slovanů z části ještě ve 14. století vyměřovány vždy podle soustavy dvanáctinné po 2, 6, 12 kusích. A ještě v dobách nejnovějších (r. 1890) řídili se totiž Jihoslované v jižní Dalmacii pravidlem, že se dvanáctero krvácení rovná zabití, že třeba pro smír uzavřítí dvanáctero „pobratimstvo“ atp.⁹¹⁾

Po soustavě dvanáctinné máme alespoň nepatrné stopy, po dvanáctinné soustavě, jež se rovněž křížovala s indoevropskou desetinnou (na př. ve francouzském *quatre-vingt* »80« nebo v německém *Stiege* ve smyslu „20 kusů“), u Praslovanů vůbec není sledu. Protože se však stopy této soustavy, kde se vyskytají, uvádějí za doklad míšení tamních Indoevropců s praobyvateli

⁹¹⁾ K tomu srovnej *K. Jireček* „Geschichte der Serben“ I. (1911), str. 131 a *O. Schrader* „Die Indogermanen“ (1911), str. 128 násl. Také viz ještě zde hlavu V.

evropskými, příbuznými s dnešními Basky, vyplývá z naprostého nedostatku toho druhu stop pro Praslovany tolik, že se buď vůbec nepomísili v zakarpatské pravlasti své s evropskými domorodci, anebo stalo-li se tak přece, že tito byli spíše nečetní a snad ani neužívali soustavy dvacetinné.⁹²⁾

Praslované také všelico měřili i činili tak podle částí těla na snadě jsoucích; jejich míry, které teprve mnohem později jsou přesně určovány, byly tedy *palec*, *loket*, *stopa*, též *peda* „píd“, **sego* „sáh“ nebo spíše *sežmvo*, staročesky *sažen* atp. Pojem *váhy* těles ovšem rovněž znali, ale vyšetřovali ji nejvýše kameny nebo závažím hliněným; celkem lze říci, že spíše zboží měřili než vážili (pozdější slovenské *vahan* „miska u váh“ jest původně **vaganz* „nádoba, okřín k měření, měrice“).

Měření času opíralo se o střídání zimy s ročním počasím vlídnějším, o přirozený pojem měsíce a o střídání noci se dnem. *Zima* měla jakožto doba odpočinku od polní práce, od rybolovu, včelaření a pasení dobytka pro Praslovany význam nepopíratelný; a jako Indoevropané vůbec počítali rádi podle zim místo podle let, nacházíme stopy toho i u Slovanů v starobylých výrazech jako v starobulharském *nazimz* „jednorochní“, *nazime* „prase roční“ (dosud tak v srbštině a podobně i jinde). Proti zimě vynikalo *jaro* (vlastně *jarz*), význačné a to povšechné jméno vlídné doby roční, později ovšem leckde a zejména u Čechův a Polákův omezené skutečným „jarem“; že však zprvu zahrno-

⁹²⁾ S tím srovnej, co pověděno výše na str. 25 a 28, dále zmínku o tak zvaném mateřském právu v hlavě V.

valo více a mohlo zastupovati také celý rok, toho důkazem jest přídavné jméno *jarý* „roční, letní“ (*jará vlna*, srbské *jaro žito* atp.) vůbec a podstatná jména soukmenná jako **jarv* = staročeskému *jěř*, *jarina*, *jarica* „Sommerkorn“ nebo ruské nářeční *ярус* „roční bobr“, *ярка* „mladá ovce“, staročeské *jěřátko* „mladé jehně“ zvlášt. Pravé podletí, sám začátek lepšího počasí, vyznačován byl slovem *vesna*, jakož zase *léto* znamenalo zprvu vrchol léta, nikoli roční údobí nezvratně vytčené. Též *jeseň* nebyla nijak astronomicky určena, rozuměli jí dobu ne již „letní“, kdy sklizeny poslední polní plodiny. Při nedostatku ovocnictví a vinařství jest toto kolísavé pojímání jeseň za pravěku ovšem zcela pochopitelné a to, že slovo „jeseň“ — podobně jako „vesna“ — ustupuje později po případě přesnějšimu označení „podzim“, hornolužicky „nazyma“, původní odlišnost pojmu onoho jen stvrzuje.

Další otázka jest, měli-li Praslované obecně obvyklé jméno pro celý rok. Objem slunečního roku zhruba sice znali jakožto souhrn hlavních ročních počasí, který byl krom toho zdatelně ohraničen a rozdvojen obojím slunovratem, avšak zvláštního, jedinečného názvu pro „rok“ po mém soudu neměli. Indoevropského slova **vetus*, jež bylo podle všeho pojmenováním desítiměsíčního roku o 280 dnech, Praslované sice nepozbyli nadobro, ale obrátili je na význam jména přídavného **vets*, *vetschs* „starý, *vetchij*“; vedle toho však neměli než názvy na celý rok teprve přenesené, zimu, jaro, snad i léto. Slovo *gods*, kteréž v ruštině samo a krom toho v srbsko-bulharském *godina* se ustaluje v pravidelný název roku, v pra-

věku značilo asi stále ještě jen „čas“ a zvláště „slavný čas, *hod*, snad jmenovitě slavnost slunovratu“; a naše *rok*, ač útvar rovněž praslovanský, teprve se odlišovalo významem svým „lhůta“. Nedostatek názvu pro „rok“ vysvětlují sobě tím, že Praslovanům nepodařilo se pokročiti nad stav obecně indoevropský, aby byli totiž vyrovnali pradávny rok měsíčný s rokem slunečním (to stalo se teprve vlivem sumersko-babylonským napřed u Řekův a Římanů, pak teprve u severních Evropanů) — tedy zkrátka tím, že Praslované počítali sice měsíce napořád, že se však vedle toho drželi přirozeného roku povětrnostního a z části slunečního.

Již z toho plyne, že nebylo za pravěku kalendářních měsíců, určitě pojmenovaných a uměle v sluneční rok vpočtených. *Měsíc* na nebi byl sice také Praslovanům měříčem času nejpřirozenějším, avšak to, co mu odpovídalo v praslovanském „kalendáři“, byla zase nepřesná, více méně plynulá označení nápadných zjevů přírodních nebo pracovních úkonů lidských. Tato označení nebyla ani po všem území praslovanském jednotná, a když se rozdělení již Slované konečně usazovali v historických svých domovinách, vybírali si za jména měsíců opravdu kalendářních ze starých, k novým poměrům přílehlých označení brzy to, brzy ono. Odtud ty značné rozdíly mezi názvy měsíců u jednotlivých kmenů slovanských. Bylo údobí „listopadu“, to v češtině a polštině přiřčeno jednáctému měsíci, v jihoslovanštině však desátému; náš a polský „květen“ jest Srby nazván „travanj“, „červen—červenec“ jest polsky „czerwiec—lipiec“, srbsky „lipanj—srpanj“ atp. Poučné jest jméno

prosinec „prosinec“. O něm bylo nahoře (na str. 59) stručně a proto ne dosti srozumitelně podotčeno, že jest dokladem pro důležitost slovanského prosa⁹⁸⁾. Avšak tím nemělo býti řečeno, že prvotný význam dotýkal se prosa, nýbrž že tento název, stav se časem nesrozumitelný, přece se houževnatě držel právě proto, že byl v bezděčné představě spojován s „prosem“, jako dnes bývá slučován i s „prošením.“ Opíral jsem se při tom o zprávu perského spisovatele Kardizího, u něhož popsán zvláštní obřad a prosa nazváno přímo „novoročím“. Než o nejasnosti arabsko-perských zpráv přesvědčil jsem se opět a opět i vracím se proto zde k výkladu obecnému. *Prosinec* byl tedy označením doby spíše lednové, kdy prosvítává i přibývá opět dne, a „leden“ se tím míní v staré církevní slovanštině a vedle „prosince“ též v slovinštině. Poláci ovšem říkají prosinci „grudzień“ (od zmrzlé hroudy) a lednu „styczeń“.

Týdne o sedmi předem určitelných dnech v pravěku rovněž nebylo, ten přišel stejně jako rozdělení dne v hodiny z Babylonie cestou nám již povědomou. Za to bylo indoevropskou zvláštností, souvisící s velkým významem měsíce pro jejich měření času, že nový *den* počínali *večerem* a že vůbec počítali podle *nocí* od *večeře* k večeři. Ani Praslované nečinili tu výjimky a památku zvláštnosti řečené spatřujeme zřetelně ve spojení starocírkevněslovanském, ale vlastně prastarém *noščednije* „noc a den“, v staroruském *noščedno*, *noščednionica*, po mém zdání též ve výraze *svęts večerz* „svatvečer“, jenž platil kdysi o slavnostech

⁹⁸⁾ Na uvedeném místě měl býti rozhodně odkaz k této stránce 126 a k hlavě VI.

pohanských, později však byl přenesen na svátky křesťanské. Noc bývala Praslovanům, vidoucím všude duchy a běsy, hrůzná a v zimě dlouhá, dělili si ji tudíž podle stavu hvězd, jež naivně stopovali, a později, po přejetí kohouta od Skythů⁹⁴), podle „kuropění“ (srovnej ruské lidové rčení o „prvních, druhých a třetích kohoutech“, dále vazbu *cs serepa do nyps* a pod.). Den pak rozpadal se jim přirozeně na oddíly mezi jídlem a jídlem; Schrader upozorňuje tu příkladem na zimní tři a letní čtyři *ynosodu*, podle nichž se řídili ruští mužáci, dokud neznali hodin.

Shrneme-li vše, Praslované žili v úzkém styku s přírodou je obklopující a zajisté že ji pozorovali bedlivě, ulpívající v názvosloví svém na zjevích jejích zvláště význačných; přes to určité soustavy praktické v měření času sami nezosnovali, tu poznali a přejali teprve střetnutím s osvětou a tudíž i s kalendářem římským.

5. Nástroje a zbraně, taktika Praslovanů.

O některých nástrojích praslovanských, o *motyce, rádlu a soše, srpů a kose, sekyře a tesle* i jiných, učinili jsme zmínku již při způsobech hospodářských a zručnostech (str. 59 a 89 násl.); zde buď obrázek doplněn a vytčeno, že do bližšího obeznámení s Germány, tedy ve vlastním pravěku, nad kovovými součástmi skorem naprosto převládaly nástroje z kamene, ze dřeva, z rohu a kosti, arcit tak uměle vyrobené, že účelu svému vyhovovaly úplně⁹⁵). Z takových opravdu domácích nástrojů zaslужují zde ještě povšimnutí *nůž* z

⁹⁴) Viz o tom výše str. 56.

⁹⁵) Srovnej též nahoře str. 83.

dřeva (na př. tisového) nebo z pazourku, *píla, dláto* (**dol[b]to* a na jihoslovanském území též **del[b]to*, obě příbuzné s „dlabati“), vedle jehly podobně kostěné *šidlo* se vztahem k známé nám *podešvi* (*podššva*; str. 111), **moltz* (*mlatz* „kladivo“; toto poslední slovo je sice též praslovanské, ale dochováno jen v češtině a jižní slovanštině), *ry[d]lo* „rydlo, po případě ryl neb rýč“ atp. Rozhodně cizího a to germánského původu jest naproti tomu pozdě praslovanské **bordy* (*brady*) „bradatice“, dále všeslovanské *oračije* „oručí“, nástroj blíže vlastně neurčitelný (snad druh pluhu?), na jehož názvu se však zakládají další významy, na př. v ruštině „práce“, v polštině „posel“ a posléze též slovesa jako ruské *opydosamo* „říditi“, polské *oračować* „vyřizovati rozkazy“ a i naše *orodovati*, jež se patrně přiklonilo k „roditi“. Cizí jest dále všeslovanské *čakanz* (*čekanz*) se základním významem válečné sekyry, pak vůbec kladiva a j. v.

Tím octli jsme se však u zbraní, jež jsou podstatou tolikéž nástroje, jen že smrtonosné (starý název zbraně vůbec jest *oračije* „oruží“, název domácí a tedy rozdílný od „oručí“). I patří sem opět *sekyra*, **moltz*, pak *nož* s koženou, usněnou *nožnou* neb nožnicí t. j. *pochvou* (*pošvou*), sám *nož* ani ne tak kamenný nůž jako spíše kord⁹⁶).

⁹⁶) Toto všeslovanské slovo jest ovšem cizí (původu perského; i přišlo k Slovanům ve významu „meč“ později, ale přece dosti záhy od východu, proniklo pak z češtiny přes dolní němčinu až do dánštiny. O poměru českopolského *tulich* k německému *Dolch* a dánsko-švédskému *dolk* soudíme nyní tak, že ono přejato z němčiny, kdež v 16. století zaznívalo též *tolch* a *dollieh*, že však germánská slova rovněž nejsou zcela původní. Staročeské *dělka* „dýka“ pochází z němčiny, polské *dag* ze středověké latiny; původ této zbraně sluší hledati bezpochyby u národů románských.

Kovového meče Praslované vůbec neznají, a i když jej poznají (viz hned doleji), dlouho ještě setrvávají při svých domácích zbraních, kteréž dále jsou: *palice* neb *kyj* (*kyj* možná však že souznačný s *mlatz*), dále dlouhý oštěp z pevného (jasanového, bezového, dřínového) dřeva, pokládán obyčejně za hlavní zbraň zemědělcův a nazývaný od Praslovanů *kopje* „kopi“, po případě *su[d]lica* „sudlice“ neb dokonce *grotz* podle hrotu z pazourku neb jeleního rohu. Prapředkové naši vládli však jakožto lovci výborně též *lukem* (*laks*), na př. z tisu, k čemuž náležela dále *tětiva* (*tětiva*) ze střev a šlach zvířecích, pak *toul* (*tulz*, příbuzné s „tuliti“) a zejména drobné *střely* s hrotem trněným,⁹⁷⁾ pazourkovým, kostěným neb rohovým a — což dlužno zvláště vytknouti — napuštěným zpravidla jedem, jehož dobývali z listí a kořenů na př. omějových. Praslované krom toho metali příležitostně též kameny a balvany, ba měli snad dokonce jednoduchý *prak* (**porkz* nebo **porktja* = *prašta*).

To vše byly dosud zbraně útočné, k obraně stačil tehdejší slovanský bojovník, vůbec málo oděným, jediný dlouhý *štít* ze dřeva a *pletiva* zrobený, po případě koží potažený. Ani přílby ani brnění pravěcí Slované neměli a zprvu jich ani neznali, nýbrž poznali je teprve bližším stykem s Germány, jak svědčí téměř všeslovanské slovo **šelmz*, t. j. zastaralé české *šlem* „Helm“ a za druhé všeslovanské **brznja*, české *brně*, *brnění*, převzaté jako *šlémz* nejspíše teprve po uplynutí

⁹⁷⁾ Odtud české *šíp* a hornolužické *šip*, dolnolužické *šypa*, tedy vlastně „šipek“.

pravěku od Němců v 5.—6. stol. (ze staroněmeckého *brunnia* „Brünne, náprsní odění“). Okolnost ta jest velevýznamná; ukazuje nám, že Praslované se seznamují s výzbrojí dokonalejší, totiž kovovou, teprve u Germánů, kteří zase v mnohém ohledu byli při tom vyučenci Keltů, prvních středoevropských mistrů v kovářství a kolářství. Za keltské pokládá se základní slovo řečeného *brznja* a nejinak pramen — třeba ne poslední — germánského (gotského) *mekeis* (s hodně zavřeným *e*, skorem jako *ē*), z něhož vyplynulo pozdě praslovanské *mečb*, *mečb* „meč“, rozumí se, že kovový, bronzový. A nesporně cizí jsou ještě další, pozdější názvy kovových mečů a dýk, na př. starocírkevneslovanské *spata* „meč“, polské *szpada* a ruské *unaza* „kord“, a jihoslovanské i polské *[h]andžár*, jež v češtině sezřetelněno v *končár*; prvé přejato z horní a dolní staré němčiny, druhé přišlo od Turků.

Nedostatečnost praslovanských zbraní, nanejvýš obranných, jest každému zjevná, i nebude nezajímavé zvěděti, jakým způsobem dávní Slované hleděli jí čeliti v skutečném boji s nepřítelem, jakou obratnou taktikou snažili se protivníka přes to vše překonati. Rozvaha, ba vychytralost Praslovanů, která nepřátelům jejich připadala často jako zbabělost a pošetilost, vysvitne ještě jasněji, když si uvědomíme, což Tacitus a všichni staří spisovatelé v dobách dějinných připomínají, že staří Slované byli vojíní pěší, koní k válečným účelům neuvádající. Za takových poměrů opravdu jim nezbývalo než vyhýbati se srážce s nepřítelem v otevřeném poli za každou cenu a opíratí se podle možnosti o husté a zvláště listnaté lesy

i vrchy nebo bažiny a řeky. Jmenovitě lesy bývaly přirozené jich „hrady“⁹⁸⁾, tam se hned při prvním úderu nepřítele na praslovanskou „ves“ utkali, aby z houští činili výpady a nepřítele tam zlákali jako do pasti. Za tou příčinou, aby totiž protivníka přivábili do míst těsných, toliko jim příhodných, užívali všelijakých úskokův a lstí: vyskajíce a hřmotíce postupovali zprvu sami proti němu, aby ho tak zastrašili a pak tím prudčeji přepadli — anebo, když jindy zase vezli nějakou kořist, při setkání s nepřítelem jí zanechali jemu na pospas, avšak to jen proto, aby nepřítele kořistí zaměstnaného tím citelněji poškodili. Podivuhodna byla jejich obeznanost s vodstvem domácího kraje a vodní jejich taktika; čteme o ní u tak řečeného Maurikia (Strategika XI., 5) doslovně toto⁹⁹⁾: „Nade všechny lidi jsou znalí v přeplavání řek a drží se statečně pod vodou, tak že mnohdy někteří z nich, zdržujice se v svých sídlech a jsouce překvapení nebezpečenstvím, ponoří se ve vodě do hloubky a drží v ústech dlouhé třtiny, které jsou k tomu účelu upravené, navskrz provrtané, a sahají až k povrchu vody; ležíce naznak v hloubce dýchají jimi a vydrží to mnoho hodin, tak že na ně není pražádné podezření, nýbrž je-li snad třtiny z venku viděti, myslí neznalí toho, že vyrostly ve vodě.“

⁹⁸⁾ O umělém hrazení u Praslovanů srovnej výše str. 107.

⁹⁹⁾ Vše, co o taktice praslovanské vykládám, jest promítnuto z údobí historického a ze zpráv o něm zachovaných zde do pravěku, tuším, že plným právem; neboť způsob boje starých Slovanů, když po prvé vstupovali na jeviště dějinné, byl originální a tudíž starebylý. Zprávy o tom jsou nyní pohodlně sestaveny dílem u Jirečka „Geschichte der Serben“ I. (str. 74 násl.), dílem v nové knize Niederlové.

Rozumí se, že národy, které se častěji se Slovanů utkávaly v boji, jako Germáni a později Byzantini a Římané, i divocí kočovníci, jako Hunové a Avari, taktiku jejich časem prohlédli a snažili se k ní přizpůsobiti.

V citovaném spise Strategika a v podobném spise Leonově Taktika udávají se přímo pokyny, kdy a jak nejlépe se Slovanů bojovati: budiž válčeno s nimi v zimě, kdy vody zamrzly, les pozbyl své hustoty a stopy v sněhu vše prozradí, buďtež proti nim vysílání lehce oděni jezdci a pěší, opatření oštěpy a šípy, buď postupováno proti nim rychle a odděleně za příčinou náhlého přepadení. A Avari těžili z vyličených poměrů i tehdy, když Slovanů přemohli: stavěli je do prvního šiku válečného, užívajice jich za harcovníky.

Jest na bíle dni, že primitivní taktika staroslovanská, byla-li jednou prozrazena, nutně podléhala způsobům boje dokonalejším; tehdy nic nepomáhala udatnost Slovanů, o níž prameny se rovněž často zmiňují. Avšak Slované byli od samého počátku v nevýhodě již proti pokročilejším Germánům, Bastarnům a najmě Gotům, již předčili je jakostí a úplností svých zbraní, zvláště kovových, a dokonce nebyli oni, bojovníci výhradně pěší, s to odolati přesile a nárazu jízdných kočovníků, tryskem se proti nim ženoucích a již již se na ně řítících. Těmto asijským divochům z pouště podléhali ostatně na první ráz též Germáni, jak příklad Gotů, podmaněných r. 375 po Kr. od Hunů, a způsobená tím samovražda krále jejich Ermanarika dokazuje. Starí Slované však zhusta také vítězili nad Avary a tito je uznávali po případech za rovnocenné spojence; většinou ovšem si je

podrobovali nadobro (viz nahoře str. 39) a nakládali s nimi krutě a sveřepě, arcit jen potud, pokud Slované se nevzchopili a nelidské jařmo jejich se sebe nestrásli.

6. Povaha Praslovanů.

Běží nakonec o určení povahy staroslovanské. Že praotcové naši nebyli národem „holubičím“, jak se dříve s oblibou tvrdívalo, že nepropůjčovali se již v pravěku jen tak zhola za kovadlinu cizím dobyvatelům, jsouce hned od počátku myslí otrocké neb zotročené, jak by *Peisker* tomu chtěl, to dnes můžeme učiniti pravděpodobným, ano přímo dokázati cestami několi-kerými.

Již to, že zemědělství nebylo jedinou hospodářskou formou praslovanskou, která byla pěstována dospělými muži (naopak zdá se, že právě s orbou mužové sprátelili se dosti pozdě a hlavně proto, že musili; viz nahoře str. 75 násl.), již to dává nám tušiti, že silní a urostlí Praslované nebyli ducha tak veskrze mírumilovného neb dokonce nestatečného, jaký se obecně zemědělcům v pravdě, t. j. trvale usedlým — jest ještě otázka, zdali vším právem — přisuzuje. A pravými usedlíky, jak vime, Praslované najisto nebyli. Představme si je, ty smělé honce a lovce zvěře, kteří uměli zacházeti s lesními včelami, s dobytkem a polodivými koni, chráníce jich a sebe od všelikých šelem, při tom přísně střehouce bezpečnosti svých velkoro-odin i všeho rodu svého tak, že za vraždu sourodce krvavě se mstili na příslušnících rodu „cizího“, až vznikaly nevráživosti, pŕtky a boje mezi

oběma stranami na potkání: a tito siláci, již podle zpráv dějepisců neznali pohodlí, kteří, jsouce zanedbaní a vzezření drsného, byli otužilí ve snášení hladu a žízně i jiných útrap — ti že by jen tak snadno se byli poddali zevnímu nepříteli, opravdu cizímu, kdyby byl vnikl do jejich území, ač toto vši svou povahou nevábilo k sobě dobyvatelů?

Zprávy dějepisců jsou však ještě výmluvnější. Vysvítá z nich, že staří Slované byli lidé svobody milovní, že počínali sobě vůči cizím národům a jejich vládcům, na př. i vůči avarskému chaganovi, hrdě a vzdorně, vyzývavě, ba zpupně. Když vyslanci avarští žádávali na nich podrobení a poplatku, Slované (Antové) je buď zabili nebo jim odpovídali sebevědomě: „Jsme zvyklí, abychom my vládli jiným a ne jiní nám!“ Nebylo lze získati je dary, nýbrž bylo třeba zastrašiti je přesilou. O udatnosti staroslovanské, tolikrát připomínané, byla řeč již nahoře; s ní zajisté souhlasí, když Slované později bez milosti loupí a plení a když pak vůbec vynikají jako podnikatelé smě- lých výprav na souši a na moři nebo když páší všeliké ukrutnosti na válečných zajatcích, jež spalují neb utloukají palicemi a podobně.¹⁰⁰⁾ O válečné lstivosti jejich bylo učiněno několik poznámek již dříve; zde dodejme, že luzný obrázek i jedné

¹⁰⁰⁾ A přece proráží i vůči zajatcům u starých Slovanů dobro- myslnost, osvědčovaná jindy vůbec k cizincům (srovnej str. 119), jak tomu svědčí známý nám Maurikios slovy: Ty, kteří jsou u nich v zajetí, neдрží v něm neobmezený čas jako ostatní národové, nýbrž stanovice jim určitou dobu, dávají jim na vůli, chtějí-li se vrátiti domů za nějakou náhradu, či zůstanou-li tam jako lidé svobodní a přátelé.

básně Kollárovy, jenž v poněkud jiné podobě jest dějepisně doložen a jenž nám líčí Slované před nepřitelem opatřené sic hudebními nástroji (guslemi), ale jinak podle vlastní výpovědi jejich prý bezbranné, nejspíše není nic jiného než další ukázka válečných jich úskoků, aby nepřítel ukoľebali v bezstarostnost a pak tím spíše zdolali. A Maurikios, jmenovaný v poslední poznámce, výslovně varuje od uprchlíkův a přeběhlíků, kteří se nabízejí, že cestu ukáží a něco vyžradí...

Slovem, ze všech dějepisných zpráv vyvěrá jedno poznání jako nezvratné, že Staroslované a tudíž i Praslované byli mužové ne sice boje a válečných dobrodružství úmyslně vyhledávající, na všechn způsob však mužové boje schopní, boji zvyklí, již proto, že jednotlivé rody mezi sebou nebývaly ve shodě a svorny, ale naopak různými spory a zejména krevní mstou rozeštvány. Šlechty za pradávna u nich nebylo, avšak nepochybíme, když novověké, osvětou téměř nedotčené poměry černohorské obrátíme na časy ony dávno zašlé, když totiž v samém pravěku přičkneme zvláštní vážnost těm rodům, jež se vyznamenávaly zdatností v boji. V takových rodech dědila se asi hojněji než v jiných významná osobní jména praslovanská, která se odnášejí k divokým, bojovným zvířatům lesním, jako *Vlks* „Vlk, srbsky Vuk“, nebo *Medvědb*, oblíbená zejména ve způsobě složené, ode dávna zděděné, jako *Vlksoslavz* neb *Vlksodrugs*. Ve složeninách těchto a jiných podobných máme po mém mínění konečně také jazykové svědectví velecenné pro bojovnou povahu staroslovanskou; neboť i když připustíme, že se v některých takových jménech, na př. v těch, jež slo-

žena s *-mirz* a *-gostb*, projevili vliv obdobných jmen germánských, přece jen ve většině jejich poznáváme pradávne útvary indoevropské. Z nich pak nejvíce v otázce naší váží ty, jež přímo mluví o voji a boji (praslovansky „bojovatí“ bylo *borja* **borti* [brati], „boj, válka“ mimo jiné *ratb* [a *ratišče* „dřevce“]) a o proslavení v něm. Toho druhu jména jako *Vlksovojs*, *Vojislavz*, *Borislavz*, *Borivojs*, **Bornislavz* (polsky *Bronisław*, od **bornb* [bramb] „braň a bránění“), nejinak *Vladivojs*, *Ratiborz*, *Mbsti-drugs* a mnohá jiná zůstávala by přece naprosto nerosozumitelná, kdybychom i dnes chtěli setrvati na vžilém kdysi názoru o nebojovné povaze nebo dokonce na Peiskerově domněnce o zotročilé ode dávna podstatě praslovanské i staroslovanské.

V. PŘEDNÁŠKA.

V. Zřízení rodinné a společenské, příslušné obřady a pojmy právní.

(Stopy mateřského práva u Slovanů a výklad jejich. Otcovské právo a rodina na něm se zakládající. Manželství dvoje: výkupem a únosem. Hlavní obřady svatební, význam jejich. Otázka zdržlivosti před sňatkem. Účel manželství; narození dítěte a život jeho. Poměr muže a ženy. Otázka mnohoženství, smilství a cudnosti. Postavení ženy a vdovy. — Velkorodina praslovanská, příbuzenské vztahy v ní. Poměr bratra k sestře, význam strýce a ujce, poměr švekrůše (tchyně) k snaše. Panic a názor o něm. — Život ve velkorodině. Rodové zřízení, bratrstva a plemena. Tehdejší pojem „národa“. Starosta a vojevoda. Nedostatek pravé šlechty a skutečných otroků. Shromáždění lidu. Demokratické zřízení časem se ruší. — Krevní msta a povinnost k ní. Vykonávání její a výkup z ní. Mravní význam toho všeho. Vyhoštění z rodu a plemene. — Základní právní pojmy za pravěku, tresty za přečiny, nepodléhající krevní mstě.

1. Stopy mateřského práva.

U Praslovanů byla rodina, jak z většiny následujících vývodů vysvitne, rozhodně založena na právu otcovském, byla to rodina patriarchální neb agnatická, v níž děti náležely a podléhaly otci a kde otec, po případě nejstarší syn nebo bratr jeho byl první osobou, ba přímo představeným velkorodiny někdy velice četné. Avšak vedle to-

hoto převládajícího práva otcovského najdou se u Slovanů také stopy práva mateřského, podle něhož děti náleží matce a pojem otce (ne manžela) ustupuje v pozadí; děti tu nedědí po otci, nýbrž po matce nebo po bratru matčině, tedy po ujci nebo dokonce praujci.

Takový zbytek matriarchální rodiny staroslovanské vidí *Pokrovskij*¹⁰¹⁾ v jednom místě „Ruské Pravdy“ (původně sepsána v 11. stol. po Kr.), kde totiž bratr matčin klade se na roveň otci, ne-li výše; *Pokrovskij* to uvádí za známku velmi starého zemědělství u Slovanů, ovšem zemědělství nižšího (Hackbau), které se opírá hlavně o práci žen a kteréž on jediné pro pravěk uznává¹⁰²⁾. Stopy tyto daly by se rozmnožiti. V téže „Ruské Pravdě“ určuje se, kdo koho má krvavě pomstíti, i udávají se napřed vesměs osoby agnaticky zpřízněné, ale nakonec jest uznána také povinnost syna sestřina, tedy příbuzenství kognatické, mateřské. Podle *Schradera* již samo praslovanské slovo *ujb*, znamenající prý toho, kdo patří k bábě, tedy praujce neb ujce, skrývá v sobě památku dávných poměrů matriarchálních, jež ovšem měly následkem, že prastaré slovo pro „vnuka“ (latinské *nepos*, německé *Neffe*, praslovanské *netbjb*) vzalo na se význam „synovce“ (srovnej ještě praslovanské *nestera* „neť“, při čemž dnešní české *neti*, *neteře* výslovně jest označiti za pozdní novověký výtvar Hankův).

Jak se spravedlivě zachováme ke všem těmto zjevům? Ač máme-li opravdu stopy práva mateř-

¹⁰¹⁾ Srovnej jeho *Русская исторія* I, str. 53.

¹⁰²⁾ Viz výše výklady na str. 58 a 64.

ského před sebou, budeme je zajisté pokládati za živel neindoevropský a tudíž také neslovanský, který by vydával opět svědectví o míšení spojených ještě Indoevropanů, po případě již Slovanů s domorodci a praobyvateli evropskými, u nichž, jako na př. u Piktů, mateřské právo a zejména dědická posloupnost syna sestřina skutečně jest doložena. Po takové posloupnosti není arcit u Indoevropanů a tím méně u Slovanů ani sledu, vše, co nacházíme, dá se vyložití též z přirozených poměrů agnatických — opět o varovný doklad více, abychom míšení Praslovanů s obyvateli praevropskými nepřeceňovali, nenadsazovali¹⁰³⁾.

2. Praslovanský sňatek.

Setrváme tedy na praslovanském zřízení otcovském i poznáme napřed, jakým způsobem se toho druhu rodina zakládala, jaký býval tehdejší sňatek. Býval dvojitý: výkupem a únosem, první lze míti za pravidelný, druhý za vývojově starší. Praslovanské jméno sňatku *výkupem* není nám určitě známo, nejspíše bývalo výrazů více a ty se odnášely původně k hlavním obřadům sňatku i byly časem přeneseny na „svatbu“ vůbec (srovnej hned doleji výklad právě slova *svatba* a *veselje*). Přes to zdá se, že názvem nejjobecnějším bylo slovo *braks* (od *brati* „bráti, t. j. sobě *vybíratí* nebo snad uchopiti za ruku, ne však unášeti“); staroruská kronika řečená Nestorova vytýká tak pravidelný sňatek u Poljanů v končinách kijeveských proti únosům Drevljanů neb Radimičů, a též název platil v staré a platí dosud v nové

¹⁰³⁾ Srovnej s tím, co řečeno na str. 123.

bulharštině i byl obvyklý vůbec v církevní slovanštině¹⁰⁴⁾. Praslované tedy zpravidla ženy sobě kupovali a kupní cena slula *věno*¹⁰⁵⁾; toto nedostávala nevěsta od otce, jak se později věc ustálila a vlastně převrátila, nýbrž „věno“ náleželo otci nevěstinu, výhradnímu držiteli jejímu, jenž ztrácel v ní platnou pracovní sílu, za niž žádal náhrady, a tu právě přinášel ženich a jeho příbuzní. Byl to hotový obchod otců jakožto majetníků dcer, a z tohoto pojetí vyplývá zcela přirozeně první obřad praslovanské svatby, jenž záležel v obapolném ujednání kupní ceny a nazýván byl nejspíše *svatanije* „ucházení se“. Jest patrné, že hledí sem i starobulharské *svatati*, ruské *svatani* (сва) a polské *swatać się*, dále praslovanské *svatba* „svatba“ a že vše to jest odvozeno od *svat* (ze **svojata*) „příbuzný, starosvat“. Neboť otec ženicha neb i blízký příbuzný jeho přicházeli ve jménu „kupce“ (ženicha) do jiného rodu¹⁰⁶⁾ a tázali se, zda druhá strana, otec nebo bratr, nechce prodati „zboží“ (nevěstu); i nastalo smlouvání, jako by běželo o směnný prodej dobytčete, až se dohodli a „rukobitím“, jak zní výraz ruský¹⁰⁷⁾, a popíjením ujednání ztvdili. Kupní cenou býval dobytek, obilí, plátno, kožichy, ryby, vůbec všeliké hmotné zboží, jež přicházelo do obchodu směnného; u starých Rusů, již platili hlavně kožichy kuními, dívka se na-

¹⁰⁴⁾ Naše a polské *brak*, lužické *brach* „výbor věcí horších, Ausschuss, nedostatek, vada“ jest podle všeho teprve pozdě přejato z dolní i horní němčiny; v staré češtině ho podle Gebauera nebylo.

¹⁰⁵⁾ Srovnej zde i níže prvotný význam tohoto slova na str. 118.

¹⁰⁶⁾ Příslušníci téhož rodu nevcházeli spolu ve sňatek; viz o tom výklad doleji.

¹⁰⁷⁾ O věci srovnej výše str. 118.

zývala proto кунка. Není vyloučeno, že v oblasti praslovanské na hranici dvou rodů býval vedle trhu na jiné zboží odbýván též trh na děvčata, nehybně tu stojící, jež důkladně si prohlíželi, ba i ohledávali otcové a příbuzní ženichů¹⁰⁸).

Co bylo praslovanské „věno“, nyní víme. Není nám však známo, zda již tehdyž otec darovával dceři a vracel tedy ženichu část výkupu (ruské приданое, zřejmý zárodek dnešního věna), a také to nám není povědomo, zdali soukromý majetek nevěstin, který mohl záležeti pouze v nějakých ozdobách a látkách neb šatech, byl nazýván význačným způsobem *rucho* (*ruchlo*), což praslovansky značilo vůbec „movitost a zejména látky (plátno, sukno) i šaty, roucha“.

Vedle výkupu nevěsty ode dávna a proto také u Praslovanů byl obvyklý únos děvčete nebo, jak se v lesní oblasti východního Ruska za Volhou zvyku dosud tam vládnoucím říká, воровекія свадьба „zlodějská svatba“. Praslovanského jména arcit' neznáme, nejspíše označení jedinečného tenkrát ani nebylo, jak svědčí rozmanitost příslušných názvů jednak u Rusů samých (умыкание, свадьба уходомъ, уводомъ neb убѣгомъ a pod.), jednak u ostatních Slovanů (polské *porwanie*, srbské *otmica*, bulharské *влачене* a j.). Bylo zajisté více způsobů únosu, při nejmenším násilný lup proti vůli dívky anebo dobrovolný za souhlasu jejího; tento choval v sobě závažný moment mravní, stoje beze sporu výše než výkup, při němž rozhodoval jedině hmotný

¹⁰⁸) O podobném a to nedávném ještě zvyku u Velkorusů v gubernii tverské vypráví V. Šejn ve svém velkém díle lidopisném z roku 1890 (viz literaturu), str. 631.

zájem prodavače otce. Jinoch a děvče poznali se tam, kde se různé rody stýkaly, na trzích, shromážděních neb náboženských slavnostech a pleších společných, výkup nebyl v té krajině obvyklý nebo za daných poměrů možný — a mladík uchvátil si proto sám *nevěstu* t. j. dívku příbuzným jeho „neznámou“, při únosu nad to nějakou as rouškou zahalenou. Jest na bílé dni, že se rod nevěstin pokládal tím za poškozen a že buď pronásledoval únosce anebo stíhal nepřátelsky všecken jeho rod; o bývalých krvavých rozepřích toho druhu mezi Černohorci jsme *Rovinským* skutečně zpraveni¹⁰⁹). Zhusta však docházelo k smírnému jednání a dodatečnému vyplacení „věna“.

Tím vrátili jsme se k pravidelnému sňatku výkupem, abychom seznali hlavní obřady jeho, pokud je můžeme předpokládati již pro pravěk. Obřady tyto, převážnou většinou prastaré a obecně indoevropské, tají v sobě ještě leckterou památku na doby dávno minulé, kdy únos býval pravidelným způsobem, jak zakládána manželství. Památky a přežitky řečené jsou však již v době praslovanské více méně zatemnělé. Tak na příklad, když kupní cena sjednána a doba sňatku — obyčejně po žních — stanovena, úvodem k vlastním obřadům svatebním ženich, t. j. někdejší únosce ženy, chápal se za přítomnosti dotavadního držitele dívky ruky její na znamení, že od té chvíle on se stává jejím pánem. Jest otázka, byl-li pro toto obrazné uchopení neb i vložení ruky nevěstiny v ruku ženichovu jednotný název praslovanský; i podobá

¹⁰⁹) Srovnej zmínku u Schradera „Sprachvergleichung und Urgeschichte“ II, 2 (1906), str. 332.

se zase, že na různých místech pravlasti říkali tomu různě, že však užívali při tom nějaké složeniny neb odvozeniny slova *ruka*, tedy „záruky či zaručiny, obručení, rukoviny atp.“¹¹⁰⁾

Dalším závažným úkonem nadobro již svatebním bylo zavijení, zahalování nevěsty *závojem* nebo *povojem*, jistě také symbolická památka na starodávné pokrývání hlavy dívky, kterou prostovlasou zastal jinoch, aby ji unesl. A právě toto házení šátku na hlavu dívčinu slulo podle Niederle možná **namětati*, šátek sám **naměta* neb **namětska*, **per-mětska*, výrazy, které u Malorusů dnes ovšem značí roušky očepených vdaných žen. Ale za starodávna byl v tom přesný rozdíl: děva nevěsta byla zavita a zůstávala tak pouze po obřady svatební, jako vdaná žena však nesměla již vůbec choditi prostovlasá, vlasy jí bylo zaplétati a hlavu zpravidla pokrývati rouškou, *čepcem* (srovnej str. 112). Zakrývání vlasů nebo „čepení“ bylo tedy původně zakončením (a ne jako „zavijení“ začátkem) svatby, ano bývalo starší příbuznou, *svachou* (ze **svojacha*), prováděno třeba až po svatbě; na všechn způsob však náleželo ke zvyklostem rovněž starobylým, ač nám co do významu ne dost zřetelným.

Vrcholem a jádrem obřadů svatebních bylo slavnostní uvedení nevěsty z domu otcovského do bydliště mužova, t. j. do domu jeho rodičů. Na tom se zakládá jedno z nejstarších a nejprostších označení sňatku slovesem *vesti*, *voditi za kogo*,

¹¹⁰⁾ Pro podrobné doklady, kde po Slovanech se kterého termínu užívá, odkazují jednou pro vždy na *Niederle* „Život starých Slovanů“ I (1912), str. 67 a 74 n., podotýkáje výslovně, že i můj spisek odtud lecco čerpal a vůbec mnoho vyzískal co do spolehlivosti materiálu.

tak že v staré ruštině manželka se přímo zvala *оодима* „uváděná“. Zároveň plyne z toho očividně, že se nevěsta vydávala zpravidla z domu svého otce jinam, muž „se ženil“, ale dceru „vdávali“ (*отдати* nebo *vydati za muž*), ona *šla* neb *vyšla za muž*. Opačný případ, aby zeť se přizemil do rodiny nevěstiny, aby dcera byla „dědičná“ a muž byl pokládán jenom za „přijatého“ neb „vlezlého“ (*зять-приймакъ, влазень* u Rusů), za „domácího zetě“ neb „příplazila“ (*domazet, pripuz* u Srbů), býval u Praslovanů jistě výjimkou i čelilo se jím na př. nedostatku synů v rodině.¹¹¹⁾

Průvod svatebčanů se hnul ku předu, průvod obklopený přáteli a pomocníky ženichovými, po případě ozbrojenými, jejichž jméno hromadné bylo *družina, družba* „přátelstvo“ (toto poslední značí v staré církevní slovanštině i jinde pak „přátelství“ a naše a vůbec západoslovanské *družba* dokonce totéž co samo *drug* nebo podobně, totiž „Brautführer“). Upomínkou na bývalé únosy býval svatební průvod jakoby přepadáván neb zdržován. cesta před ženichem žertem zahrazována, nevěsta ukrývána a útokem, někdy dosti prudkým a divokým, dobývána. V domě ženichově bylo nutno, aby nevěsta přes práh jeho byla nesena a uvnitř na obrácenou kožešinu (ovčinu) posazena, ovšem tam, kde ostatní členové rodiny sedali, totiž na zemi. Při tom všem se nezapomínalo na konečný účel sňatku, jenž měl býti požehnán dětmi a zvláště syny; vždyť synové a mužští pokrevní příbuzní

¹¹¹⁾ U Jihoslovanů jest ovšem dnes toto opatření velmi důležité, jejich *domazet* musí nutně pocházeti z jiného rodu neb bratrstva a otec nevěstin jej teprve do bratrstva svého zakupuje. Srovnej jiné ještě názvy domazeta v Kadlcově „Rodinném nedělu“ str. 15.

jediné zaručovali otci bezpečnost za živa a krevní mstu po vykonané vraždě, jen oni přinášeli duchu zemřelého posmrtní oběti, zjednávali mu nerušený klid. Žádoucí plodnosti propůjčován výraz opět symboly: nevěsta i ženich posypávání všelikými plodinami, prosem, jiným obilím, lněným semenem, boby, mákem a j., nevěstě posazován živý hošík do klína. Nevěstě, novému členu ženichovy rodiny, bylo krom toho slavnostně obejití domácí *ohniště*. Konečně bývala nevěsta obřadně a to zhusta násilně, i ranami, vržena na „lože“, při čemž jak družbovi, tak svrchu jmenované „svažce“ jakožto svědkům a pomocníkům prvé souložce (viz ještě níže) připadala význačná úloha. Nevěsta se mnohdy asi skutečně tomu bránila, neboť většinou nešla za svou náklonností, po níž se jí nikdo netázal, nýbrž následovala vlastně cizince, příslušníka cizího rodu, do poměrů neznámých a často, jak uslyšíme, neutěšených. A zatím co ona plakala a naříkala, po případě žalostně zapěla, družina se bavila zpěvy, hudbou a reji švižnými, až zakončila vše hostinou a bujným „veselím“, jež zabíhalo i do necudností a hotových orgií, na druhé straně však vedlo k dramatickým prvkům, k maškarádám v přestrojení.

Tak vlastní svatba dokonána a obřady, z nichž vypsali jsme všechny základní, vyčerpány. Po první noci bylo ještě třeba, aby se ženich a nevěsta veřejně očistili, i stávalo se tak mytím a obléváním živou vodou.

3. Otázka zdrželivosti před sňatkem.

Plně a bohatě vyvinuté obřady svatební u Praslomanů jsou nepochybným důkazem, že sňatek

byl již tenkrát vážným a pravoplatným, obecně uznaným úkonem, jenž ukládal zejména ženě různé povinnosti a zvláště také — jak bude vyloženo později — naprostou věrnost muži. To však nevylučuje volnější život před svatbou, tak že by tato byla znamenala důležitý mezník v životě najmě ženy. Dřívější badatelé se tu rozcházelí potud, že *Hirt* vytýkal cudnost dávných Slovanek před sňatkem jakožto nutný požadavek, kdežto *Schrader* se kolísal; uváděl jednak zprávu Araba Mas'údiho, o níž hned bude řeč, a hrozně volné poměry v ruských lázních a přástevnách za doklad prastaré nevázanosti pohlavní před svatbou, jednak pokládal za dávný obřad svatební též ohledávání lože a oděvu, jež měly býti zkrvaveny. A bylo-li tomu tak, pak prý jako podnes u ruských mužičků zaznívaly písně a roztloukaly se hliněné hrnce, jinak se prý dělo příkoří otcí nebo bratru nevěstinu. V době nejnovější pohnul nesnadnou tou otázkou *Niederle* v posledním svém velkém díle, nám již povědomém, a neváhá na základě zprávy Mas'údiho a jiných dokladů ze života lidového, zvláště také podle stesků kněží na dívčí freje („*bludy*“, viz ještě později) prohlásiti život děvy a tím spíše jinocha před svatbou za naprosto volný a nevázaný. Byla patrně v pohanských dobách dějinných a tím spíše za pravěku promiskuita mezi pohlavními, mládež i ženská beze studu ukájela „za svobodna“ svou lásku. To právě jest obsahem důležité zprávy arabské výše napověděné; podle Mas'údiho novomanžel dokonce požadoval, aby jeho mladá žena nebyla již pannou, zachovalost nebyla tehdy ceněna, ale naopak pokládána za chybu (děvče prý „za nic nestálo“), ba docela za

důvod k zapuzení. Výklad k tomuto podivnému zjevu, jenž u Malorusů jest posud zachován v jakýchsi „zkušebních nocích“, ale vlastně večerních a nočních schůzkách i zábavách rázu smyslně milostného, není tak zlehka naléztí. Badatelé o Indo-evropanech by nejraději v tom spatřovali asi vlivy cizí, zvláště vliv praeevropského zřízení mateřského, které bývalo opravdu spojeno s úžasnou volností pohlavních styků; Niederle a jiní slavisté vidí v tom zbytek z dob pradávných, kdy nejen všechen hmotný majetek býval všem společný, kdy nad to vládl ještě komunismus pohlavní.

Promiskuita, které nebudeme tedy vzhledem k pravěku popírati, byla ostatně vtělena a tím zvěčněna v obřadě svatebním tom, že při ukládání nevěsty na lože maloruskému a i jihoslovanskému (srbskému) družbovi náleží leckde právo, aby zastupoval potom ženicha. Není pochyby, že mnohem dříve — tedy za pravěku — totéž právo na nevěstu zprvu všem společnou měl veškeren ženichův rod neb aspoň jeho družina. Když časem věc se oslabil a stávala se čím dál více symbolem, družina si právo svoje nahrazovala jinak: oddávala se pohlavní nevázanosti při společném „veselí“ (viz nahoře str. 146 nebo žádala zvláštních výplat od ženicha za to, že se stal držitelem nevěsty jediným, pojídala alespoň společně svatebního koláče, zvaného snad již za pravěku *korovaj* = *kravaj*, dosud tak u Jihoslovánův a Rusů, též tak (*korowaj*, *korowal*) u Poláků. Vždyť podnes nevěsta i u nás jest nucena potancovati se vši družinou.

4. Narození dítěte a život jeho.

Vstupem v manželství zmizela všecká volnost ženina, proto tak hořce oplakávaná, a účel manželství, požehnání na dětech, vystoupil příkře v popředí. Bylo výše řečeno, že vytoužení bývali za pravěku zvláště synové, ačkoli také v dcerách otec získával platné pracovnice a cenné „zboží“, jež mohl jednou dobře odbyti. Jestliže však přes to synům dávana přednost, lze v tom podle všeho viděti pouhé sobectví otcovo, který chtěl býti zabezpečen za živa i po smrti,¹¹²⁾ a jemuž hrozivě stoupající počet dcer vedle citeiného úbytku na mužských členech velkorodiny, vražděných v boji a krevní mstou, zdál se zbytečným břemenem, o něž konec konců bylo přece jen pečovati také jemu, i když polní práce z valné části obstarávaly ženy.

O obřadech, pojících se k narození dítěte, nejsme přirozeně z dob pravěkých zpraveni, tušíme jen, že tu byla řada obřadův a představ, které bychom dnes nazvali pověrami, jež však měly jak matku tak novorozeně chrániti od zlých duchů. O představě „sudiček“ promluvíme v hlavě VI., zde jen podotkneme, že novému členu rodiny dávano hned příhodné k okamžitým poměrům jméno v přesvědčení, že na jméno člověka velice záleží, že na něm závisí štěstí a blaho jeho života. O praslovanských jménech, vztahujících se k boji a krevní mstě, stala se již zmínka dříve¹¹³⁾, složená a proto v denním styku nepohodlná jména taková bývala jako u nás zhusta zkracována, tak

¹¹²⁾ Srovnej, co pověděno výše na str. 145 násl.

¹¹³⁾ Viz str. 136 násl.

že zbýval zpravidla jen první člen složeniny (na př. *Boriks* = Bořek místo *Borislavz*, *Vojbnz* = Vojen, Vojan za *Vojislavz*); jindy tvořena jména stupňovaná (na př. *Prěljubz*, *Prěradz*, *Prěmysls*), záporná (*Nenadz* „neočekávaný“, *Nezamysls*), jména udávající vlastnosti tělesné (*Běloglavz*) a pod. Ženská jména bývala též složena, ale zpravidla bez významu bojovného (na př. *Mirolava*), při tom byly zvláště oblíbeny tvary kratší (tedy *Mira*) a jména ani ne tak vzatá od zvířat, ptáků (*Lebedz* neb *Labadz* „labuť“) jako od rostlin (*Agoda* „jahoda“, *Perunika* „kosatec“) atp.

Ze zvyků, nás zarážejících, dlužno uvést zde dva. Jednou lze mít za to, že se v pravěku vyskytovala ještě kuváda, při níž po porodu otec si léhá na lože matčino a jaksi ji zastupuje; věc není zcela jasná, ale obvykle se to považuje za přežitek z osvětového stupně loveckého kdysi převládavšího. Druhá zvláštnost pradávna jest ta, že otec, svrchovaný pán nade vším majetkem rodiny a nad ženou i dětmi, rozhodoval o bytí a nebytí novorozenátky, jež po případě zabíjel. O tom máme i dějinnou zprávu ze 6. století, sice podivně vystrojenou, ale ukřívající přes to pravdivé as jádro. Tak řečený *Pseudo-Caesar* vykládá o Slovanéch, že zabíjeli kojence jako potkany o skály a že si „libovali při tom v požívání ženských nader plných mléka, jsouce i jinak směli, samostatní a nechtíce poslouchati pánů, naopak vraždíce vojevodu a starostu při společné hostině neb na pochodu.“¹¹⁴⁾ Že staří Slované utracovali nemluvnata, to máme arcitě dosvědčeno i odjinud, na př.

¹¹⁴⁾ Srovnej zmínku o téže zprávě na str. 45.

z Maurikia a Leona, o tom nemožno tedy slušně pochybovati; další údaj bohoslovce křesťanského Pseudocaesaria jest patrně přehnaný a měl snad znamenati jen tolik, že otec utraceného dítěte požíval mléka mateřského, patrně v záchvatu perverznosti, jak ji na nižších (a jak známo, i na nejvyšších) stupních vývojových opravdu sledujeme.

Na skutečnosti, že praslovanský otec odstraňoval násilně nemluvnata, jež nezdála se mu schopna života, zajisté přestaneme; běží jen o to, jaké pohnutky vedly Slované k činu a zvyku, který jest dosvědčen i u jiných Indoevropanů. Otázka jest nesnadná, a lze toliko vysloviti domněnku, že vražděny především děti znetvořené a vůbec slabé (účelem manželství bylo požehnání na zdravých a silných dětech, hlavně synech) a za druhé že zabíjeny přebytné děti, nanejvýš dcery, které byly méně cenné a přece přitěžovaly otcí starostmi o jejich výživu.

Na druhé straně bezdětnost pokládána za neštěstí. Čelili jí zapuzením ženy, při nedostatku synů přijetím zete do rodiny, asi také náměstnictvím, když totiž muž z vlastní vůle svůj jedinečný majetek, svou ženu, propůjčil jinému, by z toho vzešli potomci a zvláště synové jemu (srv. str. 153) atp.

Ze života dětského za pravěku slovanského nevíme vlastně ničeho. Děti, také synové, zůstávali zprvu jistě v opatrování matčiny, až dospívajícím synům nadešla chvíle, kdy přestoupili nadobro do řad mužských. K tomuto významnému kroku v životě chlapcově pojil se nepochybně zvláštní obřad, k jehož podstatě náleželo snad uřezání a později ustríhání dlouhých dětských vlasů — tedy jakési „postřižiny“. Přesného názvu praslovanského

však neznáme (*strigy* či *postrigy*²⁾ aniž víme, do kterého věku spadala tato slavnost; *Niederle* se domnívá, že „postřížiny“ byly konány původně již za věku útlého, kdy vůbec pacholetí po prvé stříhány vlasy.

5. Poměr muže a ženy.

Název praslovanských pro sňatek ve smyslu „svatby a provedení jejího“ bylo, jak jsme slyšeli, několik, naproti tomu nebylo pravěkého označení manželství ve smyslu právním, jako by to bylo spojení dvou více méně rovnocenných osob na podkladě smluvním. Této okolnosti svědčí jednak pozdější vznik slova *malžžena* a utvořeného podle toho *malžženz*, *malžženzstvo* „manželství“, jednak pozdní přenesení stcslov. výrazu *sapragz* „jho“ na manžela a manželku (*sapragžnica*), jednak rozmanité zjevy, jichž si nyní všimneme blíže. Ze všech vychází na jevo, že se pojem manželství kryl vlastně s pojmem vlastnictví se strany muže; vždyť muž si vykoupil nebo smělým lupem a únosem vydobyl své ženy, náležít tedy za souhlasu jeho rodu pouze jemu, jenž po případě jest svrchovaným „pánem ženy a domu“ s čestným titulem *gospodz* (viz nahoře str. 119), *gospoda*, *gospodinz*, *gospodarz*. Vedle něho může sice též ženě příslušeti čestný název *gospodja*, *gospodyni*, avšak ve smyslu značně omezeném tím, že ona jest „paní domu“ potud, pokud hospodář to dovolí, tudíž jen v oborech jí jakožto ženě rodielce a pracovníci nejbližších. Rozdíl dotčený proniká ostatně i v rozdílném pojmenování námi shora (na str. 145) připomenutém, že muž „se žení“, žena však „jde za muž“, a *Schrader* mimo to dobře upozorňuje na

ruské lidové označení pána domu s pravomocí neomezenou zájmenem *сам* (prvovýznam asi „muž“, srovnej odvozené *самец* „samec“) proti ženskému sounázvu *сама* s významem podobně omezeným jako při *gospodja*.

Nejlépe vysvětluje nestejně postavení muže a ženy v praslovanském manželství z toho, jak každému z nich zachovávatí věrnost manželskou. Tu bije přímo do očí volnost a nevázanost muže proti spoutanosti ženy přísnými předpisy a tresty. Mužové, ačkoli podnebí pravlasti a hospodářské i velkorodinné poměry praslovanské nutkaly spíše k jednoženství,¹¹⁵⁾ které bývalo i v pravěku pravidlem, směli přece jen pěstovatí mnohoženství, kdykoli se jim zdálo. To bývalo ovšem jen tehdy, když rod vládl dostatečným, ba hojným zbožím, aby si příslušníci jeho mohli kupovatí více nevěst, anebo když rod se cítil „dosti silný a výbojný, aby mohl podnikatí únosy s úspěchem“.¹¹⁶⁾ Na některých místech praslovanského území, u některých rodův a kmenů tehdejších možná že se polygamie rozmohla a vžila vůbec; padá zde mimo jiné na váhu zpráva kijevského letopisu *Nestorova* z 11.—12. století o *Radimičích*, *Vjatičích* a *Sěverjanech*, že „mívali po dvou i třech ženách“. Církev brojí v téže době stále proti mnohoženství východních i západních Slovanů. U Srbů vyskytovalo se alespoň dvojženství až do dob nejnovějších, hlavně tehdy, když první žena zůstala bezdětná; v tom případě jest tam i dnes ještě dovoleno přibratí si *namiestnicu*. Vedle ženy jaksi zákonitě byla

¹¹⁵⁾ O životě uprostřed velkorodiny bude řeč co nejdříve.

¹¹⁶⁾ Srovnej obšírnější o věci výklad v nové knize *Niederlově* str. 98 násl.

souložnice nazývána všelijak, za pravěku asi nejčastěji *naložnica*, pozdější to název polský, ruský a jihoslovanský, krom toho místy *ženima* (název staročeský) nebo *chotimica* od *chotěti* „chtít“ (druhý z hojných názvů jihoslovanských) atp.

Muži praslovanští požívali tedy velké volnosti v stycích pohlavních nejen za svobodna, nýbrž i po sňatku, avšak vždy jen vzhledem k ženám ještě neprovdaným za muže jiného; tu nevadily jim ani příbuzenské svazky, jak snad stopu toho máme opět u Nestora, když dí, že pohanští Rusové nebyli stydliví k svým ženským příbuzným.¹¹⁷⁾ Naproti tomu vdaná žena nesměla náležeti nikomu než svému muži, a prohřešila-li se přece, byla za to krutě trestána, na př. i smrtí, tedy tímž způsobem, jako zloděj přistižený při činu. Ovšem zpravidla se spokojovali potupným zohavením cizoložnice nebo posměšným průvodem, malorusky podnes *vyvod* zvaným a spojeným s citelným ba nelidským bičováním nevěrnice se strany uraženého majetníka, jejího manžela. Jako svůdce a vlastní „zloděj“ ženy býval však muž cizoložník obyčejně bez milosti ubit, jak se dočítáme u Kardiziho o ruských Slovanech. Za takových okolností není divu, když v staroslovanské rodině smilství neb cizoložství vdaných žen bývalo řídké a vůbec ne běžné, jak opět Kardizi v souhlase s Mas'ūdím nám dosvědčuje. I v tom staří Slované setrvávají ještě na stupni indoevropském: pohnutky k oné přísnosti vůči manželkám nejsou ani u nich povahy mravní, ale ryze sobecké, ovšem

¹¹⁷⁾ Více o tom u Niederle str. 102 násl.; srovnej také zde hned doleji zmínku o výstřednostech při nočních plesích, posléze také výklad o poměru snachy ke tchánovi na str. 170 násl.

účinky její jsou na všecken způsob blahodárné. Podmíněna jí nejen poměrná čistota manželského života, nýbrž podněcována dokonce představa o nutné ženské věrnosti, dán popud k povšechné aspoň *cu d n o s t i*, jež cizí pozorovatele naplňovala podivem.¹¹⁸⁾

Arciť jazyku a životu praslovanskému smilství samo bylo dobře známo. Máme tu především sloveso *hlesti*, *bladiti* a podstatné jméno *bladz*, která již tehdáž měla i svůj zvláštní význam „bloudění“ a přebíhání, totiž pohlavního; tento význam jest posud nejzřetelněji uchován v ruštině (*блудить* „smilnit“; ruské i maloruské *blud* „smilstvo“). Dálo se to hlavně při nočních schůzkách a zábavách, konaných za účelem náboženským, kdy oslavovány význačné úkazy přírodní, na př. slunovrat letní, *jarilo*;¹¹⁹⁾ tehdy při večerních a nočních plesích a zpěvích a hrách smyslnost všelijak vzbouzena, aby se pak vybijela v nevázaném styku mužův i žen netoliko svobodných, ale i ženatých a vdaných. Při takových příležitostech všichni hýřili pohlavně (muži nevyhýbali se prý ani sestrám), ký div, že mladá žena, jež jako dívka beztrestně hověla „bludu“, i v manželství zatoužila po něm, přes to, že vstoupíc ve sňatek právě tuto nevázanost hořkými

¹¹⁸⁾ Slovo naše *cu d n o s t* jest sice základu praslovanského, avšak pojem jím vyjádřený byl pravěku neznám; tehdejší podstatné jméno **tjudz* a přídavné **tjudna* mělo podle všeho smysl náboženský „čistota, čist vzhledem k oběti“ (srv. české *cu d n ý* a *cu d i t i*). Později teprve rozšiřuje se význam na mravní stránku vůbec (staro-církevněslovanské *studo*, *čudo* „mrav“, staročeské *cu d* „dobré mravy“, *cu d n ý* „mravný“), posléze se zúžuje na pohlavní poměry.

¹¹⁹⁾ O tom více v přednášce VI.

slzami oplakala! Ze všeho vidno, když mládež a ženáci směli se oddávatí volné lásce, že vlastní provinění spočívalo na vdané ženě a jejím milci, kteří následující své bujně lásky (*ljuby*, odtud pak *ljuby* a *prěljuby* „smilství“), svého chtiče (*chotb* od „chtítí“), byli nazýváni obojakým tím jménem *chotb* (původně „smilnice“ i „milovník“). A také západoslovanské a zejména naše slovo *smilnýj*, *smilstvo* bylo pravěké, bezpochyby již s příznakem „cizoložství“; jeť zrovna toto vyjádřeno staro bulharským zpodstatnělým jménem *smilnoje*. Smilnice — jakási praslovanská „nevěstka“ — toť vdaná žena; neboť pro skutečné nevěstky, vyživující se vnaďami svého těla, v pravěku slovanském místa nebylo. Tím však nebuď řečeno, že by praslovanské slovo *kurzva* nutně bylo vypůjčeno v dávné době — ne teprve od Gotů — z germánštiny. Naopak, jest velice pravdě podobno, že to bylo i u Slovanů slovo starobyle indoevropské, jež znamenalo s prvopočátku děvů, vedoucí si po právu volně, ale pak vdanou ženu, chovající se neprávem zrovna tak, tedy ženu nevěrnou a smilnou. Též gotské *hōrs* (femininum tam doloženo není) značilo vlastně „Ehebrecher“ a starohornoněmecké *huor* (vedle *huorra* „Hure“) rovněž „Ehebruch“.

Dobře se srovnává s volností muže i ženatého, že směl beze zvláštních překážek zapuditi svou ženu (ta slula *potpěga*, staročesky z toho „podběha“) a uvéstí v rod a dům svůj jinou, od níž očekával lepšího soužití, na př. v příčině pozehnání dětmi a syny. Tu bylo pouze třeba, aby se dorozuměl a vyrovnal s příbuznými, od nichž ženu si vykoupil. Bývalá bezuzdnost tato pamatovala

se ještě dlouho v dobách dějinných tím, že většina slovanských národů severních a jižních jevila houževnatý odpor proti nerozlučnosti manželství, požadované církví. Ovšem ženě, jež sama nerozpojně připoutána k muži, rozchod s ním, jenž býval často jejím trýznitelem, umožněn nebyl. Žena mohla se jen spasiti buď útekem — a běda jí, když ji dopadli — anebo tím, že ona, znatelkyně bylinných šťav, ukládala muži o život, že hleděla jej *otrávití* (toto i jednoduché *trutí*, též *otruti*, pak staročeské *truť* „jed“ atp. byla vesměs slova praslovanská). Ruské lidové písně, které líčí poměry velice se podobající pravěkým, s oblibou pojednávají o otravě neb zardoušení nenáviděného manžela skrze manželku, již radou při tom pomáhává mistryně jedů, zvaná *ompava* „travička“, která tropí své dílo skorem v každé vesnici.

6. Životní úděl ženy (a vdovy).

Podle toho, co dosud pověděno, nebylo postavení praslovanské ženy příliš růžové; a přece zase v různých případech tehdejšího života nebylo tak zlé, jak bychom spěšně a jednostranně zveřejnějíce snad usoudili. Jeť potřebí všimnouti si mnohých vztahů ženy k životu, a také to nutno bráti v počet, že příkrost, ba krutost dávných obyčejů časem, čím dál více, bývala mírněna klíčícím citem, jehož jsoucnost jsme předpokládali již u Slovanů hostitelů.

Praslovanská žena byla především rodičkou a první vychovatelkou dětí, tudíž i synů; a tento úkol její, byl-li s úspěchem plněn, hned jí dodával jakési aspoň vážnosti u příslušníků rodu a u sama pána velkorodiny. Tato přednost

ženy, samou přírodou ve prospěch rodu jí přiřčená, docházela také v jazyce výrazu tím, že pojem *roditi* přenášen jest a míšen s pojmem *ploditi*, tak že se *roditelem* stává i otec dítěte. A když se později, v dobách dějinných, jeví pod cizími vlivy nutnost vyjádřiti otce a matku souborně, děje se to — podobně jako v gotském *berusjōs* a jinde — dvojným a pak i množným číslem slova *rodič* (v češtině a polštině) nebo *roditel* (v ruštině a jihoslovanštině).

Praslovanská žena spolu s dospělými děvčaty a sirotami byla ovšem také přední pracovníce ve prospěch velkorodiny, a zejména jí příslušely práce, souvisící s orbou (hlavně nižší), pak mletí, pečení chleba a vůbec z valné části příprava potravy, látek a oděvu a tomu podobné. I v tom se projevoval primitivní názor muže, kdysi výhradně platný, že žena jest něco zcela jiného než on, totiž tvor druhého řádu, odsouzený k naprosté věrnosti a poslušnosti a v první řadě ku práci a robotě; toliko muž směl hověti svým choutkám, těšiti se z lovu a včelařství, chovu a pasení dobytka, oddávati se i nečinnosti a vyhýbat se zprvu práci mýtické a orbě, přenechávaje tuto *smrdům* a *rabům*, mezi nimi též ženám.¹²⁰⁾ Podřazenost ženy vysvítala za pravěku — jako dosud v jihoslovanských zádruhách a i u Rusů — z odděleného jedení a možná též obětování u žen i mužů; zdá se, že co do vývoje máme v tom zbytek rozdílné prvopočáteční výživy mužů, která byla živočišná, a výživy žen, jež původně byla jen rostlinná. Jisto jest tolik, že o společném „loží“

¹²⁰⁾ Srovnej bližší o tom výklady svrchu na str. 74 násl.

a „stolu“ nemohlo býti za pravěku řeči. Ovšem při slavnostních hostinách a plesích oboje pohlaví beze všeho se sešlo a sdružilo.

Badatelé o pravěku rádi poukazují k tomu, že ještě dnešní Černohorec neopomene připojiti svoje „oprostite“ (odpusťte), když vůči cizincům se zmiňuje o své ženě a dcerách; a také to připomínají, že nevzdělaný muž, zvláště byl-li povahy prudčí a surovější, ženu bez rozpaků trestal a trýznil, když nebyla ho ve všem poslušna. A tu zase uvádějí obdobu z písní a poměrů ruských, kde žena mužíkova nedovede si pravý život manželský ani představití bez „učení“, t. j. bez ran a bití, ano pokládá tyto výbuchy hněvu mužova za skryté projevy jeho lásky. Zajisté že za pravěku, kdy žena zpravidla se ocitala v rodině, straně cizí a proto nebyvala ani schopna státi se dědičkou,¹²¹⁾ nevedlo se jí mnohem lépe, než v obdobích dějinných v těch vrstvách, kam paprsek vyšší osvěty, lidštějšího názoru se ještě neprodral; žena taková se pak mimoděk i smířovala se svým osudem a snášela jej trpělivě potud, pokud nepřekypěla míra jejího utrpení. Pak ovšem sahala i ona k násilí, jak nahoře jsme slyšeli.

Pracovitost, vytrvalost i otužilost praslovanských žen byla nesporně podivuhodna, když pomyslíme, že převážná tíha všeho životního lopotení doléhala na ni; skorem se podobá, jako by v práci a v starostlivosti, v péči o ostatní již tehdejší žena byla viděla svůj nezměnný úděl a hledala v tom i zapomnění. Ty neocenitelné

¹²¹⁾ To se pamatuje i v právu staroslovanském. Srovnej však zmínku o „dědičných dcerách“, které spolu se zetěm nastupují dědictví v nebyti přímých mužských potomků, na str. 145.

přednosti ženy, které později, ovšem jen zcela pozvolnu, též u Slovanů zjednávaly jí život snesitelnější, rozvíjely se v pravěku teprve v dobách náhlé potřeby a hrozícího nebezpečnosti: tehdy, když nemoc krušila, žena obeznaná s léčivými kořínky a bylinami spěchala na pomoc svými říkadly a čáry. Anebo, udeřil-li na rod nepřítel, Praslovanka sama sice nebojovala, avšak, jsouc nepochybně podobna v tom Černohorkám, k boji povzbuzovala a pomáhala, čímkoli mohla. Tu bývalo po případě třeba vytrvalé bojovníky zásobiti potravou neb novými zbraněmi; z dějinných zpráv víme, že staroslovanské ženy spolu s muži také veslovaly statečně. Muž i žena považovali arcí všesky tyto platné služby za samozřejmou povinnost.

Běda však ženě, která ovdověla, té dařilo se pak ještě hůře než za živobytí mužova. Jest význačné, že prajazykové a tudíž i praslovanské slovo základní jest *vdova* a že teprve od něho bylo odvozeno pojmenování „vdovec“ — bylť právě rozdíl v postavení obou z nich. Vdovec mohl se záhy utěšiti, ale vdova hrála v slovanské velkorodině úlohu opravdu poníženou. Pozbyla vůči ostatním členům této rodiny, zejména vůči tchánu a tchyni, i té skrovné opory a záštity, kterou přece jen nacházela u svého nebožtíka muže — a proto často i dobrovolně následovala ho na hranici neb do hrobu, tak jako naivní sobectví mužů zprvu vdovám vůbec přikazovalo. Aby totiž i po smrti žili spokojeným pozemským životem dále, žádali oni a s nimi všechen rod, aby bývalá žena i potom jim byla domněle k službám a po vůli. Kde však přísnost tohoto příkazu pomínula,

nezbývalo vdově než zůstatí ve velkorodině svého muže, zhusta více trpěna než ráda viděna, vítána leda jako neúporná pracovnice. Svě vlastní rodině se obyčejně již dávno odcizila, a znovu se provdati bylo jí buď zapověděno nebo znesnadněno tím, že od mužů dávána přednost přece jen mladším děvám. Tak zrcadlí se i v postavení a údělu vdovy opět druh o ř a d o s t praslovanské ženy, člena rodiny nikterak plnoprávného, s mužem ani z daleka rovnocenného.

7. Praslovanská velkorodina.

Dnešního dne nelze pochybovati o tom, že indoevropské a tudíž také praslovanské rodinné zřízení bylo velkorodinné, záduhové, ačkoli ani podnes nejsou všechny otázky, které věda v té příčině může klásti, uspokojivě rozluštěny. Přes to možno, ano třeba trvati na tom, že se i za pravěku našeho členové vzrůstající rodiny od sebe neodlučovali, nýbrž že mužští příbuzní a zejména synové, i když se oženili a měli děti, zůstávali pohromadě, tvoříce spolek též majetkový a hospodářský. Tak mohlo tu zpravidla bývati pospolu asi 20 osob, ale ovšem i mnohem více nebo také zas méně, tedy ku př. otec a bratři jeho, pak synové, po případě i vnuci jejich a ovšem také jich ženy. K tomu je dodati, že sňatky se tehdy uzavíraly velmi záhy. Nejzákladnějším důkazem jazykozpytným pro existenci velkorodiny praslovanské jest výraz *jetry*, jihoslovansky *jetrva*, staropolsky *jatry*, staročesky *jatrvnicě*, malorusky *jatrivka*, velkorusky *ampoeb*; význam starobylého slova jest „žena bratra mužova“ a jedinečné, rázovité užití jeho právě to,

že ženy dvou nebo více bratří byly soužitím pod jednou střechou sblíženy a vyznačeny rozhodně více než dvě švakrové v našich dnešních, drobných rodinách, že byly sobě — jako posud ve zbytcích jihoslovanské zadruby — *jeťrivi, -e* (srbochorvatsky *jeťrve*).

Nerozluštěné otázky, na něž jsme shora naráželi, týkají se jednak prapůvodu velkorodinného zřízení, jednak dalšího vývoje jeho u Slovanů v dobách dějinných. V příčině prvé jest běžná nauka ta, že počátky velkorodiny sluší hledati v orbě a zvláště v zemědělství nižším, jelikož při žádném jiném způsobu hospodářském není třeba tolika vespolné pomoci a tolika sdružených sil jako tam. Naproti tomu jest postaveno na jisto, že se šíření jihoslovanské zadruby, která přece platívá za vzor zřízení velkorodinného, dalo ruku v ruce s pastýřstvím, nabývajícím u jižních Slovanů převahy, a že nějakým majetkem pozemkovým zadruba vůbec nebyla vázána.¹²²⁾ Jiná otázka jest, zdali jihoslovanská *zadruga* a i velkoruská širší rodina *большая семья* opravdu jsou pokračovním a většinou ryzím uchováním velkorodiny indoevropské a praslovanské, jak *Balzer, Kadlec, Hirt* a *Schrader* předpokládají, či zdali *Peisker*¹²³⁾ má pravdu, jenž jihoslovanskou zadrubu prohlašuje za zjev poměrně mladý, povstalý prý vlivem byzantské berní soustavy podvojně a potrojně (*bini ac terni-System*) a byzantsko-turecké „daně z ohniště“ (z „dýmu“, odtud srbsky *dimnica*).

¹²²⁾ Srovnej *K. Jireček* „Geschichte der Serben“ I. (1911), str. 140.

¹²³⁾ Srovnej „Die serbische Zadruga“ v Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte VII., 211 násl.

Nemůže zajisté býti úkolem přítomného spisu, aby podrobnými vývody zaujímal pevně ohraničené stanovisko k otázkám právě nadhozeným, nám podle dnešního stavu věci dostačí několik poznámek rázu obecného. Nejzávažnějším výtěžkem dosavadního badání nám musí býti a jest, že pro Indoevropany vůbec dnes bývalá existence velké rodiny jest souhlasně uznávána; zřízení to přešlo tedy i do poměrů praslovanských a výborně se hodilo a přimykalo k tehdejšímu vrcholnému způsobu hospodářskému, k zemědělství nižšímu a vyššímu, spojenému s chovem dobytka. Tento soulad mezi hospodářskou a společenskou stránkou vytkli jsme již na svém místě (shora na str. 76 násl.) ne jako předpoklad, nýbrž jako následek nebo souvztažný zjev onoho usilovnějšího pěstování zemědělství. I usuzujeme dále, že vžilé jednou zřízení velkorodinné nezmizelo rázem ani u Staroslovanů, přibylých do historických svých sídel; naopak, zřízení řečené mělo s dostatek životnosti a pružnosti, aby se dalo uvésti v nový a opět souladný vztah zvláště také k dobytčářství, kteréž — jak jsme slyšeli — nabývalo vrchu u Jihoslovanů. Při tom, ačkoliv s Peiskerovým popřením starobylosti srbské *zadrugy* rozhodně nesouhlasíme, přece jen připouštíme, že i jihoslovanská zadruba bývala podrobena cizím vlivům, ba že právě jimi byla utužena a hospodářsky zdokonalena, podobně jako na Rusi nevolnictví a samy berní úřady dávné zřízení velkorodinné jen podporovaly. U Čechův a Poláků Kadlec a Balzer prokázali též dosti hojné stopy bývalé velké rodiny nebo, jak Kadlec názvem právnickým říká, rodinného nedílu; arcit že podléhaly čím dál více

vlivům západoevropským, působícím na ně ve smyslu rozkladném. Dnes ostatek i na slovanském jihu a rovněž tak na Rusi dělení a rušení velkých rodin valně pokročilo, a příčiny toho bývají různé a ne poslední z nich snaha jednotlivců po osamostatnění a vybavení z pospolitosti a tudíž nehybnosti hospodářské. —

Jak vypadala praslovanská velká rodina? Bylo již řečeno, že neoddělovali se od ní dospělí a ženatí synové se svými ženami a dětmi, tak že zpravidla děd i vnuci (někdy i pravnuci) přebývali pod jednou střechou neb aspoň se hráli a živili u jednoho *ohniště*, jedli z jednoho „*hrnce*“ nebo později „z jednoho *kotle*“, jak v jihoslovanské záduze posud říkají. Kterak toto sdružení rodinné za pravěku nazývali, nevíme; tuším, že nebylo tehdy jména pro ně jednotného, tak jako ho nebylo a ani dnes není u Jihoslovánův a Rusů. Snad říkali někde *doms*, *rods*, jinde *ognište* (*dymz*?), zas jinde *bratsstvo* nebo vzhledem k majetku společnému **obstjina* (*obština* „obcina, družstvo“) anebo *dědina* atp. Souborné jméno všech členů rodinných bylo pravděpodobně *čeljad* „čeled“. Hlavou, t. j. pánem a správcem velké rodiny býval zpravidla sám děd nebo otec, slovem, nejstarší předek mužských členů rodiny; to byl přirozený jejich *starosta*. Zemřel-li však tento nebo byl-li nezpůsobivý, rodina projevila opět svůj starší patriarchální ráz, a nejstarší bratr dědův neb otcův, po případě nejstarší syn — ale ne jakožto prvorozený — stal se *starějšinou*. Čestný titul jeho *gospod* a pod. již známe; ¹²⁴⁾ jiná ozna-

¹²⁴⁾ Srovnej výše na str. 119. a 152.

čení bývala asi ještě *dědz* nebo *domu otca* nebo *glava*, možná i *vladyka*. ¹²⁵⁾ Starosta velké rodiny, jenž obyčejně již svou osobou budíval úctu a vážnost, požíval jí také plnou měrou u členů rodiny, nad nimiž měl za oněch dávných časů v mnohé příčině pravomoc neomezenou, pokud běželo o kázeň v domě a pořádek při pracích, konaných skorem vesměs společně ve prospěch celku. Jest přirozeno, že při důležitých podnicích a rozhodnutích dotazoval se jakési domácí rady, totiž starších a zkušených mužských členů rodiny, ač i tito byli povinni jeho rozkazu poslechnouti, byť se s ním nesrovnávali. Za to starosta zastupoval velkorodinu na venek, zejména ve shromáždění rodu a vůči hostům, s nimiž jakožto *gospod* sám rozmlouval a jedl i popíjel. On také zastával rodinu, alespoň mužské členy její, při obětech bohům a duchům zemřelých.

Jmění, statek velké rodiny (*dědina* atp.) byl *společný* a to nejen pole a pastviny, nýbrž i dům se vším všudy, co sloužilo dobru obecnému; jmění soukromé (snad *osobina*) týkalo se pouze věci zcela osobních, na př. šperků, po případě darů ze strany hostů. Vládl tedy *komunismus*, rodinný „nedíl“, při němž vše konáno společně ve prospěch všech, což tajilo vlastně v sobě zárodek vyššího nazírání mravního. Avšak tentýž komunismus, který mimo příklady shora uvedené ještě v 16.—17. století trval při rodinách třeba již rozdělených, ale za jmění a hospodaření naprosto společného na

¹²⁵⁾ Srbské *domaćin* je sice rovněž útvarem slovo praslovanské, totiž původně přídavné jméno **domatjino* (*domaštino*) „domáci“ a pak podstatné *domaštinz*, ale asi ne ještě v užití hořejším.

Rusi¹²⁶⁾, měl tolikéž své stránky stinné: nevzpružoval osobního zájmu na práci a na pokroku technickém, nýbrž hověl spíše strnulosti, konservatismu, mechaničnosti všeho konání. Pouta jeho rozbíjí teprve individualismus, snaha jednotlivců po samostatném uplatnění osobnosti. Za pravěku společný statek rodinný spravoval opět *starosta*, jen že neznáme přesně míry jeho osobitého rozhodování. Po právu byli ovšem všichni dospělí mužové spoludržiteli statku rodinného, za tehdejší skrovné usedlosti ostatně dost pohyblivého a proměnného, avšak vynikající a osobivá povaha starostova činila jej většinou asi jakoby výhradním vlastnictvím jeho sama.

Vedle starosty zaujímal přední a rovněž čestné místo mezi ženami velkorodiny *gospodja* (*gospodyni*; viz str. 152) její, kterou zpravidla bývala hospodářova žena, po případě nejstarší toho schopná žena; slula asi také *mati* nebo *starějšica* (srbské *domaćica* je téhož původu jako *domaćin*). Řídila a dohlédala na práci žen a dospělých dětí; ve všem ženském hospodářství byla potud samosprávná, pokud závislost na vůli mužově (hospodářově) to dovolovala.¹²⁷⁾ Jinak záleželo asi na „hospodyních“ samé a na poměrech, vyvinuvších se v jednotlivých velkých rodinách; kde se jevila liknavost neb nevázanost u mladších žen a zejména snach, byla přísnost a ráznost představené

¹²⁶⁾ A to na západě ruském, v Polesí, jako hospodářský spolek řečený *dsopuue* (do 16. století) a na ruském severu jako *neruue* (do 17. století); srovnej Pokrovského „Ruské dějiny“ I., str. 51 násl. a K. Rhamma „Die Grossshufen der Nordgermanen“ (1905), str. 161 a 490 násl.

¹²⁷⁾ Srovnej výše str. 152.

ženy beze sporu na místě, ba tkvěl v ní jakýsi moment výchovný a mravní — kde však bez viny trpěla tím snacha, není divu, že zrovna ona dávala časem popud k rozdělení velkorodiny.¹²⁸⁾

Vyměněním starších mužských členů, kteří bývali nejen jako pravěcí lidé vůbec častou obětí hladu neb moru, nýbrž se nezřídka zakrváčeli krevní mstou nebo při loupeži a v boji, velká rodina byla vlastně zrušena. Přes to lze předpokládati, že ženy, zbylé ze staršího pokolení, a pak mladší pokolení neodtrhovaly se od sebe, nýbrž zůstávaly i nadále ve spolku, jenž nabýval tím rázu více *hospodářského*; ano místo starostovo mohla do zletilosti nejstaršího svého syna zastávat i po případě sama *gospodja*. Že by se za pravěku byly sdružovaly osoby mezi sebou nepříbuzné nebo příbuzné jen zdaleka, pochybujeme; toť bezpochyby až pozdější stupeň vývoje, zřejmý v umělé zádruze srbské, zvané *братство*¹²⁹⁾, nebo v společenské velkorodině ruské (*семья артельного мана*, na př. na severu ruském *складство*) se zvoleným starostou v čele.

8. Příbuzenské vztahy velkorodinné.

Jak víme, praslovanská rodina byla agnatická, na otcovském právu založená; sdružení byli v ní pokrevní příbuzní, *своји по крви, сзродни* nebo *родимі*, nikoli (jak Jihoslované posud říkají) *род по млеку* nebo *по танкој крви*. Proti příbuzným ženy, kteří sluli jen *пријатеље* (srbsky posud *prija-*

¹²⁸⁾ O postavení *snachy* ve velkorodině bude obšírněji promluveno ještě v následujícím článku.

¹²⁹⁾ Srovnej Kadlcův „Rodinný neděl“, str. 15.

teljština), pokrevnostvo mužovo jest spolu úže svázáno (srovnej starocírkevněslovanské *qžika* a souznačné i soukořenné staročeské *přlvuzný* „příbuzný“). Jinak arcit Praslované dovedli příbuzenské vztahy všechny, jak mužovy tak ženiny, přesně jmenovati a právě tím opět rozlišovati, jak ihned poznáme; přes to příbuzní mužovi, kteří byli základem a sloupem velké rodiny praslovanské a k nimž žena synova vstupovala v poměr bližší než její muž k rodičům a příbuzným jejím, také v názvosloví byli jaksí závažnější a běžnější.

Byl tu především *otcvo* a *mati*, *synz* a **dzkti* (*dzšti*) „dci, dcera“, pak *dědz* (*pradědz*) a *baba* i *vznuks*. Bratr otcův slul vlastně „stařec“, totiž *stryjz* (*stryjcov* „strýc“), synovec *netojz* a net *nestera* (viz výše str. 139); významné postavení bratra otcova v praslovanské rodině pamatuje se i později, kdy staročeské slovo *strýc* zahrnuje v sobě vůbec poměr jeho k synovci, takže i tento zván jest *strýcem* (*mladší strýc* proti *staršímu strýci*). A nepřímo svědčí témuž dnešní zevšeobecněný význam slova „strýček“ vedle podobného významu slova „tetička“: znamenat oboje každého vzdálenějšího příbuzného ne jen pokrevního, což arcí pochodí z toho, že původní vsi a osady byly rodové, na příbuzenském základě vyrůstlé.¹³⁰⁾ Sestra otcova byla *stryja*, *strina* a pod., tedy bez zvláštního označení. Matčín bratr, jenž do velkorodiny nenáležel, byl *ujz*(*cb*) „ujec“,¹³¹⁾

¹³⁰⁾ Srovnej *K. Kadlec* „Rodinný nedíl“, str. 74 pozn. 3. a str. 133, pak zde níže článek 10. Něco podobného jest při německém „Vetter“ a „Base“.

¹³¹⁾ Srovnej výše str. 139.

sestra matčína, jež svým jedinečným názvem zatlačila namnoze „strýnu“, byla *teta*.

Nevěsta, přišedši do rodiny, stala se *snzcha*, t. j. snachou;¹³²⁾ tchán její byl *svekrz* a tchyně *svekry* „švekra, -uše“ (tyto názvy vymizely u nás hlavně působením cizího, ale podobně znicího slova *švakr* „Schwager“). Bratr mužův měl jméno *děverb*, sestra mužova *zvlva* „zvlva“. Rodiče ženiny vzhledem k muži byli *tvstv* „test“, na jehož místo u nás nastoupilo soukořenné *tchán*, a *tvšta* „tchyně“, bratr ženin slul *šurv* a sestra její *svstv*. Muž vzhledem k rodičům ženiným byl nazýván *zeťv* „zeť“, slovem, které podle všeho od prvopočátku mělo širší význam „toho, kdo spřízněn ženitbou“; a význam tento, který svědčí o vzájemných stycích jen vzdálených a skrovných, uchován v ruském *zamb* „dceřin muž, ale také sestřin muž, muž sestry mužovy“ a v srbském *zet* „zeť, ale také muž vzhledem ke všem členům rodiny ženiny“. O význačném termínu pro ženy sešvakřené a žijící uprostřed velkorodiny *jeťrve* promlouvali jsme již nahoře.

Hojné názvosloví vyklíčilo z kořene *sve-*, *svo-* „svůj“. Značilo původně blízkého, patrně krevního příbuzného, jenž však proto, že zastupuje ženicha přicházel ve styk s rodinou nevěstinou, přijal na se význam *švakra* nebo povšechně „muže (ženy) z přízně“. Tento vývoj je zcela patrný při slově nám známém *svatz* ze **svojatz*,¹³³⁾ kteréž přechází ve význam „švakr“ a kryje se pak se *svojakz* = *svakz*; toto samo mísí se později s německým

¹³²⁾ Tvar opravdu český zněl by **snecha*, ale ruské jest *svozá*, vyslovováno *snachá*, a jihoslovanské *snaha*.

¹³³⁾ Viz horejší vývoje na str. 141.

svāgur, *Schwager* v naše *svakr*, *švakr*, *švagr*, v polské *szwagier*, maloruské *švager*, slovinské *švavor*, srbské *švar* (srovnej i české oslovení *švaře*). V pravěku vedle *svatz* a *svaks* znali ještě povědomou nám *svachu*,¹³⁴⁾ pak hromadná pojmenování nějaká *svatja*, **svojto* (starobulharské *svoit*, srbské *svojat*, slovenské *svojet*), *svojaš* „všichni spříznění“ atp.

Zbývá ještě dotknouti se některých vztahů zvláštních. *Bratz*, *bratr* a *sestra* byli spiatí užším pou-tem, protože krevním a nerozlučným, než muž a žena; bratr jest přirozeným ochráncem sestry a také při výkupu ji jaksi zastupoval. Poměr krevních bratří mezi sebou platil zase ode dávna za vzor pokrevnosti, rodové příbuznosti vůbec; proto *bratz* nabývá i širšího významu „pobočný příbuzný“¹³⁵⁾ a *bratstvo* je starobylým výrazem pro „rod“ neb i „plémě“, jak záhy uslyšíme.¹³⁶⁾

O poměru strýce (a ujce) k synovci byla řeč již dříve; synovce nazýval strýc po případě „synem“, a bratrance (staré *bratans* „*bratran*“ značilo „synovce“) a sestřenice byli sobě asi „bratřimi“ a „sestrami“.

Docela podivný poměr mezi tchánem a snachou jest pod jménem *снозачество* znám z veliké rodiny ruské, a možná, že se vyskytoval dosti často již v rodině pravěké. Stárnoucí, ale stále ještě čilý a svěží *svekrz* a *starosta* zároveň, pod jehož pravomoc příslušela přirozeně i nevěsta jeho, hleděl se této přiblížití více, než bylo slušno. Jak

¹³⁴⁾ Viz hořejší vývody na str. 144 a 146.

¹³⁵⁾ Srovnej K. Kadlec „Rodinný nedíl“, str. 43.

¹³⁶⁾ O *pobratimstvu* viz níže v článku II. (krevní msta).

na věc tehdy pozíral syn, jehož právo tím vlastně hrubě dotčeno, jak se zachovávaly k tomu *gospodja* a *snacha*, ovšem nevíme. Schrader soudí podle ruských lidových obdob, že za starodávna nebývala věc ta brána příliš tragicky, že to čítáno jaksi na vrub svrchovanosti hospodářovy. Sluší však dodatí, že totéž „snochačestvo“, bylo-li napřed vypočteno a vůbec nadužíváno, zavdává zrovna u Rusů mladým manželům příčinu, aby se oddělili od spolku velkorodinného.¹³⁷⁾

Bylo už při vypsání svatebních obřadů (str. 146) napověděno, že nevěsta jen plačky se stávala manželkou, že nepředvíдалa v rodině mužově nic dobrého. A také některé strasti mladé ženy jsme již poznali: muže trýznitele, hospodáře pokušítele. Soudíme-li podle ruských lidových písní, zobrazujících osvětové poměry prostínkové, nevěstě nastávaly zprvu samé boje tu se svakem, tu s jetrvou, avšak především se tchyní nebo s vekruší, která ji nejvíce, majíc pravomoc „gospodyně“, dovedla sužovati.¹³⁸⁾ Ta mohla a směla jí ukládati nejtěžší práce, zároveň však ji odkazovati -- třeba násilně -- do nejzazších mezí poslušnosti a zdrželivosti. Slovanský dávnověk neznal patrně napařitého poměru mezi tchyní a zetěm, naše zlá „tchyně“ ustaluje se teprve v lůně poměrů středověkých a nikoli v rodině širší, nýbrž užší. Tu teprve byla možnost navazovati bližší styky s matkou ženinou; a zprvu ne tato, nýbrž pan zeť kalíval vztah nově nabytý přepiatými požadavky, lakotností,

¹³⁷⁾ Srovnej O. Schrader „Die Indogermanen“ (1911), str. 93 násl. a K. Kadlec „Rodinný nedíl“, str. 54 násl.

¹³⁸⁾ Viz dřívější narážku na to na str. 166 násl.

ba nestoudností svou. Oplátkou za to pohoršila se i paní tchyně...

A jaký byl úděl těch, kteří ve veliké rodině se opotřebovali a sestárli nebo příliš záhy byli oloupeni o rodiče, hlavní oporu v dětství? — Nemáme, proč bychom o osudu *starců* (*starce*) u Praslovanů chovali lepší mínění než o téže věci u Germánů neb starých Prusů. A tam starci jednak byli stále ještě přidržováni k práci, a to právě k těžké robotě zemědělské, jednak, nemožouce již pracovati nebo čím prospěti, usmrcovali se sami, po případě byli — zvláště v dobách *hladu* — od vlastních sourodovců zprovozováni se světa. To zdá se nám dnes ukrutné, a v jedné příčině je to dojistá záhadné: titíž starci, dědové neb pradědové, kteří tak neslavně skončili pout pozemskou, byli potom v podobě duchův a bohů jako předkové, jako „svatí dědové“ co nejvíce uctíváni. Patrně smrt nebyla naivnímu člověku tehdejšímu nic tak hrůzného, ona v jeho představě nepřerušila vlastně ani života tělesného, smrtí starců bylo s nich snato jen dočasné zlo.

Ještě hůře bývalo as ubohým sirotám, jimž se teprve otvíral život, ač neutěšený. Úmrtím rodičů pozbyli vlastně ve velkorodině svého místa a byli nadále jen jakž takž v ní trpěni. Ti, kdož se jich ujali, *otčímz* „otčím“ nebo **matjecha* „macecha“, samým již názvem prozrazují skrovnou míru lásky, ba nelásku k nim. Avšak využitkování ku práci a to opět k trudnému *robotění* zemědělskému bývali zrovna sirotci nejvíce, a z tohoto názoru o prvotném významu praslovanského slova *robz*, *rabz* vplynulo nám cenné po mém

mínění poznání o poměru vrcholných hospodářských způsobů pravěkých (srovnej výše str. 70 násl.).

9. Panic (a panna).

Můžeme míti za zabezpečeno, že u Praslovanů sňatek byl považován za nezbytný; oženíti nebo provdati se platilo ode dávna u Slovanů — podle *Rhamma* na rozdíl od Germánů — za povinnost. Jest tomu ještě dnes tak u Rusů, Bulharův a Srbů; panic se pokládá za něco nedokonalého (u Černohorců není ani *čoe* „člověk“, nýbrž jen *djete*) — a tak i v pravěku nebyvalo zpravidla starých mládenců ni panen. Dcery hleděla provdati, lépe řečeno, prodati sama jejich rodina, sobecký jich otec, a mladý muž nutně pomýšlel na to, aby zanechal tu jednou mužských potomků, kteří by vykonali zaň krevní mstu nebo vůbec mu přinášeli posmrtné oběti.

A jazyk praslovanský tomuto stavu odpovídá úplně. Nezná výrazu, jenž by od prvopočátku značil člověka, nevstoupivšího z vlastní vůle v manželství, ale zná jen výrazy **cholks*, **cholstz* (církevně-slovanské *chlakz*, *chlastz*, staroruské *холостъ* a vůbec ruské *холостъ* „neženatý“), dále slova *golcbz*, *golota*, **golomz*, z něhož staročeské *holomek* též ve významu „neženatý“. Uvedená slova udávají vesměs závažné překážky, pro které nebylo lze se ženiti; takovou byla vůbec nedospělost, zevně zřejmě bezvousost, odtud *golcbz*, t. j. české *holec* „mladík“, *golota* = *holota* „nezletilý“ a tak zajisté i **golomz*. A neplatil-li tentýž význam také při **cholks*, **cholstz* (vedle **cholps* „chlap“), ukazovala tato dvě

slova snad k nemohoucnosti pohlavní a zvláště k vykřeštění, jež postihovalo Praslovany v zajetí, nebo které sami svým zajatcům způsobovali.¹³⁹⁾

A také pohřební staroslovanský obřad při úmrtí panicově vyjadřuje zřetelně nezbytnost manželství i po smrti. O Slovanech a Rusech praví známý nám *Mas'ūdī*: „Oni spalují své mrtvé se soumary, oružím a šperky. Když zemře muž, spaluje se s ním žena živá. Umře-li kdo svobodný, žení ho po smrti.“ Jest zásluhou *Schraderovou*, že snesl pro tento obyčej, někde více, někde méně plně rozvitý a u nás toliko v mládencích neb družičkách při pohřbu svobodné osoby se pamatující, množství dokladův a to hlavně slovanských;¹⁴⁰⁾ na základě těchto dokladů Schrader prohlašuje vzpomenutý obyčej za prastarý a pravděpodobně již indoevropský. Pročež i Praslované, pohřbívající výjimkou někdy také dospělého muže neženatého, hleděli mu zajistiti pro život posmrtný, naprosto tělesně představovaný, vše, čeho zralý muž potřebuje zde — nevyjímaje ani ženy. I vystrojovali mu tedy alespoň při pohřbu skutečnou nebo jenom zdánlivou svatbu, podle toho, zda vyhlédnuté nevěstě (podobně jako vdově; viz nahore str. 160) bylo či nebylo následovati mrtvého skutečně do hrobu neb na hranici. O podrobnostech obřadu pravěkého arciť nevíme ničeho, a také to jest nám neznámo, do jaké míry napodobovány

¹³⁹⁾ Srovnej ostatně co do věci zmínku na str. 51.

¹⁴⁰⁾ Ovšem to, co *Ibn Fadhlān* vypráví o pohřbu bohatého ruského kupce, mělo ve *Schraderově* spise „Totenhochzeit“ (str. 20 násl.) býti výslovně označeno za obřad staroseverský a tudíž germánský, nikoli slovanský.

obřady svatební (na př. posypávání všelikými plodinami, jež vylíčeno na str. 146) při pohřbu zemřelé panny.

10. Rodové zřízení praslovanské.

Poznali jsme, že již rodina praslovanská, ačkoli společenská jednotka nejnižší, byla vlastně příbuzenským útvarem složitým neb stupňovaným, útvarem, v němž množství starých i mladých osob obojího pohlaví žilo pohromadě, na sebe sice naráželo, ale celkem přece se snášelo jednak pro přísnou, ba železnou vládu členů představených, jednak pro vědomí příbuzenské, silně vyvinuté. Než toto vědomí společného původu neomezovalo se velkou rodinou, nýbrž pronikalo i vším ostatním zřízením společenským; vizme nyní, jaké vyšší jednotky především rodové a tím i hospodářské u Praslovanů vznikaly a pak trvaly, jsouce na prahu dějin skutečně ověřeny a i později, ba u Černohorců téměř podnes věrně zachovány.

Příliš rozvětvené velkorodiny se *dělily*, a spolek několika takových rodin, pocházejících od společného praotce nebo „děda“, často známého již jen z podání, tvořil další jednotku společenskou. Praslované nazývali ji podle toho, které jméno pro velkorodinu bylo kde běžné, buď *rodъ* (že každý se svým *rodem* žil a na svých místech, vládna svému rodu, praví letopis zvaný *Nestorův*), nebo *bratřstvo* (dnešní název černohorský a z části hercegovský), po případě i *plemę* (starší název černohorský), též *kolěno* atp. Jak viděti, jednotně ustáleného názvu nikdy ani nebylo, protože také věcně oba pojmy (přílišná, dro-

bíci se velkorodina a malé bratstvo) snadno splyvaly.¹⁴¹⁾ Rozmáhající se bratstvo zůstávalo alespoň místně pohromadě potud, že obývalo samo jednu ves, časem snad i více jich. „Ves“ nebyla tedy pojem zprvu územní, nýbrž příbuzenský. Je třeba vrátiti se zde ke zprávě *Prokopiově* o Slovanech a Antech (De bello Gotico III, 14), již jsme se dovolávali už po dvakrát,¹⁴²⁾ a která zní: „Bydli v bídných chyších, roztroušeni daleko od sebe, proměňující všichni místo svého bydliště.“ Z této zprávy lze sice usouditi, že chaty samy nebyly těsně spojeny neb seskupeny, avšak spíše ještě — zvláště přihlédneme-li zároveň k hořejší zprávě Nestorově — vychází z toho na jevo to, že jednotlivé rodové a pouze dočasné „vsi“ staroslovanské bývaly daleko od sebe vzdáleny. To tím více platilo tenkrát, když druhý sousedící rod byl považován za cizí, ani domnělým společným předkem nesbratřený s rodem prvním.

Ve většině případů v okolních osadách přebývaly ovšem rody opět příbuzné, které se hlásily k témuž praotci a zakladateli prvé dávné rodiny. Takové sbratřené rody mohly souborně slouiti stále ještě *bratstvo* nebo, jak dnešní název černohorský arcíř ve smyslu již územním zní, plemě „plémě, t. j. potomstvo, příbuzenstvo, kmen“. Zase máme tu pojmy splyvavé: silnější bratstvo, rozložené po dvou nebo více vsích, tvořilo vlastně již malé plémě.

¹⁴¹⁾ Černohorci užívají pro takové „užší bratstvo“ dokonce cizího, německého slova *tribuh* „břicho, život“, ovšem v přeneseném smyslu.

¹⁴²⁾ Srovnej výše str. 65 a 106.

Jiných společenských svazkův a celků za pravěku nebylo. Význam slova *narods* kryl se tehdy úplně ještě s významem slova jednoduchého, a jsou-li staří Slované přece od řeckých spisovatelův označováni jako „Slované, Antové a podobní národové“ (Maurikios), rozhodoval o tom význak jiný než společenské zřízení — totožný neb podobný jich jazyk (*jezykz*, proto později též „národ, zvláště cizí národ“). Kdo rodnému jazyku nerozuměl, nemohl odpovídati a byl přirozeně „němý, cizí“, zkrátka *němcoz*; označení toto utkvělo pak na Němcích, hlavních sousedech Slovanů, když postupovali na západ. Naopak se Gotové sami jako celek povšechně označovali domácím svým slovem *þiuda* „lid“, a Praslované, střetnuvše se s nimi, přejali to slovo i utvořili si z něho přídavné jméno **tjudzi* (*štuždb*), naše dnešní „cizí“. Praslovanské *ljudz* „lid“ bylo tak jako uvedené gotské slovo tehdy pojmem zcela všeobecným, značícím „velké množství lidí“. A nejinak dávné slovo **pukz* (*plskz*), jež spřízněno s německým *Volk*; „šik“ nebo dokonce „pluk“ nemohlo za pravěku znamenati, protože staří Slované podle Maurikia pravého šiku vojenského ani neznali, značilo tedy „množství, zvláště ozbrojené“ —

Vraťme se k rodovému zřízení, jehož jádrem bylo praslovanské *bratstvo*. Členové jeho, hlásíce se k jednomu témuž prapředku, uchovávali v paměti a v podání všecek mužský rodokmen, mnohdy silně rozvětvený; a podle předka onoho se všichni také nazývali, na př. *Volkovici*, *Ratiborici* a jinými jmény „otcovskými“ neb patronymiky. V těch dobách nebylo jiného pojmu domoviny a vlasti (*vlasti* značilo tehdy pouze „vládu, správu, moc“) než pří-

slušenství k rodu otcovskému; ten zván byl *otčina* nebo *rodina*, kteréžto poslední slovo ještě dnes v běloruském *rodzuna* znamená „rod, příbuzenstvo“, ale ve velkoruském *rodina* přeneseno vůbec na „vlast“. Odtud plyne, že původ jednotlivce vždy býval udáván plemenem neb bratrstvem, nikoli územím, ostatně pohyblivým, jak víme; nebylo vůbec praslovanských názvů krajův a zemí, a samy vsi sluly zrovna tak jako celé bratrstvo, tedy opět *Vilkovici* atp., což se později, když v dobách dějinných nastává pojmání již územní, mění důsledně v naše *Vlkovice*, *Katibořice* a j. v.

Ale nejen jméno, též majetek pozemkový byl bratrstvu společný; společným úsilím jej, bylo-li třeba, mýtivali a také k zemědělským pracím se sdružovali, aby je zdolali,¹⁴³⁾ i pastviny měli obecné (**obutj*, *obvstb*, odtud naše „obec“). Společně také obětovali duchům předkův a bohům, pokud byli záštitou všeho rodu a plemene. Pokládajíce sebe vespolek za krevní příbuzné, neuzavírali mezi sebou sňatků, řadili se však v boji pod jedním vlájícím *praporem* (toť slovo domácí, ale *choragy* „korouhev“ teprve odjinud přejaté) vedle sebe a byli sobě povinni krevní mstou. Za to rodův a plemen slovanských, ale nesbratřených neuznávali za soukmenovce a nakládali s nimi jako s nepřáteli úplně cizími; zde máme jednu příčinu toho, proč staří Slované, rozdrobení svým rodovým zřízením na nesčetné „kmeny“, většinou žili v neustálých svárech a sporech, v příslovečné neuvornosti. Arciť že nepřátelský poměr mezi cizími

¹⁴³⁾ Srovnej výše str. 76 a 165.

rody časem vždy býval zase zmírněn neb zrušen styky pohostinskými, pravidelnými sňatky, smírným ukončením krevní rozepře . . .

Rodové zřízení, jak jsme je poznali, mělo následkem, že dávní Slované nebyli schopni utvořiti větší říše, jednotně a zvláště ne vůli jednotlivce spravované, že nebyli v našem smyslu státotvorní. Zřízení jejich bylo právě venkoncem demokratické, jak staří spisovatelé to výslovně dosvědčují. Je tu předně známá zpráva Pseudo-Caesariova, podle Peiskera prý sporná, že Sklavění jsou bojovní, *samosprávní*, že se nepoddávají žádnému vládcí, ale že často svého vůdce (vojevůdce) usmrcejí, jakmile se jim znelíbí — a dále naprosto hodnověrná zpráva Prokopiova (III, 14) ze 6. století po Kr., že Slované a Antové nejsou jedním mužem ovládnáni, nýbrž že ode dávna žijí *demokraticky* a proto záležitosti i příjemné i obtížné vždy *společně* projednávají. To pak jako by dále rozváděl tak řečený Maurikios z téhož století slovy: „Slované a Antové jsou svobodní a nikterak se nedají přemluvití, aby otročili nebo byli poddáni . . . Oni všichni na sebe navzájem nevraží, a nikdo nechce druhému ustoupiti. Poněvadž pak mají *mnoho králů*, kteří jsou vespolek nesvorní, doporučuje se některé z nich získávati slovy nebo dary, a to hlavně ty, kteří jsou blízko hranic, a na ostatní dotírati, aby všeobecné nepřátelství nezpůsobilo sjednocení nebo jedinou vládu.“ A Konstantin Porfyrogennetos praví v 29. kapitole svého spisu o spravování říše (z r. 952), že slovanští národové, Chorvaté, Srbové a jiní, nemají vládců mimo *župany starce*. Zrovna tak se skorem v téže době pronáší známý nám židovský cestovatel

Ibráhím ibn Jakúb říká: „Nemají krále a neposlouchají jednotlivce, ale vládci jsou muži jejich *nejstarší* . . . Vůbec jsou Slované neohrožení a bojovní, a nebyť jejich nesvorností následkem rozmanitého rozvětvení jejich kmenův a roztržitosti jejich rodů, nevyrovnal by se jim co do moci žádný národ na světě.“

Co nám uvedené zprávy vylučují, jest nepochybně ohlas poměrů *pravěkých*, kdy v čele příbuzenských spolků, rodů nebo plemen nestáli skuteční vládcové a docela ne samovládcové, ale pouze nejváženější, za nejschopnější uznání a tudíž i volení starší neb starostové vynikajících rodin a rodů. Takový *starosta*, jak býval tenkrát jistě nazýván,¹⁴⁴⁾ zastupoval zájmy rodu, po případě plemene, ba i více sdružených plemen, byl však ve všech věcech závažnějších a při konečném rozhodnutí vázán souhlasem shromáždění lidu, t. j. všech zletilých mužských soukmenovců. Jméno shromáždění bylo buď *sborz* nebo *gramada* neb i *snumz* „sněm“ atp. Starosta byl první mezi rovnými, a záleželo na něm samém, na osobnosti jeho, jakého se ve skutečnosti domohl postavení a vlivu. To bylo zvláště zřejmo při všelikých výpravách v nebezpečí válečném, kdy zpravidla mu příslušelo vůdcovství, úkol *vojevody* (odtud později náš „vévoda“). Osvědčil-li se v řízení boje, setrval v své hodnosti, stále omezované hlasem lidu, až do smrti; mohl však pro nezpůsobilost

¹⁴⁴⁾ Jiných praslovanských názvů (*vlaďyka*, *glava*, *starějšina*?) přesně neznáme; Maurikiův výraz „mnoho králů“ jest přece jen obrazný a Konstantinův název *župan* je podle všeho od Avarův a Bulharů přejatý a tudíž pouze — až na ruštinu — všeslovanský. Viz také svrchu str. 32.

býti sesazen anebo se vzdáti sám. Slynul-li jeho rod vůbec rozvahou i odvahou, mohlo důstojenství přecházeti s otce i na syna a tak se časem vytvořiti výsadní postavení onoho rodu, jakýsi náběh k domácí šlechtě. Ale skutečných šlechticů, zvláštní nadřazené vrstvy ani domácí a tím méně cizí, vlastní pravěk slovanský podle všeho, co o něm víme, a n i n e z n a l. A rovněž tak nebylo tehdaž mimo zajatce válečné pravých a zvláštních otroků, lidí zbavených osobní svobody, nevolníků, jak vyloženo při vhodné příležitosti již shora na str. 75. Tomu všemu by bylo odporovalo základní zřízení rodové, zprvu neporušované, a význačná snaha dávných Slovanů po rovnosti a svobodě, jak ji s důrazem vytýkají spisovatelé již uvedení a kromě nich zvláště také byzantský císař Leon (8.—9. stol.), jehož hlasu ještě poslyšme: „Národové slovanští jak životem, tak mravy svými byli sobě velice podobní a *svobodní*, neposlouchajíce tou měrou, aby se mohlo o nich říci, že byli otroky nebo poddanými, *zvláště pokud bydlili ještě ve své domovině za Dunajem*. Přestěhovavše se pak odtud sem a při tom byvše přinuceni přijmouti jeho poddanství, nejevili ochoty poslouchati cizinců, nýbrž jaksi jen sebe; neboť měli za lepší trpěti útisky od vladyky vlastního kmene než býti poddanu a podrobovati se římským zákonům. Ti pak mezi nimi, kdož přijali svátost spasitelného křtu, až po naši dobu, pokud jsou s to, trvají ve způsobu *dávné svobody*.“

Není pochyby, že již za dávnověku docházelo, jak i hořejší zprávy svědčí, k rozporům třeba krvavým mezi shromážděním lidu a starosty neb vojevody, kteří si osobovali příliš veliké právo.

A také to je jisto, že se původní zřízení demokratické u Slovanů dějinných časem ruší nejen tím, že význačné osobnosti dovedou okruh své pravomoci nadmíru rozšiřovati a shromáždění lidu snižovati ve více méně bezvýznamný sbor, nýbrž hlavně proto, že pojem samovlády a moci nad velkým množstvím poddaného lidu vniká ke Slovanům odjinud, především od Germánů a zvláště od Němců, již sami zase přejali jej od západních a jižních svých sousedů, Keltů. Již ve 4. století po Kr. Jordanes připomíná podle gotské pověsti krále antského jménem *Boz*, jenž spolu se 70 čelnými muži (*primates*) byl od gotského krále poražen. V tomto případě nejsme si ovšem jisti, zdali jmenovaný král přece jen nebyl pouhý *vojevoda*, *čelník*, „náčelník“ velkého spolku rodův a plemen, semknutých za hrozícího vpádu nepřátelského v jedno, avšak pod stálým podružným vedením jednotlivých „starost“. Za to v 7. a 8. století po Kr. najisto se setkáváme už se samovládnými „knížaty“ a později i „králi“, přivolanými k Slovanům mnohdy z cizích národů (na př. Frank Samo u starých Čechů, vůdce jejich proti Avarům). Jazyk tu mluví zcela zřetelně: tehdy vedle domácích označení *vojevoda*, *čelník*, *vladyka*, též jen *gospodín* a pod. ujímají a rychle se šíří názvy cizí, především staroněmecké *ku-ning* v podobě *kznez*, *kznedz* „kněz t. j. kníže“ a jméno Karla Velikého v podobě **korolj* (*kralj*) „král“. ¹⁴⁶⁾ A také latinsko-řecké *kaisar* (*Caesar*) vniklo do slovanštiny dokonce snad cestou dvojí, jednou asi již do pozdní praslovanštiny v podobě

¹⁴⁶⁾ Srovnej bližší výklad na str. 10.

česar „císař“ z gotštiny, ¹⁴⁶⁾ později v téže podobě a mimo to ve tvaru oslovovacím *c(b)sar*, z něhož jihoslovanské a ruské *car*, ze samé řečtiny. Mnohem později přešlo i německé *Herzog* do srbochorvatštiny (*herceg* a odtud *Hercegovina*).

II. Krevní msta.

Primitivní trestní právo praslovanské bylo určeno především krevní mstou (*mstb*), která kázala *nejbližším* pokrevním příbuzným, tak zejména *synu*, po případě *otci* (vnuku, dědu), pak zvláště *bratrovi* i *bratrovci* ¹⁴⁷⁾ neb *strýci*, tedy členům velkorodiny neb příslušníkům rodu pomstiti krvavě zavraždění (*glava*, *krzvb*) nebo i tělesné poranění a zohavení jednotlivce muže. O ženy, jak viděti, při tom vůbec neběželo, a také nebyla za starých dob pouhá slovní urážka podnětem msty. Pojem osobní cti byl tenkrát, jak ještě uslyšíme, zcela jiný než dnes, mnohem hrubší a hmotnější totiž. Krevní mstě nepodléhaly podle všeho za pradávna ani takové případy zabití, které se neudály pro neshodu (*svars*, *sveda* „*váda*“) mezi rody, kde každý z těchto byl zúčastněnou stranou, nýbrž pro porušení řádu jaksi obecně uznávaného: pro zjevné svádění ženy nebo pro zjevnou krádež, ¹⁴⁸⁾ tedy pro přečiny, jež s obou stran odsuzovány a proto na místě trestány.

Poměr mezi dvěma rody, který nastal vraždou a povinnou proto krevní mstou, aby totiž újma učiněná jednomu rodu byla vyvážena zrádou rodu

¹⁴⁶⁾ Nebo po případě v době potomní až z němčiny.

¹⁴⁷⁾ U Rusů také sestřenci; viz nahoře str. 139.

¹⁴⁸⁾ O tom srovnej výše str. 154 a doleji v článku 12.

druhého, rovnal se poměru k zevnímu nepříteli, jež volávali mnohdy proti sobě i na pomoc, a slul *vražda* „nepřátelství, pak též *vražda*“; každý příslušník rodu stíhaného a nenáviděného (srovnej české *vražití* a sesílené *nevražití*) byl **vorgz (vragz)*, „nepřítel a teprve později vrah“. Protivou tohoto byl *gostb*, příslušník rodu tolikéž cizího a kdysi i nepřátelského, avšak sblíženého od delší doby pohostinstvím a obchodním spojením. „Vraha“ zabítí — to považovali za svatou povinnost k zavražděnému, jehož duch, nejsa usmířen pomstou, by nebyl našel pokoje. Takový byl náboženský mocný příkaz. A bylo-li za pravěku tomu tak jako do nepříliš dáвна (do knížete Danila, přesně do r. 1855) na Černé Hoře, ženské příbuzné pozůstalé po mrtvém nejvíce nabádaly k pomstě v prvé řadě, jak víme, nejstaršího syna nebo — nebylo-li synů — bratra. A jako na této straně rodina nebo rod bral celou záležitost, již bylo nezbytno vyřídití, za svou, tak na druhé straně, zemřel-li vrah, dědila se zodpovědnost jeho rovněž na nejbližší jeho pokrevence. Snad příslušný výraz praslovanský pro tento obapólný dosah, tento okruh příbuzenský býval **vrvv* „provaz, svazek, blízký poměr krevní“¹⁴⁹⁾ výraz, který zcela dobře možno pokládati za praslovanský (viz poznámku a dnešní ruské *связка* „provázek“) a jenž sám v Ruské Pravdě v podobě *связь* značí jednotku arcití již územní, avšak v jistých případech společně ručící. O pojmech *dluhu* a *poruky* promluvíme v článku následujícím.

¹⁴⁹⁾ Tak ještě — v tom posledním významu — v slově starosrbkém (z r. 1400) *vrva*, s čímž dále srovnej novosrbské *vrvar* „provazník“ a vůbec starobulharské *vrarv*, bulharské *vrav*, slovinské a české *rvv*, u nás též *obrv*, *obrev* vesměs v původním smyslu „provaz“.

Pomsta na vrahu neb jeho sourodovcích — často se mstil teprve vnuk na vnuku — byla hrozná, krvavá, a přece bylo lze jí předem zabránit tím, že vrah se hleděl z ní vykoupití a rozvražděné rody usmířití. Aby se tak stalo, bylo mu znáti a pak zaplatití *cenu*, které žádal rod zavražděného nebo postižený sám, zůstal-li na živu, byv pouze raněn. Starožitné slovo *cěna*, jež značilo v prajazyku původně krevní mstu a pak i vykoupení z ní¹⁵⁰⁾, v praslovanštině znamenalo přímo a jedinečně tu určitou pokutu, za níž bylo možno ujítí krevní mstě.¹⁵¹⁾ Platilo se tu zpravidla dobyt看em, najmě skotem, ale také bravem i jinými platidly tehda běžnými, na př. kožešinami.¹⁵¹⁾ *L. von Schröder* má za to, že Praslované znali bezpochyby ještě druhé starobylé slovo pro touže pokutu, totiž *vira*, kteréž ovšem jest doloženo pouze ze staré ruštiny (tam také zpodstatnělé přídavné *супное*). Než buď jak buď, to, co náhradou žádali za ubitého nebo zraněného, tvořilo po tehdejším názoru pravou jeho „cenu“, t. j. hodnotu a *čest* (*čestb* od kořene *čol-* „počítatí“ bylo zprvu tedy to, kolik směli na pokutách požadovatí). Zajisté že požadavky uraženého rodu nebyvaly vždy jednostejné, za starostu žádali jistě více než za obyčejného sourodovce atp.

Když vinník mohl požadavkům dostátí, bylo ujednáno učinití dočasný mír,¹⁵²⁾ o nějž usiloval při-

¹⁵⁰⁾ Jeť příbuzno se slovem *kajati* „pomstítí, trestatí“ (tak dosud v srbochorvatštině), *kajati se* »kátí se“.

¹⁵¹⁾ Viz hořejší již o tom výklady na str. 118, 54, 123, 120 nsl.

¹⁵²⁾ Slovo *mír* značilo za pravěku „přátelství“, které vládlo mezi členy téhož rodu, téže vsi, téhož plemene — protivou proti pojům *vražda* a *mstb*. Nepochybují o tom, že se také původní

slušný již rod, někdy však za příliš urputných sporů rodových vkládalo se do toho i plémě, širší shromáždění lidu; před ním potom i smíření (*szmiriti*, odtud i naše „příměří“, vlastně *přimírje*) dokonáno. Při tom se vyvinuly a časem ustálily určité obřady, jejichž ohlasy a dozvuky pamatovaly se do nedávna, ba žijí až podnes v podání lidovém, jak tomu nasvědčuje popis smírného narovnání v jižní Dalmacii z r. 1890, podaný též u Schradera.¹⁵³⁾ Pro pravěk bych vyňal z toho alespoň tolik, že počítáno při tom většinou podle soustavy dvanáctinné,¹⁵³⁾ dále, že úkol rozhodčích konali *dobří lidé*, které volila strana uražená a již potom stanovili podmínky míru; věc sama provedena před shromážděným lidem. Obě strany postavily se proti sobě jako nepřátelská vojska, až vinník nebo zástupce jeho předstoupil a místo krvavého podlehnutí alespoň obrazně, symbolicky nějak se *pokořil*, zejména však odevzdal „soupeři“ (*saprob* „protivník“) smrtonosnou zbraň. Proto za jméno této zdánlivé msty se vůbec ustálilo slovo pokora. Po té došlo k bratrskému políbení obou a k slavnostní hostině, při níž sbratření dovršeno výplatou pokuty. Že by již za pravěku část této byla bývala kajícniku zas vrácena a tím obřad byl jako později i v této příčině klesal na pouhý symbol, není nikterak pravděpodobno. Sbratření stávalo se často trvalé, z protivníků byli pak *pobra-*

ruská ves, tedy předchůdkyně dnešní celkem komunistické obce, zvané *mujs* a zřejmě smíšené i s různými živly novými, zakládala na zřízení rodovém a tudíž na vespolečném přátelství, v něm vládnoucím. Tam tedy zrodil se krásný pojem „mír“, jež potom na všecken svět, *veso mira* „vesmír“ chtělo míti rozšířený křesťanství.

¹⁵³⁾ Srovnaj s tím předchozí zmínku na str. 123.

tími (viz hned doleji) anebo věc vyvrcholena sňatkem mezi oběma rody.

Zavedením křesťanství a uspořádáním právních poměrů podle vzoru římského krevní msta arci upadala i mizela nadobro, držela se však dosti dlouho u Rusův a ještě déle u Jihoslovanů. Ač byla to s prvopočátku nepokrytá dychtivost pomsty, průběhem doby byla nezvratnými obyčejí a obřady posvěcena na povinnost „k bohům a lidem“. Stala se odstrašujícím opatřením proti nepřetržitému vraždění, poskytujíc pevné opory stykům pohostinným a obchodním, a to vše v době, kdy nebylo jiných strážců veřejné a osobní bezpečnosti, kdy vládly nezřízené vášně, a život jednotlivců nevážil mnoho. Slovem, v instituci krevní msty tkvěl od počátku mravní prvek, jenž se čím dál tím utěšeněji rozvíjel.

Za takový výkvět pokládám názor indoevropský a i praslovanský,¹⁵⁴⁾ že ten, kdo vzdálen svého rodu, kdo v cizině zbaven opory, skýtané v krevní mstě, jest člověk hodný politování a nešťastný. Velikým zlem jevílo se proto *vyhnání*, *vyhoštění* z vlastního bratrstva a plemene, zkrátka vyhnanství. Nyní tím lépe porozumíme lidštějšímu hnutí praslovanské mysli, podle Maurikia tak svrchovaně ochotně se chovající k cizincům (viz str. 119). Aby však i člen rodu úplně cizího, jenž podle představ pravěkých byl zhora bez práv, mohl dojít osobní bezpečnosti povinnou krevní mstou, byl jednoduše učiněn uměle „bratrem“, stal se *pobratz*, *bratimz* neb *pobratimz*. Ani to není zvyk výhradně slovanský, znalit jej též sousedé

¹⁵⁴⁾ A ne pouze turkotatarský, jak *Peisker* s důrazem vytýkal.

Praslovanů Thrákové (Getové), Skythové i Germáni; u Slovanů samých je věc doložena u Rusů, Bulharův a zvláště u Srbů. Zase býval tu za pradávna určitý a to hmotný obřad; aby se pobratimství vyrovnalo bratrství, zprvu jistě dávali nastávající bratří nějak splynouti své krvi. Potom vyměnili asi své zbraně, snad se i podarovali a popíjeli. Povinnost krevní msty byla tatáž jako u rodných bratří. Časem se právě u Slovanů tento obyčej zjemňuje, ba idealisuje; k pobratimům přistupují „posestrimy“, ačkoliv žen se krevní msta, jak víme, nedotýkala. Právě proto mám posestrimství za zjev pozdější, za pravěku připravovaný leda tím, že nadpřirozené bytosti i ženské, jako vily, získávány na řečený způsob za věrné ochrankyně, pomocnice. Najisto pozdější je též pomysl, že přijaté bratrství jde nad sourozenství přirozené, ačkoliv posvátnost pobratimství bývala nepochybně hlásána ode dávna.

12. Jiné právní pojmy a tresty.

Právo praslovanské, z něhož jsme poznali zatím velezávažné ústavy zřízení velkorodinného a krevní msty, nebylo, rozumí se, právo psané, v zákonech uložené, nýbrž venkoncem právo obyčejové. To bylo udržováno podáním, v pochybných pak případech bývalo souhlasem pamětníkův a znalců, „dobrých lidí“, zvláště ustanovováno (a takové nahodilé ustanovení nepsané slulo tehdy proti nespornému mravu a obyčeji [**norvs = nravs, obyčajb*] zrovna *zakons*). Celkové soustavy praslovanského práva posud neznáme, k ní dospěje bohda jednou zvláštní nauka, dnes ještě poměrně mladá a ne plně rozvitá, srovnávací dějiny práv

slovanských. V těchto okolnostech nelze ovšem ani nám podati nijakého celku; dotkneme se však na tomto místě, probavše již stránku společensko-hospodářskou a ponechávajíce si pro poslední hlavu právní prvky náboženské, pouze několika dalších zásad i výkonů právních, hodících se právě sem jakožto patrné projevy tehdejšího svědomí právního.

Praslované rozeznávali všeobecně a v leckterém případě instinktivně to, co bylo *pravé* (toť *pravda* „právo“) a co *krivé* (*krivda, obida* „porušení práva“). V podrobnostech měli vědomí jednak újmy, která se stala jednotlivci a všemu jeho rodu hlavně zabitím pokrevence (*kravb, glava*) a která proto byla stíhána soukromě, ale za povinnosti všeho rodu ke krevní mstě; jednak byli sobě vědomi přečinů, namířených proti celému svazku společenskému, proti plemeni nebo spolku plemen, proti základům tehdejší společnosti a božstvům ji chránícím (*grěchs* „opomenutí, pochybení, hřích“). Sem náleželo zabití sourodovce od člena téhož rodu, tedy hrůzná „bratrovražda“, zrada, zbabělost atp. Tu mstila se sama společnost, shromáždění lidu, za něž starosta neb vojevoda vyřkl nad vinníkem rozsudek smrti nebo, když vinník uprchl, vyhoštění z plemene a rodu. Postižený stal se pak politování hodným vyhnancem a přímo „vrahem“.¹⁵⁵⁾

Zvláštním způsobem posuzováno zabití zloděje (*tatb* od *tajiti*), dopadeného při činu a ještě se protivícího, dále zabití zjevného milce ženina. Ta očitá vidná újma na majetku tu velkorodiny neb rodu, tu

¹⁵⁵⁾ Srovnvej výše str. 184 a 187.

manžela směla býti trestána soukromě, avšak zabítí na místě vykonané nemělo v zápětí krevní msty, protože všeobecně, i se strany cizích rodů, takové provinění bylo pokládáno za hrubé porušení řádu společenského vůbec.¹⁵⁶⁾

To vysvítá zejména z názoru na krádež (*kradība* a pod., snad též *chasa*?), na braní cizího statku potajné, jež odsuzováno jako význačný zločin (odtud i pozdější, na př. naše *zloděj*, vlastně „zločinec“) proti zjevné *loupeži*, která pokládána za dovolenou ba čestnou; loupení (praslovansky *lupiti*, *grabiti*) bylo tenkrát prostě formou hospodářskou, arcit divokou a u Praslovanů přece jen v čas míru podřízenou (viz str. 73 násl.). Výtěžek loupeže byl *plěnz*, po případě *koristo*, ale tato ještě ve smyslu „užitek, zisk“; zajatci náleželi rovněž k tomu a mohli mimo jiné býti nazýváni *plěnnici* (srovnej výše též str. 75 a pozn.).¹⁵⁷⁾ Při krádeži naproti tomu šlo zejména nevinnému o to, aby nezůstalo lpění na něm podezření; k tomu pomáhal mu *svodz* „svod“, průkaz, že sám nabyl věci právem, po případě i poukaz k skutečnému provinilci. Povedlo-li se mu toto, stal se z něho *sokz* „žalobce“ (neměl-li však pravdu, druha pouze „osočoval“) i vykonal *narokz* „nařčení“. Obžalovaný mohl se zase hájiti a očistiti skrze *svědka* (*svědzskz*, *trėvijb* — srovnej str. 118), anebo neměl-li svědků, přísahou, po případě „božím soudem“, jak později se říkalo.

Přísaha slula u Praslovanů *rota* (sloveso *rotiti* se nebo *kleťi se* „klíti se“); proklínali se totiž pro

¹⁵⁶⁾ Srovnej nahoře str. 154 a 183.

¹⁵⁷⁾ Jak staří Slované nakládali se zajatci, bylo pověděno už nahoře na str. 135 a pozn.

případ, že by nemluvili pravdu nebo nedostáli slibu. I u nás žije starobylý výraz v slově „porota“. Proklínajíce se pak ustálenou nějakou formulkou (polsky a staročesky *rota* zvanou), pratorcové naši dotýkali se zároveň nějakého předmětu, na př. zbraně, na znamení toho, že zkáza má stihnouti předmět nebo nositele jeho; odtud *prisega* a *prisegati* „přisahati“. To se dalo časem i ve smyslu přeneseném, na př. když přísahali při hromu neb bohu hromu *Perunu*.¹⁵⁸⁾ Stupňovanou přísahou byl vzpomenutý boží soud, zkouška ohněm nebo vodou, při níž ruka neb tělo nevinného mělo zůstatí neporušeno, zdrávo — jen že o vlastním vedení tohoto důkazu za pravěku naprosto nejsme zpraveni.

Kterak Praslované pohlíželi na posvátnost přísah, dohod a smluv, učiněných zejména se zevnějším, jinak bezprávným nepřítelem, vlastně nevíme. Byzantští později nedošli se Slovy asi zkušeností příliš dobrých, neboť Maurikios výslovně se pronáší takto: „Jsou věrolomní v každé příčině a ve smlouvách nestálí, spíše pro strach než pro dary povolujíce. Neboť když zavládne mezi nimi různost mínění, buď se neshodnou, anebo jestliže se shodnou, druzí usnesení zkrátka přestupují, poněvadž všichni na sebe navzájem nevraží a nikdo nechce druhému ustoupiti.“

V krevní mstě tkvěl ostatně též pojem *dluhu* a *poruky*, souručenství. Dokud pokrevenci příkazu msty nedostáli, trval jejich **dolgz* (*dlgz*), jich „povinnost a dluh“. A za spáchaný čin krvavý neodpovídala pouze „ruka“ vražedníka, ale po případě

¹⁵⁸⁾ Srovnej s tím 6. a 7. článek hlavy poslední.

„druhá ruka“ a osoba každého nejbližší přímého pokrevence, slovem *poraka*. Také při zřízení velkorodinném mohlo se státi, že jedna rodina byla druhé ve způsobě oplátky něčím povinna, na př. účinnou pomocí při rozsáhlejší práci nějaké. Dokud tomu nedostála, trval opět její „dluh“. Tento pojem mohl se i za pravěku týkati skutečných předmětů (na příklad vypůjčeného nářadí oracího), za něž *neručila* jen osoba, jež předmět vlastní rukou, svázavši ji s rukou majetníkovou, odnesla, nýbrž všecka rodina a jmenovitě starosta její, po případě svým vlastním tělem. Název příslušný byl tu zase *poraka* „obecné rukojemství, souručenství, obecná poruka“.

Zhusta docházelo tehdy k zabití (*ubojb* nebo pod.) člověka, při čemž však nečinili rozdílu mezi prostým zabitím a vraždou; toliko loupež spojenou se zabitím označovali asi zvláštním názvem **orzboj* (*razboj*), z čehož i české *rozboj* „Strassenraub“. Počítali zpravidla toliko s hotovou událostí, nevážíce pohrutek ani přitěžujících neb polehčujících okolností. Zabití člověka dalo se krví anebo výkupem vyvážit; jinak vražda nezpůsobovala nijaké poskvrny ani mravní úhony, i nebylo třeba se po ní očišťovati, tak jak nezbytně toho bylo potřebí po porodu, souloží, styku s mrtvolou při pohřbu atp.

Život lidský nebyl Slovanům pravěkým příliš drahý, to viděti na výkupném, které bývalo vlastně *sto krav*, avšak i mnohem méně. Pochopíme tedy, že zprvu bývalo jediným vlastně trestem, jež nad přítomným vinníkem vynášel soud (*sads* a odtud *sadba* „sudba t. j. trest“), právě zabití. A soudcem a spolu vykonavatelem rozsudku bylo

samo shromáždění lidu. Odsouzený byl asi nejčastěji k sloupu jako na pranýř uvázán (domácí název byl pravděpodobně *dyba*, což v polštině i v ruštině znamená v množném čísle „pouta na nohou“, v ruštině též *kůl*, v čísle jednotném pak v ruštině „šibenici“, v polštině to, co německé „Pranger“) — a potom *ubičován*,¹⁵⁹⁾ umrskán k smrti. Toť také původní význam *šibenice* (praslovansky *šibalica*, *šibénica* od *šibati* „mrskati pruty neb bičem“), tak jak je vyměřena v ruštině: *гдѣ быють, съкутъ, а по томъ уже висѣлица*. Mírnější nežli trest smrti mohlo býti jen pouhé třeskuté vymrskání — a na tom se zase zakládá náš i polský výraz „trestati“, t. j. původně *tresktati* a *tresktati*, *tres(k)t*. Méně jasné jsou dva starobylé výrazy pro „trest“, *kazn* „kázeň“ a *kara* „kára, citelné pokárání“; tuším, že prvý se odnášel opět k trestu smrti, druhý k soudní rozepři vůbec.

Na konec budiž jaksí opakováno, že dědické právo praslovanské bylo velmi jednoduché, dokud velká rodina zůstávala pohromadě: závětí vůbec nebylo, a ve velkorodinně neporušené nastoupil právě nejstarší syn na místo otcovo, a nejstarší vnuk následoval po smrti synově; v druhé řadě byl tu nápadníkem na staršinství bratr, v třetí strýc, po případě prastrýc. Posloupnost je čistě agnatická, ženy byly zpravidla i tehdy vyloučeny, když se příliš rozsáhlá velkorodina štěpila; ženě připadlo tu nanejvýš její „pridanoje“. Celkem se zachovává zásada, že ten, kdo jest povinen při-

¹⁵⁹⁾ *Bičb* „bič“, rozumí se, že od „bítí“, vzniklo na sklonku středověku nejspíše z češtiny, polštiny a slovinštiny zároveň do němčiny horní a východní (*Peitsche*).

nášeti posmrtné oběti a vykonávati krevní mstu, nastupuje též jako dědic. Bližších ustanovení nějakých o dělení velké rodiny mezi syny, z nichž prvorozený jakožto nejstarší měl asi přednost a určité výhody, arcit zhora neznáme.

VI. PŘEDNÁŠKA.

VI. Náboženské představy a obřady. Prvky praslovanského umění.

(Jak smýšleli o poměru těla a duše. Duše živá jako múra a vlkodlak. Duše mrtvých, upíří. Hlavní obřady praslovanského pohřbu. Otázka pohřbívání a spalování. Původ rakví, Mohyly. Dary mrtvým. Tryzna a strava. Pomínky, slavnosti zádušní, jejich jména. Podstata a mravní význam ctění předků. Duchové domoví a bytosti jim podobné. Víly, duchové lesní a vodní. — Zosobňování přírodních zjevů. Podstata bohů, ne ještě úplná osobních, Perun, Veles, Mokoša a j.; otázka jejich praslovanskosti. Uctívání ohně. Zvířata jakožto ztělesnění bohů, pocta jejich. Hmotné zobrazování bohův a zbytky pradávného fetišismu. — Oběti zvířecí a lidské; kdo je konal. Lesy, přirozené chrámy; pocta stromů. Slavnosti náboženské. — Zosobňování osudu, sudičky. Zpytování budoucnosti. Čáry, čarodějníci spolu lékaři. — Projevy prostého umění výtvarného a hudebního. Reje a maškarní hry. Primitivní druhy básnické. Bylo-li písmo praslovanské.)

Přecházejíce k náboženství neb bájesloví praslovanskému, poznamenáváme všeobecně, že život primitivních lidí a tudíž i prapředků našich protkán byl a prostoupen nepřehledným množstvím náboženských představ, jež se uplatňovaly rozmanitým způsobem vždy podle potřeb a okolností životních. Skutečné soustavy nějaké ony představy netvořily, ač mnohé z nich vyplývaly

z předběžných představ a názorů jiných; a jak následující náš rozbor ukáže, lze dokonce z toho ze všeho vyloupnouti jakožto jádro *dvě* neb *tré* základních představ bájeslovných, jež konec konců možno svést na prvek jediný, vše pronikající — na víru ve svébytnost duše a na schopnost člověka, odtud plynoucí, že ve všem hledal a spatřoval sebe, t. j. svou duši neb bytostí a duchy jí podobné. Chtíce tedy alespoň z části proniknouti tím pletivem a tkanivem bájesloví praslovanského, zvolíme za východisko jediné správné tehdejší názory o duši, jakési praprosté „dušesloví“ praslovanské, sestrojené jednak z názorův obecně indoevropských, jednak ze skrovných zpráv dějepisných, posléze ze souhlasného slovanského podání lidového v dobách pozdějších.

1. Duše za živa a po smrti.

Podle pravěkých představ duše člověkova žije, ba jest nesmrtelná; zevně se podstata její za živobyti člověkova projevuje *dechem* (slovo *dech* je soukmenné s *duch*, *duša* a soukořenné s *dym*). Duše jest od těla zcela rozdílná a může tělo i živoucího člověka na čas opustiti, po světě tékat i pak v tělo se navrátiti. To děje se na př. za mdloby, nejčastěji však ve snách. Zpravidla stává se tak v podobě ptačí, mnohdy jen ve způsobě pouhého bílého stínu (*sěň*, *sjen* je později výraz jihoslovanský pro „ducha“ vůbec). Duše takto od těla odloučená působí pak jako samostatný duch nebo démon, obyčejně ve smyslu ostatním lidem nepřiznivém, takže se jeho a podobných zlých bytostí všichni děsí (odtud *běsz* „bés“ a snad i **čvrtz*, pozdější „črt, čert“).

Máme tu především m ů r u (praslovansky *mora*, což se v slovanštině přirozeně spojovalo s *moriti* „usmrcovati, mořiti“). Tou bývala od narození duše určité, zvláště nějak vyznačené osoby živé, jež v noci opouštěla tělo, aby brala na se různé podoby a znepokojovala jiné spící lidi. Hrůzné sny a tísnivé pocity ve spaní, které neosvíceným lidem brány za holou pravdu, ty vykládány jako působení můry, nazývané také **nokitnica* (*nočnica*); ta jsouc stínem, bílou myší, hadem a i jinak dusila dospělé (proto polsky *gniotek* nebo *dusiotek*), mořila děti, ssála snad z prsou krev.¹⁶⁰) Bylo za jisté potřebí tísnící můry se zbaviti anebo předem se jí uchrániti.

Jiná představa praslovanská týkala se vlka o d l a k a (**volkodolcz* „vlčí kožich“). Opět bývali to lidé předem k tomu určení a přírodou znamenání (na př. ti, kdo se narodili ozubeni), jichž duše a tím i celá osoba se proměňovala ve vlka. Snad nejstarší, ale bezmála nesrozumitelnou narážku na to čteme u starořeckého dějepisce *Herodota* (5. století př. Kr.), jenž o národu Neurů, usedlém na horním Dněstru a Bugu a nyní všeobecně považovaném za slovanský, praví, že to byli čaroději, kteří se každého roku na několik dní proměňovali ve vlky. Skutečnou zmínku další máme pak v staroruském „Slově o pluku Igorově“ o samém knížeti Vseslavovi, jenž prý pobíhal v noci jako vlk mezi Kijevem a Tmutorakaní. Vira ve vlkodlaky byla i později po Slovanstvu,

¹⁶⁰) Ssání krve připisováno původně vlastně jen duším mrtvých, které lidskou krví mohly a tudíž také chtěly nabyti úplného zase spojení s tělem. Srovnej však o tomto názoru dolejší zmínku o upirech.

zvláště jihovýchodním (tam podnes), rozšířena i přičítány jim tehdy jako dříve účinky zlé: přepadávali a poškozovali dobytek, napadali, strašili a bili, ano ubíjeli lidi, způsobovali zatmění slunce a měsíce, pojídajíce jich, jako činí s měsícem srbský drak *Vrkolak* podnes atp. Bulharský název *vrkolak* — patrně též s názorem — přešel dokonce k Rumunům, Albáncům, Novořekům i Turkům; u Rumunů odvozené od toho slovo *veřkolači* značí přímo „zatmění měsíce“.

Po *smrti* duše vychází z těla zase jako pták, zvláště jako siva holubice, avšak též jako orel neb krkavec, jako motýl, tajuplně mizející had neb myš; v domě praslovanském mívali pro ni zvláštní malý otvor, vedoucí z „dymnice“ stěnou ven (běloruský *дымунка*). Tím však duše nabyla opět povahy démona po případě nebezpečného, jehož návratu pozůstali sobě ani již nepřáli, k němuž však právě proto své příští chování vhodným způsobem upravovali. O tom uslyšíme níže. Zemřelí zjevují se i potom lidem ve snách neb viděních — a to vede k představě, že duše jejich zatoužily opět po životě pozemském, že však neznajíce cesty objevují se jako „světélka“, „ohničky“ a „bludičky“ na četných bažinách a vodách pravlasti. Další představa jest, že se duše některých, zejména zlých lidí mrtvých stává po smrti u p í r e m, jenž vyssává lidem krev, aby se jí vzpamatoval a nabyl tak dokonalého spojení s tělem. Jest však otázka, zdali názor právě přednesený byl již praslovanský; neboť je patrné, že sám výraz *vampír*, jež nacházíme vedle sezřetelného a jakoby slovanského *věpír*, *upír* atp. u všech Slovanů mimo Slovince, Čechy, Lužičany a Polabany, přišel te-

prve p o z d ě j i (před 14. stoletím) odjinud a to nejspíše z turečtiny a bezpochyby také s příslušným bájeslovným názorem novým. I stalo se tu něco zajímavého: jako Jihoslované (Bulhaři) předali svého „vlkodlaka“ všem svým sousedům i Turkům, tak přejavše od těchto „vampíra“ pomísili jej s „vlkodlakem“, jímž může pak bývatí též umrlec, a i s „můrou“, kteráž na př. po smrti se mění v upíra. Od všeho toho bylo třeba se opět chrániti.

Tolik o duších jednotlivých; jak a kde Praslované si představovali celé shluky a *zástupy* duší z lidí spících neb zemřelých, podrobně arciť nevíme; že však vnášeli -- jako srbské podání o duších zvaných *zduhi*, *zduhači* — mezi ně pomyslí boje a snad i konečného vítězství duchů člověku příznivých, o tom nepochybuji.

2. Pohřební obřady a způsoby.

Mrtvý (praslovansky též *navo*, spřízněné i s našim *nyti*, vlastně „cítiti bolest“, a *naviti*, *unaviti*) byl v domě. Členové velké rodiny ho as umyli a jako obyčejně přioděli a položili s nohama obrácenýma k otevřeným dveřím. Avšak nevynášeli ho vchodem obyčejným, nýbrž zvláštními dveřmi pohřebními¹⁰¹⁾ aneb otvorem schválně ve „zdi“, jindy pod prahem udělaným, to vše proto, aby se mrtvý nevrátil, aby duše jeho nenašla cesty zpět. Při vynášení příbuzenstvo se loučilo s nebožtíkem, jako by ještě žil; mužové jej oslovovali, ženy a

¹⁰¹⁾ Srovnej o tom zmínku na str. 92; jinak přihlížej zde i níže k dokladům o staroslovanském pohřbu v nové knize *Niederlové* str. 224 násl.

zejména dcery nařikaly a oplakávaly jej, samy se zhusta až zraňující na těle. Tyto výbuchy žalu bývaly za pravěku sice mnohdy upřímné, ale většinou úmyslně, ze zvyku přepínané.

Mrtvolu nesli, po případě vezli (snad i u Praslovanů v zimě v létě na *saních*; srv. výše str. 63) k samému pohřebišti. Tam ji buď pochovali do země podle obyčeje prvotně indoevropského a staršího, anebo ji spálili na hranici, *krada* neb *kost(b)ra* „kostra, t. j. původně hromada dříví“ jmenované. Zvyku jednoho nebo druhého přidržovali se u jednotlivých rodů a kmenů podle vládnoucího tam zrovna obyčeje. Zde octli jsme se tedy uprostřed palčivé otázky o způsobu pohřbívání u Praslovanů. *Niederle*¹⁶²⁾ dovozuje nyní na základě archeologického materiálu ze všech končin Slovanstva, maje při tom žárová pohřebišť ve východním Německu a Polabí, tedy i v Čechách, z doby od počátku 1. tisíciletí před Kristem (typus řečený lužickoslezský a dobřichovský) přece jen za pravděpodobné slovanská, to, že Slované pravidlem „už od dávných dob, zajisté už od samého vzniku slovanského národa, spalovali“ své mrtvé, což trvalo až do konce doby pohanské; teprve křesťanství zavedlo prý definitivně nový základ obřadu, jenž se před tím vyskytoval jen podružně a místně, hlavně vlivy cizími, totiž pochovávání. Jsem jako jazykozpytec poněkud odchýlného mínění a pokládám za povinnost vyložití otevřeně stanovisko svoje.

¹⁶²⁾ Srovnej v knize jeho zejména str. 225 násl., než také str. 8 až 9 a 13, kde kriticky posuzuje nauku vědy archeologické, o níž je v dalším řeč.

Nauky, že žárová pohřebišť výše vzpomenutá z 1. tisíciletí před Kristem jsou slovanská a tudíž praslovanská, nemohu si — nehledě k učení dějepisnému — dobře srovnati se zkušeností jazykovědeckou tou, že slovanština nevykazuje vůbec slov, přejatých z germánštiny za oné dávnější doby předkristové, totiž slov, která by nejevila ještě význačné pro mladší pragermánštinu (kol r. 400 před Kr.) první posouvání souhlásek a ještě několik pozdějších, těsně předkristových hláskových změn. Dovedil jsem toto stanovisko již jednou rozbořem slova *buky* „buk“ (nahore na str. 21 násl.), zde pak z okolnosti, že všechna germánská slova, přešla do slovanštiny, vykládáme správně a bez obtíží toliko ze styků Slovanů s Germány (a to zejména s Bastarny a Goty) v době blízké Kristova narození, usuzují dále, že typus lužickoslezský, zvláště v starších fásích jeho, sotva smíme bráti za podklad i jen podmínečný pro tehdejší pobyt Praslovanů v končinách řečených.

Přes to nebudu se ovšem vzpíratí poznání archeologickému, že dávní Slované ne-li výhradně, tedy valnou převahou své mrtvé spalovali, bude-li poznání ono doloženo netoliko nálezy zavislanskými, nýbrž i jihoslovanskými, kdež „patrně prý Slované vlivem římským a orientálním (totiž kočovníků z Asie příšlých) měnili brzy starý ritus v pochovávání těla nespáleného“. S jazykozpytné stránky možno dnes uvéstí jen tolik, že praslovanské slovo *grobъ* „hrob“ (od *greba* „hřebu, t. j. kopu“), dále církevněslovanské sloveso *skajati*, staročeské *pokutiti* „pohřbívati, vlastně skrýti, uschovati“¹⁶³⁾ dosti

¹⁶³⁾ Slovesa *-kajati* atp. jsou zřejmě příbuzná s termínem **kajja* (*kašta*) „kuća, pův. skryše, bydlíště pod zemní“. Srovnej výše str. 89.

zřetelně ukazují k obyčeji ode dávna známému, podle všeho prvotně indoevropskému, jak jsme to nahoře již vymezili, k obyčeji, který především vyhovoval pravěkému názoru, že duše zemřelého žije zcela pozemským způsobem dále, takže se jí musilo dostat kromě jiných potřeb životních v prvé řadě též primitivního domu, obydlí v zemi vyhloubeného, vykopaného.¹⁶⁴⁾ Vedle toho jest arcit také spalování, podle všeho v Evropě časově mladší obřad neznámého dosud původu i významu, již pro dobu praslovanskou bezpečně prokázán, jak tomu svědčí příslušné termíny, o nichž uslyšíme níže. Zde jen připomínám praslovanské slovo *žarъ* „žár = požár“ s druhotvarem *žalbъ* „požár, popelnice“, v množném čísle *žali* „žárová pohřebiště Slovanů“; ovšem druhotvar řečený záhy se spojoval i s dalším odtažitým významem svým „žal“, a tento potom místo významu původního jediné vkládán do slova *žalnikъ* (vlastně „pole popelnicové“) a četných podobných jmen obecných a odtud i vlastních jako do známých u nás *Žaly*, *Žalky*, *Žalov*, *Želenice* atp.

Všimněme si obou způsobů pohřebních trochu blíže. *Niederle* (str. 338) dobře podotýká, že pochová vání vedlo samo sebou k tomu, aby se více přihlíželo k úpravě a rozvoji místa pohřebního; a tak lze beze všeho za to míti, že naši Praslované časem neumísťovali již mrtvého těla prostě v jámě, potom nevysoko zasypané, nýbrž že jámu tu nějak vykládali po vzoru obydlí pleteného nebo dřevěného. Ano jest možno, že oni sami pokročili dokonce k jakémus druhu rakví,

¹⁶⁴⁾ Viz k tomu výklad na str. 85.

z pletiva urobených anebo z dubových kmenů vydlabaných, deskou přikrytých, na všecken způsob sloužících za schránu samému tělu. Když se pak Slované střetli s Goty, poznali u nich dřevěnou bednu, po případě takovou rakev, zvanou *arka*, pozdě praslovansky **orky* „rakev“; ale teprve stykem s Římany utvrdilo se totéž slovo *arka*, přece od počátku latinské, ve zvláštním významu a tvaru slovanském *raka* „rakev sbitá hřeby“, starobulharsky i „hrobka“. Mrtvý kladen vůbec do hrobu tak, aby byl tváří obrácen k východu; zdali odpočíval tam někdy i s nohama příkrčnými k životu, pohříchu nevíme.

Při spalování Praslované sbírali popel z mrtvolky úplně, někdy však z různých příčin pouze nedokonale zuhelněné na hromádku nebo kladli jej do popelnic zpravidla hliněných; ty pak umísťovali buď na úroveň půdy nebo pod ni do nehluboké jamky. Z toho vysvitá, že právě u hrobů žárových nastávala nutnost nasypati země aneb narovnat kamení do přiměřené značnější výše. I vznikalo takto prosté a proto tenkrát obecné označení hrobu, jež nezůstávalo omezeno pouze hroby žárovými: zdvihaly se po pravlasti četné *mohyly* a *homole* (praslovansky *mogyļa*, *gomola* a změtením též *gomila*), místa posvátná, duším zvěčněných vyhrazená, na jejichž vrchol teprve se kladla někdy nádoba s popelem. Místo pohřební samo mohlo ještě zjevněji býti odlišeno od svého okolí většími kameny nápadně postavenými neb i sestavenými a pod. Nadměrně velkých a vysokých mohyl žárových s odborným jménem „kurhany“ Praslované ještě neznali; ty sypávali (odtud *сопки*) teprve později Rusové, nechávající mrtvolky neb

popelnice vždy jen na úrovni a následující v tom příkladu Seveřanů, vlastních Rusů.

Poněvadž duše nebožtíkova žila pozemským, hmotným životem dále, bylo potřebí opatřiti jí vším, co jí živobytí umožňovalo a nad to zpřijemňovalo již zde na zemi. I následovala muže do hrobu neb na hranici nezřídka manželka, panice dokonce svobodná dívka jako jeho nevěsta;¹⁶⁵⁾ pes, průvodce člověka na lovu, nebo kus dobytka rovněž bývali voděni na smrt, a i kohouta později zabíjeli, aby nebožtíka probouzel ráno ze sna. Nesměla chyběti ani nějaká ta nádoba s jídlem, při nejmenším místo celých hrnčků nějaký ten *střep*; mužům dávány s sebou nožičky, srpy, nástroje jiné a zbraně, někdy zlámané, by zůstaly výhradním majetkem mrtvého — ženám příslušely zvláště šperky, ale i jehly, přesleny, ruční mlýny (žer-novy). Celkem však předmětů věnovaných do hrobu nebyvalo přes přílíš, důkaz to, že všecken byt praslovanský neoplýval nijakým blahobytem ani potřebami mnohonásobnými, nýbrž že naopak byl prostičký, chudý a tvrdý.

Nezbytným zakončením pohřebního obřadu praslovanského byla *t r y z n a*¹⁶⁶⁾ nebo alespoň *s t r a v a*.¹⁶⁷⁾ Slovo *tryzna* ve významu pohřebním

¹⁶⁵⁾ Srovnej výše str. 160 a 174.

¹⁶⁶⁾ Též *trizna*; srovnej v příčině střídání toho převládající zas naopak v slovanštině *blizna* vedle maloruského *blyzna* a lužického *bluzna*, vše s významem „jizva“, po případě „chyba ve tkani“. *Tryzna* není než naše *trýzeň* ve smyslu „bití, boj, zápas“, odvozené od kořene *ter-*, *tru-* tak jako *trytí*, *tryjá* „třítí“ (srov. též „nepřítele potřítí“).

¹⁶⁷⁾ *Strava* nebo zprvu *sstrava*, ač tohoto předpokladu není nutně třeba, náhodou pochází z téhož kořene *tru-* jako *tryzna*, jen že

žilo především v ruštině, kde výslovně je uvádí t. ř. Nestorův letopis, na př. ve zprávě, že kmenové Radimičů, Vjatičů, Sěverjanů a Krivičů, když kdo umřel, udělali tryznu nad ním; v malorusčině totéž slovo značí pouze „pohřební hostinu“, ale v staré církevní slovanštině přímo „boj“. Zkombinujeme-li vše, co o tom slově dosud pověděno, budeme je právem míti za jedno z praslovanských označení zvláštní hry válečné, kterou jinde, mimo území ruské, nazývali třeba jinak, dejme tomu, že **jogra (igra)* „hra“ nebo *bitva*. Zápasili tu spolu příbuzní mrtvého na pamět bojů, v nichž vynikával nebožtik, anebo provozovali za zpěvu jakýsi mečový, zbrojný tanec, jehož účelem bylo odehnati, zastráhati zlé duchy, kteří kroužili kolem pohřebiště. Za touže příčinou, jak zejména staročeský kronikář Kosmas nám dosvědčuje, bývaly provozovány i jiné hry obřadní od účastníků pohřbu se škraboškami na tvářích neb v zvířecím přiodění: nepřejní démoni měli tím vším býti omýleni a zapuzeni. Není nejmenší pochyby, že ceremoniel toho druhu velmi vhodně zapadá v rámeček pravěký, z něhož nám na oči vystoupila již dříve bojovná a jaksi potměšile lstivá povaha staroslovanská. Co však z obřadů vzpomenutých mívalo na jednotlivých územích slovanské pravlasti převahu a jaké tomu dáváno zrovna jméno, toho dnes již nevypátráme; jen to lze míti za pravděpodobné, že již za pravěku zakončení obřadu, když totiž zloduchové zdánlivě již rozptý-

ve významu od „tření, potření, zpotřebování“ přeneseném na „trávení, jedení“. *Trava* a druhotvar *strava* je tedy vůbec „jídlo, potravina“, *trava* zvláště také „tráva“ a *strava* speciálně „pohřební hostina“. Srovnej ostatně též *trutí* a *trávití*, *otrava* na str. 157.

lení a zahrnutí, bývalo rozhodně veselé ano bujné, že obřad pohřební se pak sblížoval s obřadem svatebním. Dosud se i u nás venkovský pohřeb končívá tancem, jinde po Slovanstvu zábavami až rozpustilými.

Než však došlo k těmto koncům, odbyvána ještě pohřební hostina, *s t r a v a*. Jedinečně pohřební význam slova tentokrát není doložen v ruštině, za to jednou v staré češtině a častěji v polštině, posléze (a to časově padá na váhu nejvíce) třikrát u starých spisovatelů. U dějepisce Gotů *Jordana* na př. jest velká slavnostní hostina nad hrobem hunského krále Attily, podmanitele Germánův i Slovanů, v středních Uhrách nazvána „stravou“, bezpochyby proto, že byla po staroslovansku nebo způsobem tomuto zcela podobným konána. Strava záležela v požívání masa různých zvířat najmě domácích, avšak hlavní věcí bývalo zajisté nesmírné pití, především opojné medoviny. Odtud pochází obrat, užívaný v kijejském letopise (Nestorově), že „*pili* na někoho“, kvas pohřební pak míval podle všeho i jiná jména, na př. *pirz* (právě od *piti*), kteréž se v jižní slovanštině zúžilo zas naopak ve význam „svatba“¹⁶⁸) a j. v. Napřed asi obětováno něco jídla a pití duši nebožtíkově domněle přítomné i jiným různým démonům, zbývající větší část připadla živoucím. Hostina konána zpravidla na mohyle nebo blízko ní, zemřelého opět vzpomínáno s láskou a něžností, leckde býval duch jeho výslovně přijímán v řadu „*svatých dědů*“, jinde se to mlčky předpokládalo, po případě se dalo přijetí později, po 40 asi dnech,

¹⁶⁸) Srovnej, co řečeno nahoře na str. 69. a 49.

kdy totiž prošla doba neklidného bloudění jeho duše.

Nebožtík odešel k dědům, sám se stav ochranným duchem, ba bůžkem domu; bděl jako za živa, dokud býval hospodářem, nad blahem velkorodiny a nesnesl, aby byl zanedbáván, aby trpěl nedostatkem potravin. Rozpory v rodině, mor dobytčí, neúroda bývaly pak následkem, trestem. Pročež pozůstali, v první řadě synové, dbali toho, aby uspokojili, usmířili „svaté dědy“ stálou péčí o ně, kteráž se prakticky jevila v četných slavnostech mrtvých dílem rodinných, dílem obecných, týkajících se všeho rodu, celé praslovanské vsi. Slavnosti rodinné počínaly se druhým dnem po pohřbu i opakovaly se obyčejně dne třetího, šestého, devátého, dvacátého, čtyřicátého (tu duše nadobro se povznesla mezi dědy), po půl roce a *po roce*; obecné slavnosti bývaly jarní, letní, po žních, celkem asi čtyřikrát do roka i převyšovaly zprvu svým významem slavnosti přírodní, upínající se k slunovratu letnímu a zimnímu.

Praslovanského jména pamětních oněch dnů neznáme, patrně nebylo ani tu označení jednotného. Bývaly nazývány buď podle dne (*tretina*, *šestina* atd.), buď obecným názvem *dědy*, snad i *zadušky*, *pominky*, buď jedinečným jménem pro hlavní slavnost, řekněme *velikz dno* „svátek“. Později, když Slované, zvláště východní a jižní, se seznámili s krásnými slavnostmi rážovými jednak římskými (*rosalia*), jednak řeckými (*žodóvia*), což stalo se na sklonku doby jejich pohanské, přivtělili i tyto cizí obřady k svým slavnostem domácím: tak vznikly staroslovanské *rusalije* a spe-

ciálně ruská *radunica*, letní a jarní slavnost mrtvých, v druhém případě dokonce uznaná církví řeckou.¹⁶⁹⁾ Ta vůbec se chovala k dávným obyčejům pohanským mnohem snášelivěji než římská církev katolická i přispěla tím nemálo k uchování starobylého jich rázu.

V pravěku sešel se veškeren rod na obecném, tedy rodovém pohřebišti, jež bývalo nezřídka na pomezí osad, při rozcestí nějakém. Tam na mohylách a vedle nich spočinuli k hostině, dávající z jídla stranou a ulévající nápoje mocným „dědům“. Ba dědy své přímo zvali a volali mezi sebe, když se pak domnívali, že jsou nasyceni, obraceli se opět k nim těmito as slovy, jak Bělorusové dosud oslovují své *святые дзяды*:

„Svatí dědové, vy jste přiletěli,
pili jste a jedli,
leťte nyní domů!“

Ani na ostatní potřeby dědů při tom nezapomínali a bičovali, později toliko zametali rovy a mohyly jejich pruty, větvičkami březovými, jakoby dědové brali parní lázeň; slovem, „pařili je“.¹⁷⁰⁾ Sami vedli upřímné, spíše však jen líčené nářky a prozpěvovali žalozpěvy — bujným veselím a plesem končily se i tyto „dušičkové“ pominky.

3. Význam ctění předků.

Seznali jsme velký význam ctění předků v ohledu náboženském a dodáváme, oživující si

¹⁶⁹⁾ O těchto věcech, jak se vyvinuly i v křesťanské době, jedná zevrubně a kriticky *M. Murko* v pojednání „Das Grab als Tisch“ (viz literaturu).

¹⁷⁰⁾ Srovnej s tím výše str. 113 násl.

v paměti výklady dřívější, ještě několik poznámek o závažnosti tohoto názoru dušeslovného pro všecek tehdejší život.

Zajisté, že nyní tím dokonaleji pochopíme starostlivost muže praslovanského, aby se stal manželem, aby z manželství mu vzešli v přední řadě synové; neboť na těch, po případě na mužských potomcích jejich, spočívala povinnost pohřbívací vůči rodičům, život posmrtný byl potom zabezpečen. Toť společenská stránka věci, která se praslovanským ženám zdá býti nepřízniva potud, že ony nemohly se tak jako muži bezpečiti obětmi posmrtnými, alespoň ne se strany rodu, jenž jim přese všechny těsné vztahy mateřské zůstával „cizí“. A opravdu, žena nebyla ani po smrti rovnoprávná s mužem, nýbrž měla ho následovati do hrobu a i v zászvěti mu sloužiti. Poměr předkův a potomků trval tehdaž skutečně jen mezi muži, najmě mezi třemi prvými stupni příbuzenskými, jež tvořily uprostřed veliké rodiny užší kruh pokrevní, jakousi náboženskou neb sakrální jednotu. Důsledky její jeví se i v oboru právním: souvztažnost mezi ctěním a opatrováním předků s jedné a povinnou krevní mstou i právem dědičným s druhé strany vyniká nyní ještě přirozeněji.

Konečně klíčí ze ctění předků důležitý živel mravní a osvětový. Ne sice ve smyslu čile pokrokovém, nýbrž spíše směrem konservativním. „Dědové“, pamětníci starých, lepších dob, jak dosud slovanské (na př. běloruské) podání lidové o tom bájí, ti střežili úzkostlivě dávných obyčejů, mravův a ústavů právních, mnohdy tak,

že tyto ustrnuly ve způsobě zastaralé, avšak většinou přece jen tak, že zděděné posvátné základy lidské společnosti se stále držely, ba utužovaly.

4. Duchové domoví a jiní podobní.

Praslované, představující sobě zvěčnělé předky jako duchy, činili tak způsobem názorným, hmotným. Propůjčovali jim často věrné podoby skutečného předka, tedy některého člena velké rodiny mrtvého, mnohdy však i hospodáře žijícího (odtud již za pravěku *dědové, dědkové, rodielé*, v staré češtině též *hospodářičkové*). Vzezření jim připisovali zpravidla lidské, stařecké, spolu pak tělo pokryté jakousi hustou srstí; právě „stařeček“ jest základní význam starobylého názvu slovinského a českého *šetek, šotek* (staročesky *šětek*). Ztělesnění šlo však ještě dále; domácí duch brával na se také podobu zvířat, na př. psa, medvěda a zvláště hada, jenž výstižně znázorňoval náhlé objevení a zmizení démona. Domácí had, zvaný u Čechů rovněž *hospodář, hospodářiček, domovníček* a bydlicí nejráději pod prahem domu, býval ode dávna pokládán za přímou proměnu ducha a bůžka „domového“ (po rusku *домовоу* „domovníček“). Co jiného než „had, zmije“ znamená ostatně prastaré **zmvkz*, české *zmek (zmok, zmak)*, označení, jemuž se později nerozumí a jež se proto zyrhá v běloruské *Цмок домовикъ*, v polské *Smok, Ćmok, Ćmuk*, byvší v souvislost uváděno — aspoň u nás a na Slovensku — se zmoklým kuřetem?

Zhusta jsou domoví duchové myšleni jako trpasličí, obraz to drobné duše proti ostatnímu tělu. Sem náleželo podle všeho starožité

pojmenování *ubože, ubožije* „chudáček“, ozývající se v polštině a ruštině, sem hleděli **ljudoci* „lidičky“, o nichž bájí zvláště lužičtí Srbové, majíce je za praobyvatele v Lužicích.¹⁷¹⁾

Bývaly i jiné ještě názvy, jako hornolužické *Palčiki* „palečkové“ atp. Jest zajímavé, že ctění předků vede k představě spíše drobných ano trpasličích bytostí než k velikánům nějakým; u Slovanů, jejichž pravlast chovala přírodu celkem klidnou, bez strmých velehor neb ledovců, na rozdíl od Řekův a Germánů lze se dokonce domýšleti, že k představě o brů byli teprve časem přivedeni cestou docela přirozenou, podívanou na lidi skutečně nebo domněle obrovité. Již církevněslovanské *(i)spolins* jest prý památkou na slovanský kmen převelikého vzrůstu, Spaly, a rovněž samo *obr*, polské *obrzym* „olbřím“, staroruské *обруцъ* není než ozvukem jména Avarů, bezohledných utiskovatelů kmenů slovanských.¹⁷²⁾

Za to trpasličí postavy nějaké, prostě a zprvu neuměle vytesané i vydlabané, Praslované vtělovali v hotové „sošky“ neb „modly“ z hlíny, kamene a ze dřeva, aby duchové předků stále dleli v domě, jehož ochraňovali. Obrazy ty sluly rovněž *dědoci* „dědky“ (u Dalimila neporozuměním „dietky“).

Zbývá říci slůvko o domnělém působení domových. Dokud rodina se o ně svědomitě stará, dokud je krmí a napájí, slamou zapalovanou je zahřívá, pilně jim strojí parní lázně¹⁷³⁾ — dotud

¹⁷¹⁾ Srbové říkají *Ludki, Lužki*, Poláci znají *Krasnołudky, Krasnołudky* (s červeným asi šatem), Slováci *Litky* v horách.

¹⁷²⁾ Srovnej hořejší údaje na str. 39 a 133 násl.

¹⁷³⁾ Viz podobný úkaz výše na str. 208.

ji střehou a chrání všecek její majetek, pomáhají jej zvelebovati, seč jsou. Jestliže však jich potomci zanedbávají, oni se bez milosti mstí škodami a nemocmi. Lze je však opět zvláštním obřadem udobřiti. Každému praslovanskému domu příslušel zvláštní „domový“, tím stával se zpravidla první jeho hospodář po vystavění, po případě první obyvatel domu vůbec, jemuž proto hrozila brzká smrt. Aby pak tento osud nestihl prvního hospodáře, obětován předem někdo do základů stavby; časem totéž naznačovali zvířecí oběti alespoň obrazně. Stěhující se Praslované zvali domácí duchy do nového obydlí, po případě brali „dědky“ své opravdu s sebou.

Tím, že praotcové naši při nejružnějších příležitostech vzpomínali „dědů“, vidouce a sledující je s bázní též mimo dům, na polích, na cestách, pastvinách, v horách, bažinách, šířil se poznenáhlu okruh domových těch bytostí, pošinoval se jejich význam. Tak lužičtí *Ludki* přebývali „dílem v přibytých lidských, dílem v zemi, v lesích a na horách“,¹⁷⁴⁾ haličský *Dičko*, pohněval-li se, „stěhuje se do bažin a močálů, kde žije s jinými Dičky divoce, jsa zlý, potměšilý a mstivý“,¹⁷⁵⁾ a t. pod. K tomu přistupují vlivy cizí: postava německého *scrata* „Schratt“, ducha naší můře podobného, jenž se Čechoslovanům, Polákům a Slovincům stal většinou platným pomocníkem v hospodářství pod jménem *skřietek* „skřítek“, *skrzat(ek)*, *skrat(ec)*, dále němečtí ti *Karlové*

¹⁷⁴⁾ Citát z *Máchalova* „Bájesloví slovanského“ z r. 1907 (str. 64), odkud čerpám mnohé cenné udání a kamž v příčině pozdějšího vývoje podání lidového vůbec odkazuji.

¹⁷⁵⁾ Rovněž z *Máchala*, str. 43. násl.

a *Karzelci* „Kerle = muzíci“, u Rusův a Poláků dobře známí, starobulharský a tudíž původně neslovanský *stopan(ъ)* „pán domu“, dnes u Bulharů název každého domového, a j. v. Rozvětvení a zpeštění bájeslovných zkazek se tím jen stupňovalo.

5. Duchové polní, lesní a vodní.

Bylo již naznačeno, že dušemi lidí zemřelých oživována sama příroda, pole, travnatá místa, tehdejší prales, močály a vodstvo pravlasti vůbec. Z části vedla k tomu činnost lidská, potřebující také mimo dům a dvůr ke zdaru ochrany vyšší; z části vyvstávalo v obraznosti, jen poněkud důsledně tvořící podle základního názoru dušeslovně náboženského, tolik duchův a démonů (na př. dětí a žen zemřelých neb utracených, lidí náhle zahanuvších neb zavražděných), že jen ve volné přírodě bylo lze je jednotlivě anebo ve společnostech umístiti; z části konečně příroda sama, rozličné nápadné zjevy její — řekněme na př. ozvěna — žádaly sobě ne-li ztělesnění osobitého, tedy aspoň přivlastnění určité bytosti nadpřirozené. Slovem, praslovanská a před ní již indoevropská příroda oživila duchy přejnými a zlými, libými a pitvornými, jejichž jména nebývala po vši pravlasti stejná. Pokusíme se vytknouti výtvořky a názvy pravděpodobně starobylé, podotýkajíc, že živá, pohyblivá fantazie slovanská neutuchala v bujně tvořivosti ani později, naopak uplatňovala se ještě plněji a poetičtěji za doby již vyšších tužeb životních a osvětových, ba dokonce i za křesťanství až po dnešní den.

Těsně na představu o duších zemřelých navazují praslovanské bytosti nazývané *navi* a *navsky*

„Navky, Mavky a jiná jména všelijak přetvořená“, značíci však původně prostě jen „zemřelé“.¹⁷⁶⁾ Podle podání huculského bydlí v jeskyních, podle představy bulharské létají jako neviditelní duchové nebo ptáci pod širým nebem; souhlasně se myslí o nich, že jsou duše dětí předčasně zhytných. Také *vily*, jejichž uctívání se zvláště ujalo a cizími živly ještě posílilo u Jihoslovanů (srbské *Vily* a bulharské *Samovily*), pravděpodobně ukazují základním svým významem ke kultu mrtvých, a to mrtvých žen; vždyť také vily žádají za své služby něco pokrmu neb oděvu (věšejí jim na stromy stužky a věšely jim dojista i plátno nebo kousky šatů), ony tančí za svitu měsíce u hrobů zabítených, naučily lidi pochovávat mrtvé atp. Mstily se, byvše zanedbány, nemocmi, oslepovaly neb poraňovaly — snad již podle představy pravěké — střelou. Tuším v těchto bájích o bytostech ženských hlavně výtvořiny obraznosti staroslovanských žen, nadaných zvláštním sklonem k věcem tajuplným; arcití též muži v bytosti takové pak uvěřili, připisují jim velkou moc a hledíce je získati za *posestriny* (viz o tom více na str. 188). Domácí jména jiných bytostí ženských, sídlících v horách, lesích a vodách, bývala asi tato: *divy*, *běly ženy* (obě = vily), *divy ženy*, „divoženky“ popisované později jako škaradé ženštiny se srstí po těle, k nimž se jakožto fauni a satyři slovanští družili *divi mužije* „mužiči“, *poludnice* „polednice“ a j. Z cizích názvů a představ později opanovaly *rusalky*, jimž dostalo se jména od známých nám slavností růžových, ale podstatou dušičkových,¹⁷⁷⁾ takže domácí

¹⁷⁶⁾ Srovnej výše str. 199.

¹⁷⁷⁾ Viz v článku 3. na str. 207.

a cizí názory setkány tu k nerozeznání. Význačný lesní duch mužského pohlaví býval a dosud u Rusů jest *lěšij* „Lěšij“, jenž se zjevoval rád v podobě medvěda, vlka, zajíce, obdobný duch vodní (ruský *дядушка водяной*, slovinský *vodeni mož*, náš *vodník* atp.) bývá v jihoslovanských zkazkách vystřídán podivným ba hrůzným vodním tvorem, bytujícím v stojatých vodách pode jménem *vodeni bik*. A zase později vnikají a splývají obdoby cizí: náš *hastrman* „Wassermann“, lužický *Nyks*, *Nykus* = německému *der Nix*, dříve *nickus* „duch, netvor vodní, mořský“ a j.

6. Zosobněné zjevy přírodní.

Bylo již řečeno, že Praslované spatřovali duchy všude v přírodě, ve všech jejich zjevech, pokud upoutávaly pozornost prostého člověka; tak na př. i později jsou jihoslovanským *vilám* připisovány úkazy ovzdušní, oblaka, bouře a krupobití. Avšak oduševňovací, ba přímo zbožňovací schopnost Praslovanů (a ne jinak spojených ještě Indo-evropanů) šla mnohem dále: zasahovala a osamostatňovala jednotlivé zjevy a pomysly okolní, po výtce přírodní, a měla o nich představu nevyhraněnou sice zpravidla v pevné rysy osobnosti, ale spějící přece jen k více méně určité bytosti vyšší a zvláštní, jež zůstávala omezena předmětem neb živlem, jímž vládla a v jehož obvodu a okrsku lidem účinně pomáhala, ač byla-li obětími dary — podobně jako duchové zemřelých — obmyšlena a jimi sílena. Toť *druhé* zřídlo bájeslovných představ a v dalším vývoji přímo postav, které se od duchů rodových neb i plemenných předků lišívají tím, že platnost je-

jich bývá obecnější, že uctívání jich sahává nad hranice plemen a i kmenů jednotlivých. Jest však vytknouti, že tento hodnotný rozdíl uvědomujeme si dnes my; za dob bájetvorných splývaly a shluškovaly se všechny představy původu kteréhokoli v jedno, v celek ovšem nesoustavný, nejednotný, přerozmanitý, mnohdy sobě i odporující.

Pokud Praslované, tak jako hojnou měrou činili Baltové a Římané, zosobňovali způsobem výše uvedeným též pomysly a výkony lidské, odnášející se k dobytčářství nebo zemědělství (na př. množení dobytka, pasení jeho, orání atp.), přesně nevíme.¹⁷⁸⁾ Podobá se však pravdě, že již Praslované představovali si život přírodní a zejména lidský a jeho sílu pod zvláštní bytostí pohlaví zprvu neurčitě, jak tomu svědčí staropolské *Żywicie* „žítí“¹⁷⁹⁾, podle Długosze ovšem již bohyně života, táž, která u Polabanů slula *Siva* t. j. *Živa*. Zdali smíme též staropolské zpodstatnění počasí, zvláště příznivého, pode jménem *Pogoda* promítati už do pravěku, arciť nevíme.

Nade vši pochybnost jisto a prameny již arabskými dosvědčeno jest pro dávné doby ctění *slunce*, *měsíce* a jiných světél a úkazů nebeských, jmenovitě *hvězd*. Také pro pravěk slovanský nezamítáme toho, podotýkajíce výslovně, že ani později nelze mluvit o výlučném nějakém kultu sama slunce, vedle něhož vždy bývá uváděn alespoň měsíc — ačkoliv není než přirozeno, když právě představa slunce, tohoto předního dárce života,

¹⁷⁸⁾ Srovnej však v článku 7., co řečeno tam o *Velesovi*.

¹⁷⁹⁾ Srovnej pojmenování domového ducha slovem rodu rovněž středního *ubože*, *ubožeje* shora na str. 211.

úrody a blaha, dospěla u Jihoslovanův a nanejvýš u Rusů skutečné osobnosti.¹⁸⁰⁾ Pokud se tak stalo aspoň místy a časem za pravěku, je nemožno vyzkoumati; v pozdější době k ucelení osobností přispívají zajisté vlivy také cizí, u Rusů na př. severské a z části lidové neb učené antické, avšak takových vlivů za pravěku, řekněme se strany iránských Skythů, nelze tuto nijak prokázati.¹⁸¹⁾ Tolik však říci lze, že zbožňované slunce vzývali patrně už Praslované slovy **Dadjь bogъ*¹⁸²⁾ „Dej hojnost!“, slovy, z nichž srostlo právě jméno božstva ruského (*Dažbogъ*) a jihoslovanského (**Daždьbogъ*), v srbském lidovém podání arciť proti křesťanskému bohu zase poníženého (*Da[j]bog*). Jak málo individuální, zejména v ohledu mravním, bylo praslovanské božstvo sluneční, možno poznati z toho, že hlavním význakem u starých Rusů byla modla jeho zlatá nebo pozlacená (odtud druhé jméno jeho staroruské a vlastně řecké *Χρεια* a pod.). Co pak ve shodě s podáním o starořeckém Hefaistu kováři připisováno ruskému *Svarog*u a synu jeho, bohu slunce *Svarožičovi*, jest po důmyslném výkladu Jagičově pouhá kombinace učených Rusů, kteří si chtěli vysvětliti jméno boha, jenž přenesen na Rus z končin pobaltických a slul tam *Svaražic*, původně slavný předek a po té válečný vůdce slovanských Ratarů.¹⁸³⁾ S názorem pravěkým spíše by se shodovala představa, dosud hluboko zakořeněná v lidu ruském, že slunce jest zlatorohý,

¹⁸⁰⁾ Viz u Máchala str. 147.—149.

¹⁸¹⁾ Srovnej ostatně též 8. článek o uctívání *ohně*.

¹⁸²⁾ Srovnej o slově *bogъ* str. 16. a 236.

¹⁸³⁾ Viz o tom více u Máchala str. 134. násl.

stříbrokopytný jelen, který běhaje po nebi vše křísí k životu a radosti.

Též *měsíci* přičítána velká moc a účinek na vzrůst přírodnin, rostlinstva i živočichů; měsíc, jenž i za pravěku pokládán asi za sídlo zemřelých duší, oživotněn ještě sám o sobě tak, že se řadil — zdalíž pod jménem *luna*? — k slunci jako žena k muži, což v srbsko-bulharských písních došlo výrazu dokonce jejich svatbou. Z hvězd konečně vynikala Praslovanům denice, předchůdkyně rovněž uctívané *zoře* neb *zory* a zvaná proto *zornica* neb podobně; uctíváno bezpochyby také některé souhvězdí. Hvězdy ostatně považovány asi podobně jako měsíc za sídla duší.

Z jiných úkazů nebeských staří Indové, Rekové a Italové zosobnili samo „lesklé, světlé nebe“, sesílající na zemi jednak paprsky sluneční, jednak hrom i déšť. U Praslovanů tato představa původně obecně indoevropská byla zatlačena bytostí hromovládnu, *Perunem*, o němž co nevidět uslyšíme; v slovanštině se k témuž kořeni odnáší pouze slovo *den* „den, vlastně denní nebe“ a *divo* (*divo*) „div“, *divno* „podivuhodný, divný“, *divizna*, *diviti se* atp. Zosobněné nebe pojato bývalo Indoevropany jako „otec“ (na př. *Zeus pater* nebo *Juppiter*), k němuž jako „máti“ přistupovala zbožněná *země*, sluncem a zvláště deštěm, provázeným hromovými ranami, vždy znovu oplozovaná. Zase Slované, nepochybně již za pravěku, vytýčili jako ploditele rachotící hrom, jež ruská báje lidová jmenuje *Гром гремучий*, dávajíc se mu přibližovati „syré, t. j. neplodné dosud matičce zemi“ (*Мать-сыра-земля*). Zdalí další lidová představa ruská, podle níž *Яро*

neb *Яроло*, bůh jara,¹⁸⁴) oplodňuje matku zemi, svými kořeny sahá až do pravěku, netroufám si říci; připomínám však, že také **jarz* atp. mohlo původně vyznačovati věc a pak bytost „zárnou, skvoucí“, tedy totéž, co shora uvedený a obecně rozšířený indoevropský název nebe.

Indoevropané a zejména také Baltové rádi zosobňovali po svém způsobu tolikéž *větry* a *bowře*, a pravděpodobně činili tak i Praslované, tušíce ostatek ve skučícím větru duši zemřelého. Zde se tedy oba směry bájetvorné činnosti zase nerozlučně sbíhají, a tak tomu jest i u srbských *zduhů* a *zduhačů*, duší spících lidí a i zvířat, nám již povědomých (str. 199.); také oni bývají vykládáni za personifikace zimních bouří. Ke zbožňování větrů ukazuje posléze i to, že v „Slovu o pluku Igorově“ větrové se nazývají vnuky *Striboga*, staroruského již pravého boha, bezpochyby boha zimy a mrazu.

7. Perun a jiní bozi praslovanští.

Není dnes nejmenší o tom pochyby, že všechny dřívější pokusy, vybudovati praslovanské bájeslovné nebe, dovozovati tak říkajíc Olymp slovanský, kde by řada nebo kruh bohů (a bohyň) nižších byl býval podřazen bohu nejvyššímu, ztroskotaly, byvše vůbec neoprávněny. Také u Germanů a jinde ukázala se hotová soustava výsledkem pozdějšího vývoje, způsobeného převážně vlivy cizími — skutečné nebe pragermánské jest dáno oním nepřehledným množstvím duchův a

¹⁸⁴) Srovnej však, co *jaro* (*jarz*) znamenalo prvotně, nahore na str. 124.

bůžků jen zdánlivě nižších, vyrostlých z představ o duších lidí spících a zemřelých. A vedle toho klíčí teprve pouhé náběhy k bohům skutečným, k přírodním zjevům nejen ledajak zbožněným, nýbrž opravdu povzneseným na stupeň osobností a božstev přemocných. Lze nanejvýš tvrditi, že tehdy jeden dva bozi se vyšinoují výše než ostatní, tito však že nejsou ještě oněm poddáni a jich poslušni, nic více.

Podobně bylo tomu u Praslovanů. Ti slovo *bogz* sice znali, avšak ve smyslu zprvu docela jiném; to dovedím níže v článku 11. o zbožněném osudu.¹⁸⁵⁾ Toť ostatně otázka nyní vedlejší; zde běží patrně o zásady, podle kterých by bylo možno některá z vynikajících božstev, nám dějepisně dosvědčených, prohlásiti větším menším právem za praslovanská. I mohly by tu — mimo skrovné stopy jinოსlovanské — padati především na váhu zprávy o bůžcích a modlách polabských a pak rovným právem ruských. Než božské postavy baltských Slovanů a Polabanův i Zálabanů se *Svantovitem*, „mocným vítězem“, v čele jsou až na nepatrné výjimky tak jedinečně polabské, z památky na slavné bojovníky a vítěze kmenové, slovem, ze ctění předků rodových a plemenných vyrostlé, že nemožno jich umisťovati v „nebi“ pravěkém. Zbývají tudíž jen božské, a to přírodní postavy ruské, ne příliš hojné, pokud totiž nejsou (jako *Trojan*, vlastně císař *Trajan*) původu očividně cizího a pokud jsou ještě aspoň na jednom jiném místě Slovanstva dosvědčeny. A této podmínce nejlépe vyhovuje ruský *Perun*.

Perunz značí podnes v ruštině „klín hromový“,

¹⁸⁵⁾ Srovnej zatím nahoře str. 16.

v maloruštině a jinde „blesk“; zároveň se s tím spojuje vybledlá představa mocné bytosti vyšší, na př. když Slováci vyřknou svoje „*Parom do teba!*“ Též Polákům jest jméno toto známo, a i Polabané nutně je znali, když, tvoříce po německém vzoru název pro čtvrtek, zvolili slovo *peren-dan*, *perandan*. Četné stopy, zejména ve jménech míst, hor a vrchů, vyskytají se všude po Slovanstvu, zvláště také na jihu. Slovem, *Perunz* jakožto zosobnění přírodního úkazu, jenž nejvíce ze všech prostého člověka ohromoval a jemuž (vláze jej provázající) připisovány všemožné účinky na vzrůst plodin a veškero zemědělství, zaujímal beze vší pochyby již za pravěku čelné místo mezi božstvy slovanskými, jsa přírodní bytostí, nomezovanou svazky rodův a plemen jednotlivých, nýbrž naopak uznávanou, uctívanou po všem území tehdejších. Jménu jeho všude dobře rozuměli, vždyť základní sloveso *perq*, *prati* „p rá ti“ podnes žije; a hromovník opravdu „prával“ nejčastěji do *dubu*, do stromu jemu proto zasvěceného. Časem se okrslek působnosti Perunovy i šířil, ač stále, i když mnohem později byl nahrazován sv. Eliášem (*Iljou*), prosvítala povaha dárce úrody a požehnání hmotného: býval považován za ochránce území vůbec, a v pohraničním lese směl sotva chyběti Perunův dub, Perunem se Praslované v přední řadě dokládali, přísahajíce při něm nebo při hromu (srv. výše str. 191). Ba podle zprávy Prokopiovy ze VI. století byl správce blesku od Slovanův a Antů povýšen již nade všechny bůžky i „obětovali mu býky¹⁸⁶⁾ a žertvy

¹⁸⁶⁾ Podle jiných zpráv též krávy.

všecky.“ Ku počtě jeho udržován později (u Novgorodských) a snad i dříve věčný oheň z dubového dříví a posvěcena mu od počátku *Perunika*, kosatec¹⁸⁷⁾. Konečně Perun ztělesňován podle všeho již za pravěku modlami, jenže bezpečně nevíme, jakými. Ještě dnes Bělorus představuje si Peruna jako velkého, ramenatého hlaváče s černými vlasy a očima, se zlatým vousem; drže v pravici luk a v levici toulec se střelami, jezdí ve voze po nebi a sesílá ohnivé šípy. Tedy i pro pravěk bude možno předpokládati modlu na způsob člověka s nějakou ohnivou zbraní, po případě s ohnivým kamenem, podobným blesku neb hromovému klínu, v ruce. Kdyby staroslovanské *mlsnija* atp. „blesk“ v pravdě bylo příbuzno s praslovanským **moltz (mlatz)* „kladivo“ (srv. str. 129), bylo by prvotně rovněž značilo „klín“ neb „kladivo“, a představa praslovanská byla by se značně sblížovala s obrazem hromovníka germánského *Thóra (Donara)* s kladivem v ruce. Netroufám si věc rozhodnouti a přestávám na hořejším vymezení méně určitěm. —

Druhý významný bůh praslovanský byl pravděpodobně *Veles* (rusky též *волосъ*). Jméno to znamenalo snad původně „vzrůst, množení (dobytka)“, i byl *Veles* opravdu ruským a tudíž také pravěkým božstvem stáda. U Rusů měl svou kamennou modlu a požíval takové vážnosti, že býval jmenován hned vedle *Peruna*, a že tolikéž u něho přísahali. U starých Čechů vybledl význam jeho vlivem křesťanským v pouhý pomysl „čerta“ nebo „běsa“, u jižních Slovanů sledy jeho jména

¹⁸⁷⁾ Srovnej totožné vlastní jméno na str. 150.

zachovány toliko ve jménech místních, avšak úkony jeho byly u Bulharů jakož i u Rusův a Čechů prostě přeneseny na sv. Blažeje (*Vlasije*), jenž již u Byzantců byl ochráncem stáda. Doplněvalť se tudíž slovanský *Veles* co do oboru působnosti s bohem *Perunem* zrovna tak, jako chov dobytka se doplňoval ano časem tím těsněji spojoval se zemědělstvím, najmě vyšším.¹⁸⁸⁾ Ku podivu též po jiné stránce obě božstva se doplňovala: kdežto *Perunu* přinášeny oběti zvířecí, *Veles* nebyl by jich asi přijímal, i pamatováno naň obětmi rostlinnými, tak o žních hrstkou posledních klasů nebo i kouskem chleba, do nich vkládaným, atp. Na jižní Rusi dosud ony klasy „nechávají *Velesovi* na bradu“¹⁸⁹⁾. —

Do třetice — nehledíme-li k **Dadjibogu* (str. 217) — odvažují se mezi praslovanská vyšší božstva zařaditi bohyni *Mokošu* (rusky též *Mokuša, Mokoš*). Byla to podle všeho, co o ní z pozdějších dob víme, ochranná bytost žen a jejich prací; následujeme-li ruského podání, kteréž jest jediné, byla by pečovala o škubání a později o stráž ovčí, snad i o pěstování lnu, najisto pak o předení — a také jí obětovány předměty příslušné, na př. kousky vlny. Prvotný význam jejího jména není na jisto postaven; ale z toho, že i mimo Rus najdeš stopy její ve jménech místních, na př. v Čechách ve jménu vršku *Mokošina* u Přelouče, poznáváme vážnost této bohyně a zároveň to, že jí obětováno na výšinách, jež bývaly as pastvištěm ovčí.

¹⁸⁸⁾ Srovnej o poměru obou způsobů hospodářských str. 70 n.
¹⁸⁹⁾ Viz více o tom u Máchala str. 150.

8. Uctívání ohně.

Nesnadná jest otázka, do jaké míry se Praslované klaněli ohni, jak vynikajícím způsobem uctívali ten blahodárný a spolu zkázonosný živel, který podle staroindické a i ruské (bezpochyby starobylé) představy jest plodem vzešlým ze sňatku mezi nebem a zemí.¹⁹⁰⁾ Často se totiž ctění ohně u Slovanů, dosvědčené dějepisně tak jako ctění slunce, měsíce a hvězd, svádí úplně na náboženský vliv *skythický* a vůbec íránský, tedy konec konců na učení Zarathuštrovo, které by tedy na Praslovany bylo působilo po 6. století př. Kr. Osvětový a sousední vliv skythický uznávali jsme výše několikrát zajisté i my¹⁹¹⁾, avšak v příčině svědectví v té příčině prý nejvážnějších, totiž praslovanských slov *bogz* a *svętz* (viz str. 16), postavili jsme se ve shodě s čelnými jazykozpytci na stanovisko zamítavé. Co *bogz* jakožto slovo domácí za pravěku znamenalo, dovodíme níže; zde buď poukázáno k tomu, že mimo jiné národy indoevropské, zejména Indy, Řeky a Italy (Latínky), právě Litevci a staří Prusové, tedy vůbec Baltové, význačným způsobem vzdávali poctu ohni, jenž jakožto postava božská slul litevsky *Ugnęs szventę*. Tím míněn *ohně*, který jest vykřesáván za pravěku z pazourku anebo přímo plozen vrtěním hůlky ze dřeva tvrdého v druhém kulatém dřevě měkkém, jak podotčeno již jednou na str. 57. Avšak umístěn býval *ohně* stále plápolající neb aspoň doutnající na *ohništi*, právě proto posvátném a v životě pravěkém nesporně pře-

¹⁹⁰⁾ Srovnej s tím výše str. 218 n.

¹⁹¹⁾ Srovnej str. 16, 56, 61, 81, (114), 123.

důležitém. Také Praslované mohli tudíž, šetříce pouze pradávne představy indoevropské, že *ohně* má nesmírnou, přímo božskou i očišťovací moc, dospěti k vlastnímu kultu jeho i bez vlivů nějakých cizích.

K takovým nebudeme, jak rovněž vysvitne doleji, počítati představu *Černoboha*, který — ač existoval-li tehdy vůbec — za pravěku vyznačoval po mém mínění něco zcela jiného, než protivu k dobrému bohu v ohledu mravním,¹⁹²⁾ protivu, která v něj vkládána teprve zaváděným křesťanstvím. Že pak staroslovanský **Černobogz* ani zdaleka nemohl býti obdobou zlých duchů, zlého principu mravního, jenž podle Zarathuštry v netržitém trval boji s principem dobrým, to dovodil s úspěchem již Krek¹⁹³⁾ poukazem k pomyslu Zoroastrovým podstatně odtažitým, kdežto Slované za pohanství vůbec nedostoupili té mravní výše a mety; vždyť pojímali všecko hmotně, názorně a především sobecky, tak že dobro i zlo bylo jim dáno přízní a nepřízní přírody, na př. ročních počasí, vzhledem k jejich životu a vůbec přízní a nepřízní osudu.

Zbývá zbožňování sama *ohně*, jehož lesk podle Zarathuštry zapuzuje zlé duchy noci a o nějž u Baktrův a Médů neustále pečovali zvláštní dědiční kněží. Též Praslované znali snad věčný *ohně*, udržovaný na význak a poctu Peruna hromovládcce (srv. výše str. 222), avšak zvláštního stavu kněžského rozhodně neměli. Mohlo by tedy běžeti o vliv speciálně skythický, a tu jest dobře sobě připomenouti, že Skythové podle Herodota (IV, 59)

¹⁹²⁾ Srovnej o tom níže v článku 12. na str. 238.

¹⁹³⁾ Einleitung atd. (viz literaturu), str. 404 n.

vedle Nebe a Země nejvíce ctili bohyni ohniště, za jejíž jméno se udává *Tašivi*. Toto jméno, sprízněné s indoevropsky praslovanským *teplý* a *topiti*, k Slovanům však vůbec nepřešlo; a slovo *vatra* „oheň, ohniště“, spíše (až na bulharštinu a slovinštinu) všeslovanské nežli praslovanské, pramení sice v íránštině (*atar*- „oheň“), bylo však nejspíše Slovanům předáno teprve v době dějinné prostřednictvím Turkotatarů. Kdyby se však mimo nadání projevilo býti vypůjčeninou praslovanskou a tudíž přímo skythickou, nesvědčilo by to žádné naprosté novotě náboženské, nýbrž jen nějaké průvodní odchylce při udržování ohně na ohništi nebo při příslušném obřadu uctívacím. Též tak by se dala potom věc rozsouditi, že slovanské *ogn* značilo oheň křesany, božstvo bližší mužům, kdežto ženskou *vatrou* byla by posílena bývala představa ohně „krbového“, božstva bližšího ženám. Odůvodňuji svou pochybovačnost v této příčině ještě také tím, že přejetí kohouta (*kurz* atp.; viz str. 56) od Skythů nezahrnovalo nutně v sobě symbolického vztahu nějakého k ohni, a to tím méně, čím nejistější jest předpoklad, že by úsloví i nám dnes běžné „posaditi komu *červeného kohouta* na střechu“ bylo přešlo do Evropy prostřednictvím Slovanů. A nadbytkem dodávám, že perský geograf *Kardizí* přisuzuje pamětihodné ctění ohně ne Slovanům, ale Maďarům.

9. Pocta zvířat a model.

Poznali jsme příležitostně již několikrát, že Praslované jako všichni lidé primitivní představovali si duše i duchy a bůžky hmotně, že je nejraději ztělesňovali v podobě od člověka

odchylné, ale přes to jemu blízké, v podobě zvířecí. Na onom stupni osvětovém není totiž mezi člověkem a zvířetem podstatného rozdílu, a proto také duše lidská, zárodek všeho bájesloví, mohla tak snadno vstupovati ve zvíře. Při tom jest duše pokládána za nesmrtelnou i nechybí než krok, abychom se octli před důslednou vírou v putování duší. Avšak Praslované přes všecky náběhy, učiněné zejména představami o *vlkodlaku* a pod., tohoto posledního stupně nedosáhli, nevíme alespoň o tom ničeho.

Bývala-li však zvířata sídlem duchův a bohů, příslušela jim také zvláštní božská pocta, a to tím více, čím častěji se vyšší bytosti v nich vtělovaly. A nejen to, jako bůžkové byla též zvířata lidem příznivá nebo zase nepřejná, dobrá a zlá. Dobrý příklad máme na *hadu* (*qžb*, po případě *zmija*): černý had domácí, bytující pod prahem, nikomu neublíží a jest proto nedotknutelný¹⁹⁴⁾, za to různé ohnivi hadi, které Jihoslované a jistě též Praslované se domnívali vidati v jezerech a stojatém vodstvu svého území, byli zlí, překáželi plavbě a uštknutí jejich bývalo smrtelné. K zvířatům přejným náležel mimo jiné pes, skot a brav, medvěd, kohout, zvláště vážení bývali sokoli, orlové a labutě, přímo hříchem bylo ještě později Srbům a Černochořům zabítí lasičku (viz výše str. 80).

Nejtrvanlivějším zobrazením bytosti zbožňované zůstává ovšem lidská, pokud se týče zvířecí podoba, kterou se pokoušel prostý člověk vytesati a vydlabati ze dřeva neb z kamene podle svých sil. Přírozenou podstatu při tom obyčejně nějak

¹⁹⁴⁾ Srovnej dřívější zmínky o hadu na str. 80, 198 a 210.

zvyšoval neb volil vůbec zvláštnosti, zručnosti postavy atp. To činivali bez odporu také Praslované, jak na svých místech jsme na to naráželi nejen u duchů domových, ale i u božstev přírodních. Též sudičky hleděli sobě podle všeho vypočítání modlami ženskými, pokud toho dovedli. Název takových výtvorů býval zpravidla **terba* (*trěba*), původním významem „dřevo vykopané a otesávané¹⁹⁵⁾, modla“; odtud pak *třebnikš* „modlárna“. Na území omezeném, západoslovanském, dáváno kmeni otesanému, jenž spolu se zbylou větví měl podobu rozsochy (srv. str. 61), jednoduše jméno *socha*, což se ustálilo právě u nás Čechů. Slovo *modla* značilo v praslovanštině spíše „prosbu, modlitbu“, tak jako sloveso *modliti* „prositi“.

Modly praslovanské bývaly samozřejmě zhusta neumělé, zamýšlené postavě sotva podobné; a v této nedokonalosti stýkaly se s koly a pařezy vůbec neobdělávanými, jež při zvláštních příležitostech Praslované přinášeli do domu, aby je měli v účtě a dávali jim jísti, pít. Podobné zvyky probleskují dosud po Slovanstvu a jest mylné domnění, že Jihoslované nemívají svých domorodých model, protože prý všechny jejich názvy sem hledící (*balvanš* [viz str. 88], *istukanš*, *kumirš*) jsou původu cizího. Naopak, názvy jistě už praslovanské bývaly tu *pnš* „peň“ a nejspíše též *kaps*, **kapišče*; když pak hrubě otesané pařezy a sloupy („sochy“) nabývaly lidského vzezření, vznikala *glava* nebo *tělo* „obraz“. V modlách však

¹⁹⁵⁾ Srovnej tentýž kořen ve významu toliko prvotním „mýtiti“ na str. 57.

živoucím bytostem vůbec nepodobných jest již za dob praslovanských spatřovati přežitky; máme tu patrné zbytky fetišismu, bájeslovné činnosti nejprimitivnější, již oživováno a na poctyhodný předmět povznášeno vůbec vše, co se člověku namanulo, jsouc mu neznámo nebo buď v něm strach, hrůzu — kameny zrovna tak jako poražené stromy, kmeny a pod. Tento třetí pramen bájevtvorný u Slovanů nevysychal ani v dobách dějinných, jsa stále sílen živly cizími, mezi přichozími národy od východu (Turkotatary) neztenčeně platnými.

10. Oběti, náboženské úkony a slavnosti.

Duchové předkův a obdobou i přírodní bůžkové potřebovali a domněle si žádali pokrmu, tak že jim přinášeny zvláštní oběti (slovo *ob[v]ětz* je sice praslovanské, značilo však tehdy „slib, slíbené“, tedy později „slíbenou bohům obět“). Vlastní výraz pravěký byl vedle soudobého *gověti* „uctívati“ pravděpodobně *žrěti* „obětovati, vlastně k hostině zváti, vyzývati“ a **žrtva* „žertva“, *žrvco* „žrec, t. j. obětník, později kněz“. Oběti pravěké bývaly zvířecí a rostlinné, podle toho, komu kdo obětoval; viděli jsme u *Velesa*, že proti *Perunovi* se dostávalo jemu obětních darů spíše rostlinných, snad také proto, že mu je na poli přinášely ženy¹⁹⁶⁾. Že zrovna mužům slušely oběti zvířecí, právě tak jako jim z prvopočátku připadala péče o dobytek a strava živočišná, to zajímavým přežitkem zachovalo se na velkoruském venkově, když posud

¹⁹⁶⁾ Srovnej však jiný výklad z podstaty boha a ochránce stád nahoře na str. 223.

tam proroku Eliášovi (*Ilijovi*) v „baraní“ neděli obětují zaslíbeného již dříve skopce, místy dokonce ještě býka, jenž posvěcován kdysi *Perunovi*. Ze zprávy očitého svědka O. Schradera¹⁹⁷⁾ vyjímám, že maso zvířat usmrčených a rozsekaných vařeno v kotlích mužů; ženy se tomu jen dívaly a za důvod své neúčasti udala jedna z nich, že jim to prý nepřísluší. Po posvěcení, obrazném to obětování a nabízení masa prorokovi, následovala v přírodě hotová obětní hostina, spojená s pitkou.

Toť rozkošný obrázek pravěký na počátku 20. století! Uvážíme-li pak, že v životě praslovanském v popředí vystupovali rozhodně muži, jedoucí i obětující od žen odděleně, a že muži zastupovali ve všem jednání rody a plemena, pochopíme snadno zprávy nejstarších spisovatelů, na př. Prokopia, které o staroslovanských rostlinných obětech nevědí. Podle toho všeho zvířecí žertvy měly rozhodnou převahu, i obětována zejména domácí zvířata, jichž obětníci sami požívali, skot (telata) a brav, zvláště *kozli*, dále *koně*, též ptáci; o poměru vařených nebo spíše smažených obětí k zápalným za pravěku není nám nic povědomo. Ale to víme, že Praslované přinášeli svým bůžkům i oběti lidské, které později dosvědčeny ještě u Polabanův a Rusů; snad onen římský zajatec, jízdný důstojník podle Prokopia napřed udřený a pak spálený, byl rovněž bohulibou obětí. Že by toho druhu oběti svědčily zbytkům lidojedství u Slovanů, netřeba připouštět; jsou však přežitkem z doby, pro Indoevropece nepamětné, kdy pojídáno maso otců zemřelých nebo nepřátel zabitých, aby síla

¹⁹⁷⁾ Die Indogermanen (1911), str. 138 násl.; srv. i výše str. 221.

jejich přešla na pozůstalého — což se symbolicky vyjadřovalo tedy obětí.

Zvláštních kněží¹⁹⁸⁾ povoláním, kteří by na starosti měli pouze výkony náboženské, u našich prapředků nebylo; oběti rodinné konal ochranným bůžkům starosta velkorodiny, oběti rodové a plemenné příslušný starosta neb vojevoda, po případě nejstarší člen toho rodu, jenž časem proslul podrobnou znalostí všech k tomu potřebných obřadů, v němž účinná říkadla se přímo dědila s otců na syny. Posvátné rodiny takové smíme tedy za pravěku již předpokládati. Když později celí kmenové pobaltických Slovanů se sdružovali v ohledu náboženském k velkým slavnostním obětem, snadno pak z oněch posvátných rodin vybíráni znalci obřadů nejlepší a ti se potom ustalovali jako zvláštní stav kněžský. U Rusů obdobným způsobem a ovšem i severským vlivem povstal zvláštní stav věštecký.

Chrámy¹⁹⁹⁾, s v a t y ň schválně zřizovaných Praslované rovněž neměli; domácí bůžky ctíli doma, ostatní v samé přírodě, na výšinách a horách (srovnej zmínku o *Mokošíně* na str. 223), nejčastěji pak v lesích a hájích s posvátnými stromy, sídly a příbytky duší, duchův i bohů. Stromy vzrůstem a hynutím svým vůbec vnucovaly pomysl obdoby k životu lidskému i posmrtnímu, a proto jim přivlastňovány dokonce zvláštní duše. Nejváženější z nich byly dub, bříza, hloh, dřín, jméla (?) a j. Soubor posvátných stromů byl nejpřirozenější praslovanský chrám; to uznáme, i kdyby Peder-

¹⁹⁸⁾ O původu a prvotném významu slova viz str. 182.

¹⁹⁹⁾ Srovnej prvotný význam slova na str. 86.

senův výklad, že *lěsz* „les“ je „chrám“, se nedal napříště udržeti. Na ostrově Rujaně byl svatoháj, nazývaný *Svatobor*; není proč bychom podobné označení (*svęts bors*) nemohli připsati už Praslovanům²⁰⁰). Posvátný les byl nedotknutelný, a tato výsada jeho přecházela i na toho, kdo se v nebezpečnosti smrti tam uchýlil. —

Chtítí dnes vykouzlití z lůna minulosti jednotlivé příležitostné úkony a obřady bohoslužebné, aby se na jejich základě narýsoval pak celkový obraz pravěkých slavností náboženských, jest prostě nemyslitelné. Než k několika drobtům, úryvkům a prvkům můžeme směle poukázati.

Ačkoliv Praslované nebývali oděni příliš, k určitým výkonům obřadným ukládali sobě přímo nahotu; a nazi a tudíž naprosto čisti křesali nebo plodili „posvátný oheň“, zrovna tak jako podnes činí Jihoslované²⁰¹).

Jindy zase — v případech přemnohých — běželo Praslovanům o to, aby zabezpečili sobě příští hojnou úrodu a odvrátili od sebe příšeru hrozícího hladu. Svoje přání vyjadřovali názorným podobenstvím na způsob *dvojí*. Jeden z nich je dosud co nejužší spiat s běloruskými *dziady* podzimními, vyskytá se však také při slavnostech vánočních a stal se kdysi součástí velké slavnosti *Svantovitovy* po žních; souvislost se slavnostmi mrtvých zdá se býti na snadě. Symbol záležel v tom, že starosta domu neb rodu se skrýval za velkým okrouhlým koláčem, po případě zahromadou drobného pečiva. I tázal se, zdali ho ostatní vidí: když

²⁰⁰) O *lěsz* a *bors* srovnej str. 78 a 79.

²⁰¹) Srovnej s tím dřívější zmínky na str. 222 a 224 násl.

odpověděli, že vidí, starosta pronášel přání, aby ho za rok — za větším ještě koláčem — již neviděli, v opačném případě odpovídal, aby ho ani příštím rokem neviděli.

Druhý symbol býval ten, že nabíráno do hrsti nebo jinam obilí a sypána zrna na různé strany, po případě obsypáván jimi starosta domu. Tkvěl v tom obraz setí a hojné úrody zároveň, i patřilo to, soudíme-li podle dnešní slovanské *koledy*²⁰²), bezpochyby k podstatě slavnosti zimního slunovratu, jež konána dávno po žních v očekávání setby nové. Též perský zeměpisec *Kardžiz* zmiňuje se o pozdějším obřadu zřejmě podobném, jen že jej klade v dobu žní, pravě: „Dávají zrníčka prosa na dirkovanou lžici i rozhodí je směrem k nebi a dí: O, pane! Tohle jsi nám učinil novoročím. Hád má utrpení!“ Toť ostatně místo, z něhož jsem svým časem (str. 59 a 127) chtěl dovozovati jakýsi vztah měsíce prosince k prosu.

Z přírodních slavností, arciť rovněž náboženských, vynikal v pravěku slunovrat zimní a zvláště letní, jenom že pravá podstata jejich zastřena dnes několikerou rouškou. Jednak byly již tenkrát zastíňovány nalehavějšími ještě slavnostmi pominkovými, jednak antické a najmě křesťanské vlivy učinily ze slunovratu zimního *koledu* (viz výše) a vůbec vánoce, z letního pak slunovratu svátek sv. Jana a jeho svatvečer. Proto je nesnadno sestrojiti pravý obraz slavností pravěkých a jen tolik buď pověděno zde, že zimní slavnost mimo symboly rostlinné, k nimž náležel snad i zvláštní obilní pokrm **kutja*, **kutjina* atp.

²⁰²) Srovnej předběžnou o ní zmínku na str. 53.

(staročesky však jen *kučina!*), byla vyznačena zvířecími oběťmi kozlími, na něž upomínka dochována pouze v ruských písních vánočních a novoročních, zvaných *коляды*²⁰³). K letnímu slunovratu upínaly se zas jiné zvyky, vším svým rázem radostné, ano bujně veselé. Do té doby se Praslované v přírodě vůbec nekoupávali, avšak v slavnostní letní den činili tak obřadně a slaměnou loutkou i obrazně (odtud jméno **kapalo* „kupa[d]lo“). A nejen živel vlhký, také oheň a zvláště spojení obou živlů hrálo tu svou úlohu; a zpěvy se ozývaly, kola a reje prováděly, pohlavní styky žen a mužů byly uvolněny, „*blady*“ vábily kde koho²⁰⁴). Jiné jméno slavnosti, snad rovněž již praslovanské, bylo *jarilo* „skvoucí den jarní a spolu letní“ (srv. výše str. 155 i 219), dále *krěsz*, vlastně „obrat“, pro slunovrat vůbec možná i *godz* (str. 126).

II. Zosobňování osudu.

Jako jiní Indoevropci věřili též Praslované v předurčený osud každého jednotlivce, jež několikerým způsobem zosobňovali a pak zbožňovali. Avšak slepými fatalisty rozhodně nebyli, neboť se domnívali, že sudba, jmenovitě sudba smrti, není odvěká, venkonce nezměnná, nýbrž *božstvem osudu* teprve při narození dítěte stanovená a i později slíbenými a pak vykonanými oběťmi božstvu odvrátitelná. V tomto smyslu zajisté správně si vykládáme zprávu *Prokopiovu*, často uváděnou, že Slované a Antové prý „o osudu ani nic nevědí, ani se nedomnívají, že má nějakou moc nad člo-

²⁰³) Srovnej narážky na koledu nahoře na str. 53, 230 a 233.

²⁰⁴) Srovnej výše na str. 147 a 155 násl.

věkem, nýbrž když jim v nemoci neb ve válce smrt hrozí, slibují, že za záchranu přinesou obět; vyvázše pak, co přislíbili, obětují a domnívají se, že tou o b ě t í zjednali sobě záchranu.“

Vyšší bytost vládnoucí nad životem a smrtí představovali si Praslované opět názorně, hmotně, byt vycházeli při tom od pomyslů po našem mínění odtažitých. I zosobňovali především *rodz*, t. j. samo narození a zároveň všecko příbuzenské určení člověka, tedy i jeho dědy a předky. V této představě naivní mysli pravěké tkví ovšem hluboká, dnes obecně uznaná pravda o dědičnosti. Avšak nezbytným činitelem při vstupu do života byla matka, a tento důležitý úkol ženy, jenž jí ve všem rodu dodával vážnosti (srv. str. 157), vedl k tomu, že učiněny vládkyněmi a rozhodčími nad osudem bytosti ženské, jejichž jméno odvozeno od téhož kořene *rod-*: **rodjenica* (rusky *рожденница*, chorvatsko-slovinsky *ro[d]jenica*). Význam jejich „bohyně porodu, zprvu snad porodních bolestí a tudíž vůbec roditelky, rodičky“. *Schrauder*²⁰⁵) jest nakloněn souditi, že dotčené, prý téměř náhlé vystoupení matky jakožto bytosti zbožněné sotva bylo původní představou indoevropskou, nýbrž spíše staroevropskou, souvislou s jinými stopami mateřského práva, námi již dříve oceněnými (viz str. 139 násl.). My však ani tentokrát neuznáme nutnosti, abychom počítali s právem mateřským; vždyť i v agnatické rodině úkon roditelky a ochrana její mohly býti přisouzeny pouze bytostí ženským, které tím ovšem rozhodovaly zároveň o osudu člověka. Že by **rodjenice* byly

²⁰⁵) Die Indogermanen (1911), str. 148.

již v praslovanštině bývaly „matky (a tudíž ženští předkové) rodu“, jak tuším *Máchal* za to má, nemohu schvalovati.

Byly-li jednou v obraznosti vytvořeny zvláštní bohyně osudu, nebylo nesnadno pojmenovati je podle význačné funkce konečné; odtud *sudice*, *su(d)jenice*, *sojenice* „sudičky“, severorusky *удѣльницы* „udílečky“, bulharsky *назначеници* „určující osud“ a j. v. Co z toho byly praslovanské, arciť přesně nevíme. Toho druhu jména nás však vedou k dalším zosobněním sama osudu, který se pojímá dílem jako celek (srbský *Usud*), dílem — a to jest jistě představa pravěká — jako část dobrá nebo zlá celku nějakého hmotného, jenž obsahuje ještě obé pospolu. Název pravěký byl tu **čęstь* „část“ (rusky *часть, участь* „osud“ a praslovanské **szę-stuje* „podíl“, z toho pak naše a jinოსlovanské „štěstie, štěstí“) anebo **dol[j]a* „podíl“ (k *děls* „díl“). Do rámce řečených představ zasadím ještě slovo, jež bývá pojímáno za výpůjčku skythickou nebo objasňováno i z indoevropštiny jinak, kteréž se však po mém mínění nejlépe hodí sem. Jest to slovo *bogz*, původně „podíl“, časem ve smyslu zcela hmotném „hojnost, požehnání“ jako ve jménu **Dadjь-bogz* a v *bogatz* „bohat“, *ubogz* „chud“ atp.²⁰⁶) Než prvopočáteční význam podnes ještě probleskuje (viz v *Bernekerově* slovníku str. 67) a podle všeho vystupoval kdysi zřejmě i v zosobněném, zbožněném *bogz* „udíleč, dárce osudu“. Odsud pak k pojmu „dárce bohatství a vůbec všeho“, tedy k pomyslu přemocné bytosti božské, zvláště

²⁰⁶) Srovnej vůbec předchozí zmínky na str. 16, 120, 211, 220, 224.

křesťanské, jest sice časově velký, významově však jen drobný krok.

Srbové znají též zosobněnou náhodu pode jménem *Sreća*, což by bylo praslovansky **szęretja* (*szęretja*) s doslovným významem pouhého „střetnutí, setkání“; představa „co koho potkalo, co mu přišlo *vstříc*, náhoda“ jest očividně pozdější.

K božstvům osudu Praslované chovali se tak jako k duchům a bůžkům jiným: nakloňovali si je hned při narození dítěte oběťmi vůbec ne masnými (chlebem, též sýrem, medem neb medovinou a pod.), představovali je sobě podle jejich pohlaví, bohyně osudu jako bílé postavy, původně spíše babičky než panny. Jak víme, zpodobovali je krom toho modlami, jichž dosti nalezeno v jižním Rusku (sr. výše str. 228).

12. Věštby a čarování (lékařství).

Od pradávna vábí člověka nejistá budoucnost, žene ho touha jí zvědět nebo jen zvidati; tak tomu bylo i u Praslovanů, kteří jako ostatní Indoevropané pozorovali především let a skřek ptáků, což slulo *kobь* (odtud i staročeské *koba* „úspěch“ a dále ne cizí, nýbrž opět domácí *koba* „havran“, totožné se slovinským *kobec* „sup“ a srbským *kobac* „krahujec“). A i samo objevení některých ptáků bylo dobré, jiných zase zlověstné; k těmto náležela na př. sova a nejinak sivý, smutně vrkající holub, obraz duše zemřelého a proto význačný pták mrtvých.

Jindy o významu letu nebo skřeku ptačího rozhodovala strana, odkud přicházel. U Praslovanů bylo vůbec štěstí dáno stranou pravou (*desьnz* „pravý“), neštěstí levou (*lěvz* nebo *šujь* „levý“),

což platilo o vykročení tou neb onou nohou, o příchodu a odchodu k různým obřadům očišťovacím a j. Kromě ptáků Praslované, obětující zvířata a lidi, bedlivě pozorovali i tyto, totiž vnitřnosti zvířat a kouřící se krev zvířat i lidí, sledovali dým ohně, naslouchali šelestění stromů (dubu), vykládali sobě sny atp. K věštbám užívali také *koní*, zvířat vůbec spíše posvátných než plně využitkovatelných (srv. str. 55); a tu jakož i jinde záleželo podle všeho, co z pozdější pohanské doby víme, zase na b a r v ě: bílá docela přirozeným způsobem znamenala štěstí, černá naproti tomu opak. Sahá-li představa *Černoboha* skutečně až do pravěku, nebyla jí tehdež rozhodně vytýkána protiva mravní, tu vneslo ve jméno teprve křesťanství; avšak býval tím vyznačován neblahý osud, „černý podíl“ z celkového osudu ještě obojakého. A tento **černz bogz* byl potom zrovna tak personifikován a zbožněn jako *bogz* sám. Srovnej výše str. 225 a 236.

Posvátná a proto šťastná byla Praslovanům určitá čísla, na př. povědomá nám dvanáctka (str. 123), ale hlubší, ba přímo mystický význam se skrýval již v indoevropské, tedy také praslovanské *brojce* a *devítce*, proti nimž byla sedma bezvýznamná potud, pokud pozdější zavedení týdne hlavně vlivem křesťanským ji nepovzneslo. Dnes ovšem i sedma se ozývá přes tu chvíli v lidovém podání a básnictví slovanském, ale číslo „tři“ a stupňování jeho „devět“, pak z desítek přehojná „třicítka“ a dosti častá „šedesátka“ stále mají váhu i převahu tradiční svou starobylostí.

Je-li budoucnost nejistá, hrozná, jest rychlá pomoc, okamžité zabezpečení proti úrazu neméně cenné než příspěvi božstva, vykoupené slibem a

vykonáním oběti. Proto i Praslované nosívali při sobě různé návěšky a návazy, zkratka amulety (praslovansky *na[v]gzs*). Návazem, jenž zhusta býval zároveň šperkem, chtěli po případě dosíci nadlidských sil a schopností, výbojnosti vlčí, síly medvědí, rychlosti jelení a j.; provrtanými a k tělu přivěšenými zuby těchto živočichů měly ony vlastnosti na člověka býti přeneseny, k němu přivábeny.

Návazy spadají již v pojem *čárů* (*čara*, -s), které se daly hlavně říkadly řeči vázanou a jichž užíváno nejčastěji v pravěkém, primitivním lékařství. To pracovalo mazáním a léky, zvláště bylinnými (na př. *lopuchem*), někdy též operací jako navrtáním lebky, i posvátným ohněm, získaným vrtěním, avšak především říkadly; jimi a všemi ostatními prostředky měli zlí duchové, původci ran (**ězva* = *jazva*, z toho naše „jízva“) a chorob, býti odehnáni, učiněni neškodní. Praslované buď sami podle návodu zkušenějších nemoci zařikávali (*bajati* a *obavati* atp. „odřikávati“ a pak i „čarovati, hojiti“), anebo se obraceli k členům rodu, vynikajícím zvláště v té věci znalostí a věděním (odtud *vědu*, později „čáry“, a *vědunz* „čaroděj“, *vědma* „vědma, čarodějka“ atp.). Věděni ono týkalo se zpravidla i předpovídání budoucnosti, hádání nebo vůbec zaklínání, tak že pomysly ha da č, čaroděj, lékař v tehdejší době splývají. To dosvědčuje nejlépe starožitná slovní čeleď, odvozovaná od dotčeného již kořene *ba-* (*bajati*), totiž starobulharské *bajabnikz* „zařikač“, *balija* a *balstvo* „lék“, staroruské *балит* „zaklinač“ a dnešní nářeční *бакарь* (*знахарь*) „lékař“, srbské *obavnik* „čaroděj“; podobný smysl „člověka mumlajícího tajemná

slova“ tajil se také v starobylém jihoslovanském *vračb* „čaroděj, lékař“ a v ruském *врач* „lékař“; a konečně sem patří též praslovanské **vlchvz* (od **vlisnati* „breptati“), jež v starobulharském *vlchvz* značí „věstce“, ale ve *vlšbba* „čarodějství“, podobně v ruském *волхвус* atp. „čaroděje“. Jiného významu jest ovšem **rěšnikz* „věstec“, hledající pravdu (od *rěšniz* „pravdivý“).

Avšak zvláštního stavu věsteckého ani lékařského za pravěku nebylo; zase jen jednotlivci neb i celé rody vynikaly nad ostatní tajnou svou vědou. Stykem s Goty, kteří doznali už dříve v té věci vlivu keltského, podle *Šachmatova* přímým vlivem keltským obohaceno asi domácí lékařské umění praslovanské; alespoň přešlo tenkrát do naší řeči slovo *lěks* „lék“, jež vedlo později k výrazu *lékaru* „lékař“, v době, kdy i Slované — podobně jako Keltové a Germáni již dříve — dovedli rozlišiti lékaře od čaroděje. Jest na konec vytknouti, že ve věštách, čarách a léčbách mívaly značný podíl ženy praslovanské, obdařené jemnějším smyslem pro vše tajuplné nežli muži (srv. str. 160 a 214). Podíl onen byl tak významný, že křesťanství, jež z čarodějův učinilo „nepřátele, ďábly“ (starosrbsky *vražabo*), je a čarodějky nejen pronásledovalo v životě, nýbrž právě z čarodějnic vytvářelo nové zlé duchy, zcela obdobné mužským *vlkodlakům*; z řady dokladů vybírám toliko čarodějky *vědi*, které v staročeské Alexandreidě „jedí“ měsíc při zatmění, zrovna jako vlkodlaci (viz str. 198).

13. Umění praslovanské.

O prvotném umění slovanském jsme zpraveni velice nedokonale i stůž zde tento poslední článek

jenom proto, aby celkový obraz, ostrými rysy kreslený, nejevil mezery.

Ježto pravěk náš spadá do mladší doby kamenné a dozvuků jejích, můžeme obdobou podle ostatních národů ustanoviti se na tom, že v oboru primitivně výtvarném neprojevovala se za onoho období žádná zvláštní tvůrčí síla, nýbrž jen směr převahou praktický, kterým dosaženo úhlednějšího tvaru při nástrojích a zbraních i prosté ornamentální a to geometrické výzdoby nádob hliněných. Ovšem v plastice při zhotovování nádob a jmenovitě model bývaly vzorem tvary živočišné a lidské. Podrobněji bude se moci pronést o těchto otázkách jednou archeologie, až bude jednak sebrán a rozříděn materiál z obvodu samé pravlasti, jednak najisto vymezena slovanskost dalších, víc směrem na západ učiněných nálezů.

Živoucí výtvarnictví, *tanec*, hrál u všech Indo-evropejců jakožto bezprostřední výraz prvotných libých citů úlohu velikou. U našich prapředků jest důležitost a význačnost jeho, vystupující při všech slavnostech rodinných i přírodních, stvrzena zajímavou okolností tou, že výraz *plesati*, *plesz* (odtud naše „plesati“, „ples“) přejat byl od Gotů v jejich slovese *plinsjan* „tančiti“. Ovšem na druhé straně Slované sami přijali od Germánů starocírkevněslovanské *lěks* „rej“, *likovati* „tančiti“ a *lěks* „jakási hra“ — než tato slova, v západní slovanštině vůbec nedoložená, i když byla pozdě praslovanská, nemohla míti hlubšího významu, než jaký pro Čechy milovné přece tance mají přejaté z němčiny *tanec* (původně slovo románské) a *rej* (německé), totiž význam nějaké novinky v tanci. Při plesích praslovanských, o jejichž podstatě ne-

víme nic bližšího, býval zajisté rytmus pohybů hlavní věci; při tancích a hrách v přestrojeních a se škraboškami na tvářích vynikal silněji živel mimický, který byl základem i tance mečového neb zbrojného, jehož podoby praslovanské sice neznáme, kterého však proto nebudeme vylučovati z pravěku, k boji vždy hotovému. Srovnej ostatně, co řečeno výše o *tryzně* (str. 205).

K rytmu tanečnímu těsně se přimykala praslovanská příslušná hudba, již podporován hlavně správný takt. Za tím účelem užívali bubnů (*babnŕz*), asi hliněných, dále jakýchsi chřestaček a řehaček, pak píšťal (*pišćalo*), v přední řadě však houslí nebo lépe řečeno guslí (*gusli* od *guda* „hudu“), jež rozhodně nebyly nástroj smýkací, nýbrž bicí, tedy se podobaly kitharě neb harfě. Praslované dovedli bezpochyby také troubiti na dlouhé tuří rohy. Nejstarší Slované měli tedy patrnou zálibu, jež se časem ještě stupňovala, v své primitivní hudbě a dostihovali v té příčině alespoň z části svých prvotných sousedů Thráků, u nichž se připomínají mimo jiné i dudy, kteréžto slovo není však praslovanské, nýbrž později přejeté z turkotatarštiny.

K tanci a jednoduché nástrojové hudbě (nebo k jednomu z těchto živelů) družily se ještě písně (*pěsnŕ* od *pěti*); nejstarší z nich, leckde nesrozumitelné již tenkrát, byly písně náboženské ku počtě zemřelých předkův (nářky pohřební) a jejich duchů, pak k počtě i oslavě božstev jiných. Ráz jejich i většiny písní následujících byl epicko-lyrický. Zcela obvyklé bývaly hlučné písně svatební, pak zpěvy posměšné, čarodějně léčivé a dříve nepovšimáné různé písně pracovní, tak písně

mlecí, přástevní, tkací a pod. Poslední tři druhy trvaly již mimo spojení s hudbou, tancem a po případě i zpěvem, rytmus byl tu dán jednoduchým metrem a u písní pracovních podporován samým pohybem při práci. Hojně byly také praslovanské hádanky a pořekadla, klíčil tu i zárodek domácí báje zvířecí. Písní milostných po našem rozumu tehdy neměli, byli v tom ohledu realisté, ba naturalisté; neboť narážky na pohlavní poměry ozývaly se tam zcela nenuceně a přirozeně. O prvcích mimických a dramatických stala se zmínka již nahoře. Skutečného *eposu* hrdinského ani průprav-
ných k tomu větších zpěvů nemůžeme za pravěku slovanského ani očekávat, jen kratší pohřební neb i samostatné zkazky o bojích a půtkách ojedinelých. Neboť jednak žili prapředci naši příliš roztroušeni a rozdrobeni, potýkajice se nejvíce mezi sebou, jednak zřízení jejich opravdu demokratické nepřipouštělo soustředění kolem všemocného vůdce, záhy gloriolou pověsti ozářeného. Vždyť ani dějinní Slované často nemívali svých vůdců domácích, nýbrž jenom přivolané vůdce cizí (str. 182). A jako dnešní lidové písně lyrické nejsou — leda v troskách zcela nepatrných — pokračováním epické lyriky praslovanské, tak i v oboru výpravném musely předcházeti statečné a zoufalé boje Rusův a zvláště Srbů za svobodu, národů tu již sjednocených pod žezlem samovládců a za vedení opravdových hrdin. Pak teprve nadešel čas, aby se tam zrodily v pravdě bohatýrské zpěvy epické, na př. o bojích, majících vztah k nešťastné bitvě na Kosově (r. 1389), a o oblíbeni fantasmie pěvcův i lidu, o Marku kraljevići.

Umění psátí Praslovanům známo nebylo; *psati*

značilo jim nejspíše „barviti“ (str. 111), po případě „barevně malovati“. Lze za to míti, že užívali některých obrazných značek svých, na př. vrubů k vyznačení čísel (**brojъ*), pokud toho bylo třeba. Avšak runového písma na žádný způsob neznali, a jest počínání bláhové shledávati praslovanské runy v nápisech cizích, které vykladač čte pak s tvary v staroslovanštině nemožnými, nesprávnými (Žunkovič). Vždyť ani germánské runy nejsou samorostlé, nýbrž toliko obměnou písem antických, to pak, co by u baltických Slovanů mohlo býti prohlášeno za pozdní záznamy runové, není než pouhým napodobením kvetoucího písma severského.

Opravy, dodatky a poznámky.

[V těchto rádcích opravuji z části nedopatření nebo rušivé tiskové chyby, poznamenávaje všeobecně, že někdy místo tvaru praslovanského ze zvyku položen tvar starobulharský (starocírkevně-slovanský), tedy nejstarší tvar jihoslovanský, dále že v tvarech praslovanských zpravidla neznačeno tvrdé *l* literou *l*, že se však místy stalo tak přece. V prvé půli spisu, kde šlo o pevné kontury obrázků hospodářsky hmotného, spokojoval jsem se většinou termíny praslovanskými, podnes v češtině zachovanými; následující dodatky obracejí pozornost ještě k dalším některým názvům praslovanským, jež do češtiny nepřešly nebo v ní zastaraly — postup, jehož důsledně pak již šetřeno v druhé polovině práce. Někde stručnost, ukládaná mi zejména prvotným podkladem přednáškovým, ospravedlní, že ještě na tomto místě podávám výklady některé závažné.]

Str. 16, ř. 5 zdola čti: ofřeseny neb aspoň omezeny.

Str. 18, p. 3 stůj po slově *no.oca*: »kus země vzdělané (česky a jihoslovansky *plasa*), ale také *čepel sekiry*« v tomto původním významu . . .

Str. 23, ř. 14 dodej na konci: neb od Skythů.

Str. 26, ř. 9 dodej na konci: V nepředpojatém tom snažení nezmylí nás ani báhvikolikáté již vydání *Zunkovičovy* tlusté, ale vědecky bezcenné knihy »Slované praobyvateli Evropy«, ani nejnovější svod stejně cenných *Kuffnerových* statí z »Máje«, jimž dán v podobě knižné titul, toliko v druhé polovině správný, totiž »Věda či báchora?«

Str. 45, ř. 23 mohlo slovo *liška* (praslovansky *liša, lisica*) býti vytčeno jako pravěké svým základem; slovo *liška* samo pomíšeno již se slovem *lichý*.

Str. 48, ř. 1 čti místo »veslo« slovo »plachta« a k řádku 2. dodej: Podobně odvozené od *větra* starocírkevněslovanské *větrilo* »plachta« značí jen v maloruštině totéž, za to v nové bulharštině »vějíř«.

Str. 49, ř. 3 vsuň větu: Jiným památkem — mimo slovo **strab* »střed, strdia« — jest praslovanské jméno doby, kdy mlád, »věli *čerc*« povstává nebo se líhne, **červco* neb **června*, což později přeneseno na kalendářní měsíc, polský *czerwiec* a český tožný *červen*, v češtině pak změtením i na měsíc následující, *červenec*.

Str. 53, ř. 27 dodej: Srovnej však přece slovo *smetana* a záklád jeho, sloveso *meľa*, *mešti* »másti, t. j. něčím míchatí«; slovinské a srbské *mešti* značí pak přímo »máslo mísiťi, *tříti*«.

Str. 59, ř. 12 vsuň na konci věty odkaz ke str. 127.

Str. 60, ř. 22 dodej po slově *jha* v závorce: též (*j*)*arimo* »jařmo« a »*brazda* »uzda« jsou slova již praslovanská.

Str. 63, ř. 34 připoj ke konci věty poznámku: Budiž zde jen mimochodem podotčeno, že slovo *pyro*, jež v staré bulharštině přeneseno na »ječmen« a též na luštěniny, v praslovánštině značilo pouze travinu (*Triticum repens*) jako naše *pýr* a *pýř*, ruské *nopeř* a j. Výraz »*boršeno*« pak, jenž v starobulharském »*brašeno*« znamená »jídlo, potravu«, v jiných historických jazycích (na př. v ruštině: vůbec »mouku«, za pravěku přímo se odnášel k »ječmeni«.

Str. 66, ř. 29 příčin poznámku: Praslovanské »*sliva*« značilo pravděpodobně »trnku« (*Prunus spinosa*), nejspíše však také planou »slivou« s kulatými plody (*Prunus insititia*).

Str. 67, ř. 5 přidej poznámku: Srovnej starobulharské »*vrachy*, »*vršti*« »mlátiti«, slovinské »*vršiti*« »obilí dáti vyšlapávati dobytken« — obě ze základu jistě pravěkého.

Str. 67, p. 32 dodej ještě toto: Neboť pražené zrní klasů navlhčených nebo ani ne dozrálých se za pradávna, tak jako mezi lidem i později, opravdu pojídalo; praslovanský pak název byl »*pražmo*« »pražno, pražma«, místně — jako dosud v srbsčině »*prpa*« — »*porpa*« (vedle »*pržiti*« »pražiti«) nebo podobně.

Str. 68, ř. 19 čti: plodina, mezi nimi pravděpodobně z *bršič* (**bršič* »*Heracleum Sphondylium*«).

Str. 68, ř. 27 a 28 příčin poznámku: Takové mladé smrkovi nazýváno za pradávna »*moldb*«, »*moldina*« (srov. ruské *молоды*, maš »*mladina*«). Prvé z těchto slov nebo ještě lépe přidavné »*mollb*« »mlad« kryje se úplně s germánským »*mal*« »Malz«, kteréž před 7. stoletím po Kr. přešlo — patrně od Němců — do slovanskiny jako »*mollo*« »*mláto*« (pouze v češtině, polštině, maloruštině, slovinské). Praslovanský název »*soldb*« »slad« neznamenal však zprvu »zrní porosené a pak vysušené« (*Niederle*), nýbrž skladidlo, t. j. »*meď*«, jenž k pivu, v němž zprvu ječná neb jiná zrna ještě plovau, přidáván nepochybně proto, aby jeho skrovná hodnota cukerní byla zvýšena. Časem se šířilo od západu umění skutečného »sladování« a na jeho výtěžek přenesu potom název »*soldb*«, buď na konci pravěku nebo spíše záhy po tom.

Str. 79, ř. 4 čti *břest* a ř. 9 dodej na konci: později též *tis*.

Str. 80, ř. 24 a 26 příčin poznámku: Někteří jména živočišná jsou očividně praslovanská, ale pouze slovanská a baltská (na př. *kuna* nebo »*žezhule*«).

Str. 83, ř. 3 příčin ještě: »*pręza*« »přežka, přezka, přazka«.

Str. 86, ř. 7 čti *zeď*.

Str. 88, ř. 1 *zdola* čti: turkotatarským, tedy »*balvan*« ve smyslu »pařez, sloup«. Srv. níže v přednášce VI.

Str. 92, ř. 5 příčin poznámku: Jiné praslovanské názvy »provazu« byly: »*qže*« (*važe*), jež v češtině uchováno v slovích »*houz*« neb »*houzev*«, vše z kořene (*vęz-* »vázati« s odvozeninami přechojnými, z nichž

hledí sem též »*qzls*« (*ęzls*) »uzel« atp., pak »*vęrvb*«, o němž pojednáno na str. 184, a snad ještě jiné.

Str. 96, ř. 11 čti: pomůckou neb přímo »*lžicel*« (praslovanský »*lega*« nebo již »*lžica*«); . . .

Str. 98, p. 62 dodej: a samo »*vědro*«, původně asi — a tento můj výklad byl by ve shodě s etymologií »*Zubatého*« — dobytčí žaludek nebo břicho, zkrátka kožený měch, v němž i Praslované zprvu místo v hrnci vařivali nad ohněm neb ve vodě, již oteplili rozžhavenými kameny (viz k tomu pěkně vyobrazení »*Trojanovičovo*« v nové knize »*Niederlové*«, str. 197). Praslovanské bylo podle všeho také slovo »*korneb*« »korec«, značivší tehdy nejspíše »koš, nádobu z kůry«.

Str. 106, ř. 14 čti: slova povědomého nám Prokopia. A dole v 73. poznámce místo »*stodoa*« čti: »*stodola*«.

Str. 112, ř. 1 příčin poznámku: Praslovanský název byl ovšem také »*skorbn*«, česky »*skorně*«, t. j. »skorně«, původně z kůry neb opět z lýka, teprve později z kůže urobená; dále »*červub*« (starobulharsky »*črevub*« »sandál«, staročesky »*třevl*« »střevíce«), odkrojený nebo vykrojený ze dřeva, kůže a pod. Starodávný, proti příbuznému »*krpec*« atp. ve významu časem pokleslý název obuvi jest nepochybně i naše »*škrpál*«.

Str. 122, ř. 6 škrtni na konci čárku; ř. 8 čti: »*stezkami*« (praslovanský »*stagna*, »*stodza*«); ř. 26 čti: »*dvanaćtinnou*« (*šedesátinnou*).

Str. 125, ř. 6 čti: »*apeus*«.

Str. 126, ř. 1 *zdola* vsuň větu: Vztah k praslovanskému životu, zvláště ke včelařství (viz výše na str. 245.) jest tu patrný. Poučné jest také jméno . . .

Str. 128, ř. 10 *zdola* čti: str. 57.

Str. 129, ř. 1 čti: »*břestového*« a později »*tisového*«; ř. 8. ještě přidej: »*lopata*«, též »*brus*«, pak »*skoblb*« (na př. ruské »*скобел*« a »*екоблум*« »hoblovati«), tedy »skrabadlo, »*skobllice*« koštěná neb rohová«, dále nějaký kamenný vřták »*svrdbr*« »*svider*«, »*svědřik*« nebo také »*svrdle*« (rusky »*свердло*«) atp.

Str. 130, ř. 12 čti: z jedle nebo později i tisu; ř. 13 čti: »*tuliti*«, t. j. »*schovávat*«).

Str. 139, ř. 15 čti: »*Ruské Pravdě*« Jaroslavové.

Str. 174, ř. 4 *zdola* čti: »*Ibn Fařlān*«.

Str. 185, ř. 5 *zdola* čti: »*kajati*« se.

Str. 197, ř. 7 čti: »*pocity*«, »*vzbuzované*« ve spaní i plynem z douhajících dřev, které . . .

Str. 203, ř. 2 *zdola* čti: »*conku*«.

Str. 208, ř. 3 vsuň větu: Podle »*Murka*« vedle dnešní slavnosti bulharské a ruské »*rusalja*« náleží sem i srbské »*(d)ružičalo*« s pojmenováním mladším, odvozeným od »*ružica*« »*růžička*« a ne od »*drug*« »*drug*«, ačkoliv se v ten den uzavírala »*pobratimstva*« a »*posestrimstva*« na rok.

Str. 210, ř. 15 čti: »*šetek*«; srv. též dnešní slovo »*pošetilý*«.

Literatura.

Následující seznam odborných spisů nečiní nikterak nároku na úplnost, zejména ne po stránce speciálně etymologické, kdež soustavně pomíjeny všechny příspěvky drobnější nebo časově starší aneb i příliš detailní, s naší celkovou otázkou nesouvisící. Avšak také v ohledu věcném uvedeny toliko spisy základní, kterých částěji vzpomínáno ve spisku našem samém neb které jsou s to, aby i laikovi znázornily povšechný, po případě přímočarý směr, jímž dnešní posuzovatel dávnověku musí se bráti. Z obdobných spisů starších, dnes již z valné části zastaralých, pojaty v seznam nerozborné sloupy vší naší nauky, s patřičným ovšem oceněním se zvláštěm zřetelem k těm, kdo stojí mimo tok a vření vědeckých proudů. Tedy ne vše, čeho bylo užito, nýbrž jen to, čeho nutně bylo způsobilým *kritickým* užito, je zde podáno abecedně:

- Balzer O., *Historia porównawcza praw słowiańskich*. Lvov 1900 (ve sbírce Studya nad historią prawa polskiego).
 — *O zadrudze słowianskej*. Lvov 1899 (v Kwartalniku histor. XIII.). Proti Peiskerovi.
 — *Rewizya teoryi o pierwotnem osadnictwie w Polsce*. Lvov 1898 (z Kwartalniku histor. XII.).
 Berneker E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg odr. 1908 (dosud 8 sešitů). Moderní pomůcka, vynikající přesností a spolehlivostí materiálu téměř úplného.
 Bogišić B., *Zbornik sadašnjih pravnih običaja*. Záhřeb 1874 (vydala Jihoslov. akademie). Bohatý materiál pro živé právo jihoslovanské.
 Bradke P. W., *Über Methode und Ergebnisse der arischen (indogermanischen) Altertumswissenschaft*. Giessen 1890.

- Braun F., *Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній I. Готы и ихъ сосѣды до V. вѣка*. Petrohrad 1899 (ve Sborníku oddělení rus. jazyka a literatury císařské akademie, sv. LXIV.). Kniha vyvolala četné cenné recenze.
 Brückner A., *Cywilizacja i język*. Szkice z dziejów obyczajowości polskiej. Varšava 1901 (v Biblioteka Warszawska již r. 1898). První vážný pokus o osvětové hodnocení různých cizích slov v staré slovanštině a polštině.
 — *Die slavischen Fremdwörter im Litauischen*. Vymar 1877. Práce stále důležitá.
 Bücher K., *Arbeit und Rythmus*. Lipsko 1896 (v Abhandlungen král. saské Ges. d. Wiss., phil.-hist. Kl., sv. XVII.). Obecně poučné.
 Buchtela K. a Niederle L., *Rukověť české archaeologie*. Praha 1910.
 Ciszewski St., *Wróżda i pojednanie*. Varšava 1899. Referát o spise podal K. Kadlec v *Národopisném sborníku českoslov.* VI. (1900), str. 176 n.
 Delbrück B., *Die indogermanischen Verwandtschaftsnamen*. Lipsko 1889 (v Abhandlungen saské Společnosti, fil.-hist. třída, sv. XI.

- 5). Vedle toho je dbáti vývodů Schradecových (*Indogerm Forsch.* XVII.) a zvláště W. Schulzeových (*Kuhns Zeitschrift* XL.).
 Feist S., *Europa im Lichte der Vorgeschichte und die Ergebnisse der vergleichenden indogerman. Sprachwissenschaft*. Berlin 1910. Vitaný přehled dnešního stavu otázky (srv. zprávu O. Hujerovu v *Listech filolog.* XXXVIII., 1911, str. 461).
 Fick A., *Die Indogermanen*. *Gotinky* 1907 (v *Kuhns Zeitschrift für vergleich. Sprachforschung* XLI.).
 Gebauer J., *Slovník staročeský*. Praha od r. 1903 (od 16. sešitu upravuje E. Smetánka).
 Grosse E., *Die Anfänge der Kunst*. Freiburg a Lipsko 1894.
 — *Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft*. Tamže 1896. Oba spisy nových obzorů.
 Hahn Ed., *Die Haustiere und ihre Beziehung zur Wirtschaft des Menschen*. Lipsko 1896.
 — *Die Entstehung der Pfluggkultur (unsres Ackerbaus)*. Heidelberg 1909. O Hahnovi a zvl. o tomto spise viz zprávu Jankovu v *Čes. Časopise Hist.* 1911, str. 317 n

- Hehn V., Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa. Berlin 1902 (7. vydání od O. Schradera s botanickými příspěvky A. Englera) Spis v nynější podobě zmodernisovaný, ale jinak namnoze zastaralý.
- Hirt H., Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur I. II. Štrasburk 1905 a 1907 (se čtyřmi poučnými mapkami). Srv. Janko.
- Hoops J., Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum. Štrasburk 1905. Spis všeobecně důležitý.
- Hujer O., O nově objeveném jazyce indoevropském. Praha 1910 (referující článek v Listech filol. XXXVII.).
- Jakuškin J., Обычное право. Jaroslav 1876 a 1896. Prameny obyčejového práva ruského a stručné jejich obsahy. Srv. o tom článek od K. Kadlece v Národopisném sborníku českoslov. III. (1898), str. 38 n.
- Janko J., Hlídká kritik o Peiskerově theorii, hlásající dvojípraporobuslovanskou. Praha 1909 (v Národ. věstníku čslav.). O Peiskerových odpovědích tamže 1910.
- Janko J., Jak soudíme dnes o starých Indoevropanech? Praha 1908 (v Národopisném věstníku českoslovanském). Kritické srovnání nauk hlavně Hirtových a Schraderových.
- O stycích starých Slovanů s Turkotatary a Germány s hlediska jazykozpytného. Praha 1908 (ve »Věstníku České Akademie«). Vyvrácení jazykových opor Peiskerových, podnikané ostatek i jinde, zejm. v německém výtahu ve »Wörter u. Sachen« I. (1909).
- Slovanská slova a věci v ohledu národopisném. Praha 1907 (v Národopisném věstníku českoslovanském). Soustavný přehled Meringerových etymologií s příležitostnou kritikou.
- Zur ältesten Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Slaven. Praha 1906 (v Čechische Revue I.). Proti Peiskerovi, stať programatická.
- Jireček Herm., Svod zákonů slovanských. Praha 1880
- Konst. Geschichte der Serben. Gotha od r. 1911 (mnou užito I. dílu). S velmi pozoruhodným úvodem.
- Kadlec K., K slovu o záduze. Praha 1896 (v Náro-

- dop. sborníku českosl. I.). Proti Peiskerovi.
- Kadlec K., O kooperačních sdruženích v právu slovanském. Praha 1904 (ve Sborníku věd práv. a státních; též německy v Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss. XVII., Stuttgart 1904).
- Rodinný nedíl čili záduha v právu slovanském. Praha 1898. Práce velice užitečná.
- Rodinný nedíl ve světle dat srovnávacích dějin právních. Brno 1901 (v »Časopise Matice Moravské«).
- Základní otázky slovanských právních dějin. Praha 1901 (ve Sborníku věd právních a státních I.). Dobře orientuje.
- Kluge Fr., Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Štrasburk 1910 (7. vyd.). Dílo jistě dobré, užívati jest ho vedle Weiganda.
- Krek Gr., Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Št. Hradec 1887 (2. vyd.). V etymologiích a i jinak namnoze zastaralé, ale kritikovi stále velice cenné.
- Leger L., La mythologie slave. Paříž 1901. Vedle Máchala.
- Leskien A., Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen. Lipsko 1876.
- Vývody dosud pozoruhodné ano platné.
- Máchal J., Nákras slovanského bájesloví. Praha 1891.
- Bájesloví slovanské. Praha 1907 (Světová knih. 566—567). Bohatý materiál, spiatý nyní též ve vědeckou soustavu moderní.
- Maretič T., Slaveni u davnini. Záhřeb 1889. Jazykozpytec vylučuje rozsidlení Slovanů.
- Meillet A., Les dialectes indo-européens. Paříž 1908 (v Collection linguistique, sv. I.). S eliptickým obrazcem vzájemného poměru jazyků indoevropských. O významu knihy srv. O. Hujer v Listech filologických XXXV. (1908), str. 290 n.
- Melich J., Szláv jüvevény-szavaink (Naše slovanské vypůjčeniny; Pešť 1903—5) a ještě dvoje pojednání další, o čemž stručnější podána zpráva v »Archivu f. slav. Philologie« XXXII. (1910), str. 92 n. Auktor hájí šťastně svých mínění, odchýlných od názorův Asbóthových.
- Meringer R., Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Haushath. Vídeň 1901 (v Sitzungsberichte cis. akademie, třída fil.-hist., sv. 144, VI.).
- Die Werkzeuge der pinsere-Reihe und ihre Namen.

- Sprachlich-sachliche Probleme. Heidelberg 1909 (ve »Wörter und Sachen« I.). S hojnými obrázky.
- Meringer R., Das deutsche Haus und sein Hausrat. Lipsko 1906 (ve sbírce Aus Natur- u. Geisteswelt, sv. 116.). — Das volkstümliche Haus in Bosnien und Herzegovina. Vídeň 1900 (ve Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina, sv. VII.). — Etymologieen zum geflochtenen Haus. Halle 1898 (ve Festgabe für R. Heinzel). — Wörter und Sachen. Štrasburk od r. 1904 (řada článků s novými etymologiemi na základě znalosti předmětův a věcí v »Indogermanische Forschungen«, sv. XVI. — XIX. a XXI.). Věcně velmi cenné, slovozpytně zajímavé; srv. sub Janko.
- Michelis E. de, L'origine degli Indo-Europei. Turin 1903. Nejobsírnější dílo o pravlasti indoevropské.
- Miklosich F., Die Blutrache bei den Slaven. Vídeň 1888 (v Denkschriften cis. akademie, tř. fil.-hist., sv. XXXVI.). — Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. Vídeň 1867 (tamže sv. XV.). — Die slavischen Monatsnamen. Vídeň 1868 (v Denkschriften cis. akademie, třída fil.-hist., sv. XVII.). Všecky tyto základní studie jsou po stránce jazykovědecké i věcně v lecčem překonány i opraveny.
- Miklosich F., Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Vídeň 1886. Bude časem úplně nahrazen Bernekerem, ač historickou cenu podrží vždy.
- Mladenov St., Старитѣ германскія елементи въ славянскитѣ езици. Sofija 1910 (ze Сборника за народни умотворения, наука и книжнина, sv. XXV.). Práce čistě slovozpytná bez náležitého zřetele k dějinám a poměrům předmětů. S hojnou literaturou jazykozpytnou.
- Mogk E., Germanische Mythologie. Štrasburk 1890 (2. vydání a zvl. otisk z Paulova Grundrissu germánské filologie, sv. III., dokončeného r. 1900). Informuje též povšechně.
- Müllenhoff K., Deutsche Altertumskunde. Berlín, sv. I.—III. (1870—1892); sv. IV. (1898); sv. V. 1. (1883). Z nového rozmnoženého otisku Rödigerova vyšly od r. 1890 svazky: I.—III. a V. Dílo stále prvořadé, pokud slovozpytně není zastaralé.
- Murko M., Das Grab als Tisch. Heidelberg 1910 (ve »Wörter und Sachen«, ročn.

- II.). Studie všestranná s poučnými obrázky.
- Murko M., Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen I.—III. Vídeň 1906 (z Mitteilungen tamní anthrop. společnosti, sv. XXXV. a XXXVI.). Velice závažné.
- Niederle L., J. Peiskers Neue Grundlagen der slavischen Altertumskunde. Berlín 1909 (v »Archiv für slav. Philologie sv. XXXI.). Odmitnutí Peiskerovy základny s doslovem Jagičovým rovněž zamítavým.
- O původu Slovanů. Praha 1896. Práce předběžná.
- Slovanské starožitnosti. Praha od r. 1902 (v Historické bibliotéce). Dosud vyšly: Díl I.: Původ a počátky národa slovanského, 2 svazky (1902 a 1904; s důležitými mapkami zeměpisnými). Díl II.: Původ a počátky Slovanů jižních, 2 sv. (1906 a 1910). Roku 1912 vyšel mimo to 1. svazek I. dílu oddělení kulturního pod titulem také zvláštním: Život starých Slovanů (opět s mapkou a obrázky), jehož v druhé půli přítomného spisu rovněž již použito. Nezbytné a také po stránce jazykovědecké spolehlivé neb aspoň dobře informující, ačkoliv autor není filolog.
- Pedersen H., Die idg.-semitische Hypothese und die idg. Lautlehre. Štrasburk 1908 (v Indogerm. Forschungen sv. XXII.). S tím srovnaj ještě recenzi semitisty H. Grimme o I. díle spisu H. Möllera »Semitisch und Indogermanisch« z r. 1907 (tamže v Anzeigru str. 2 n.).
- Peisker J., Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung. Berlín, Štuttgart, Lipsko 1905 (zvl. otisk z Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte III.). Prvotné znění Peiskerovy theorie praprobni.
- Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Slawen. 1899 (zvl. otisky z »Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte« V. a VII. (1896—1899). Vlastně tři statí: o slovanském pluhu a staroslovinské i srbské záduze, které P. nemá za praslovanskou. Proti němu psali O. Balzer a K. Kadlec.
- Neue Grundlagen der slawischen Altertumskunde. Ein Vorbericht. Štuttgart a Berlín 1910 (program Peiskerových slovanských dějin v anglickém velkém sborníku historie středověké

- Cambridge Medieval History sv. I. a II.). Srv. Niederle a Janko.
- Pogodin A., Изъ исторіи славянскихъ передвиженій. Petrohrad 1901.
- Слѣды корней-основъ въ славянскихъ языкахъ. Varšava 1903.
- Pokrovskij M. N., Русская исторія съ древнѣйшихъ временъ. Petrohrad od r. 1910. Spolupracovníci: N. M. Nikolskij a V. N. Storožev. Srv. zprávu o I. svazku od J. Bidla v ČČHistor. XVII. (1911), str. 81 n.
- Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Heidelberg od r. 1911 (dosud 3 sešity), vydává J. Hoops. Souborná práce četných germanistů odborníků, dílo, jehož obdoby slavistické dosud postrádáme.
- Rhamm K., Ethnographische Beiträge zur germanisch-slavischen Altertumskunde. Brunšvik od r. 1905. Dosud vyšlo: I. odd.: Die Grosshufen der Nordgermanen (1905). II. odd.: Urzeitliche Bauernhöfe im germanisch-slavischen Waldgebiet, a to 1. díl: Altgerm. Bauernhöfe im Übergange vom Saal zu Fletz und Stube (1908) a 2. dílu: Germanische Altertümer aus der slawisch-finnischen Urheimat 1. kniha: Die altslawische Wohnung
- (1910). Věcně cenné svým bohatým materiálem, nauky přednášené jsou však etnograficky v mnohém ohledu neověřeny a jazykově zhusta i nesprávný.
- Rostafiński J., O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie Słowian w przedhistorycznych czasach (s mapkou prásidel baltských a slovanských). Otisk ze Sprawozdań Akademii krakowské třídy hist.-filologické za března 1908. [O tom též francouzská zpráva v Bulletinu akademickém jmenované třídy za červen a červenec 1908.] Srv. zprávu Jankovu v Národopis. věstníku čslov. III. (1908), str. 132 n.
- Symbola ad historiam naturalem medii aevi I. II. Krakov 1900 (Munera saecularia universitatis Cracoviensis).
- Rozwadowski J., Współczesny stan językoznawstwa indoeuropejskiego. Lvov 1910 (otisk z »Eos«, sv. XVI.). Pěkný kritický přehled.
- Schleicher Aug., Die deutsche Sprache. Stuttgart 1860. (2. vyd. 1869.) Tam pozdější názor auctorův o rodokmeni indoevropském.
- Schmidt J., Die Urheimath der Indogermanen und das europäische Zahl(en)system. Berlin 1890 (v Abhandlun-

- gen král. pruské akademie). Podnět k diskusi o soustavě dvanáctinné.
- Schmidt J., Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen. Výmar 1872. Zde a pak ve spise předchozím výklad vlnové teorie.
- Schrader O., Begraben und Verbrennen im Lichte der Religions- und Kulturgeschichte. Vratislav 1910 (přednáška v slezské lidovědné společnosti).
- Die Schwiegermutter und der Hagestolz. Brunšvik 1904.
- Die germanischen Bestandtheile des russischen Wortschatzes und ihre kulturgeschichtliche Bedeutung. Berlin 1903 (ve Wissenschaftl. Beihefte zur Zeitschr. des Allgemeinen deutschen Sprachvereins, seš. 23—24). Vytýká i opačný vliv slovanštiny na němčinu.
- Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Straussburg 1901. Pomůcka nezbytná a svým materiálem stále stejně cenná.
- Die Indogermanen. Lipsko 1911 (ve sbírce »Wissenschaft und Bildung«). Pěkné vylíčení populární.
- Sprachvergleichung und Urgeschichte I, II (3. vydání). Jena 1906—7. Srv. o tom Janko.
- Schrader O., Totenhochzeit. Ein Vortrag, gehalten in der Gesellschaft für Urgeschichte. Jena 1904.
- Schurtz H., Urgeschichte der Kultur. Lipsko-Videň 1900. Rázu obecného.
- Šafařík P. J., Slovanské starožitnosti. Praha 1837 (německy v Lipsku 1843); 2. vydání 1862—3. Vedle toho jest nyní vždy srovnávací dílo Niederlovo.
- Šejn P. V., Великорусъ въ своихъ пѣсняхъ, одрядахъ, обычаяхъ atd. Petrohrad od r. 1900. Bohatý materiál.
- Štrekelj K., Slavische Wortdeutungen. Berlin 1905 (v »Archiv f. slav. Philologie« XXVII.).
- Vermischte Beiträge zum slavischen etymologischen Wörterbuch. Tamže 1906 (ve sv. XXVIII.).
- Zur slavischen Lehnwörterkunde. Videň 1904 (v Denkschriften cís. akademie. třídy fil.-hist., sv. L.). Toto vše jsou ukázky solidního badání slovozpytného.
- Usener H., Götternamen. Versuch einer Lehre von der Begriffsbildung. Bonn 1895. Obecně prospěšné.
- Weigand Fr. L. K., Deutsches Wörterbuch I. II. Giesesen 1909 a 1910 (5. vyd. od Bahdera, Hirta a Kanta, vydané H. Hirtem). Velmi

užitečný pendant ke Klugovi.
 Wörter und Sachen. Kultur-historische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung hg. von R. Meringer, W. Meyer-Lübke, J. J. Mikkola, R. Much, M. Murko. Heidelberg od r. 1909. Vzorový časopis na výši doby.
 Zeuss J. C., Die Deutschen und die Nachbarstämme. Mnichov 1837. S leckterými bystrými postřehy, v jazykozpytné příčině zastaralé.
 Zigel F. F., Славянское право и его история. Petrohrad 1900 (v ruském Encyklopedickém slovníku Andrejevského, Arseņjeva a Petruševského, vydaného Brockhausem-Jefronem). Práce závažná.
 Zubatý J., Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven

besiedelt? Praha 1907 (v Českische Revue I.). Mírné, ale ovšem naprosto odmítavé posouzení 2. vydání Žunkovičovy knihy. Srv. ještě další drobné úsudky Zubatého o Žunkovičově a Kuffnerově potenci vědecké v »Listech Filologických« a posléze Jankovo břitké, bohužel však do písmenky pravdivé osvětlení této pavědy neb »nové vědy« směru autochtonistického v téže Českische Revue II. (1908), str. 756. I posudek slovinského předního badatele, také u nás známého a najisto váženého M. Murka, jež o 6. vydání Žunkovičovy knihy pod titulem »Vlastenecká kniha bez vlastenectví« uveřejnil v časopise »Veda« I. (1911), str. 266 n., zasluhuje obecné pozornosti.

Rejstřík slov a názvů slovanských.

(Číslo značí stránku, p. poznámku.)

ablъko 66	bludičky 198
Agoda 150	blъcha 12, 81
	bob 15, 59
baba 168	bobr 46
bag(ъ)no 43	bogatъ 16, 236
бахаръ 239	bogъ 16, 217, 220, 224, 236, 238
bajalъnikъ 239	bohatýr 16
баянъ 239	bojaři 33
bajati 239	boja sę 16
bala 43	*bolto (blato) 43
balija 239	большая семья 162
balvan(ъ) 88, 228, 246	*bordlo (bradlo) 87, 107
balstvo 239	*bordy (brady) 129
banja (báně) 115	borgъ (brah atp.) 104
bečka, bečva 98	Borislav atp. 137
bedna 98	borja (*borti) 107, 137
Běloglavъ 150	*Bornislavъ 137
běly ženy 214	*bornъ (brapъ) 137
běsz 196, (222)	*boršъno (brašъno) 246
bičъ (bič) 193	*borvъ (brav) 51, 227, 230
bilo (barva) 116	borgъ 78, 79, 232
bitva 205	Borъkъ (Bofek) 150
blazina 95	bosъ 108
blęsti (bląđiti) 155	houře 219
blizna atp. 204	Boz 182
bljudo 96	boží soud 190 n.
bląđъ (blud atp.) 147, 155 n., 234	baбъnъ (buben) 242

brak (brach) 141
 браки 111
 brakъ 140
 brány 63
 братство 167
 bratimъ 187 n.
 brat(r)alъ 170
 brat(r)ъ 170, 183
 bratъstvo 164, 170, 175 n.
 brázda 60
 břest 79, 246, 247
 břevno 89
 brh, bržec atr. 85, 104
 briti, břitva 117
 брѹки 111
 bříza 79, 231
 *brojъ 244
 brožnja atr. 104
 bršť atr. 246
 brus 247
 brъnja 130 n.
 *brъzda 246
 buk(y) 10, 21, 22, 78, 201
 bъčela atr. 79
 hъrtъ 48
 *hъrtъ (ber) 59
 bъzъ (bez) 21, 79
 bykъ 51, 221, 230
 bardo 121
 cep 67
 cesta 122
 cěna 118, 185
 cěsarъ, c(b)zarъ 183
 ciditi 155
 cihla 88
 cizi 134, 177, 209
 čmok, čmuk 210
 ЦМОЖЪ ДОМОВИКЪ 210
 soudný 155
 cud, -ny atr. 155, (232)

čakanъ (čekanъ) 129
 čarka 112
 čaga, -ъ 239
 čas 124
 čaša (čiše) atr. 99
 čeljadъ 164
 čelъnikъ 182
 čerení 144
 čerъсь (čeres) 112, 144
 *čerda (črěda) 55
 Černoboh 225, 238
 červ (včelí) 245
 červen, -ec atr. 126, 245
 *červъjъ (črěvъjъ atr.) 247
 česati, če-ľъ 117
 česnek 59
 četa 77
 *čestъ (část atr.) 236
 člun 47, 109
 čočka 59
 čoek 173
 čъbanъ (čъvanъ) 98
 čъbъľъ (džber) 98
 *čъľnъ (člunek) 109
 *čъrtъ bogъ atr. 225, 238
 *čъrtъ (čert) 196, (222)
 *čъrvъсь (czerviess) 245
 *čъrvъсь (červen) 245
 *čъstъ (čest) 185
 *Dadъ bogъ (Dažbogъ atr.)
 217, 223, 236
 déka (dýka) 129
 denice 218
 desqъ 13, 122
 desъľnъ 237
 devítka 238
 dědičná dcera 145, 159
 dědina 164 n.
 dědъ 165, 168, 175, 210 n.
 *dědъci (dědkové) 210, 211 n.

dědy 207
 dělení rodin 171, 175
 děľъ 236
 děverъ 169
 Didko 212
 dietky 211
 dimnica 162
 diva (žena) atr. 214
 divizna 218
 divъ (-o) atr. 218
 divъ mažъ 214
 divъľnъ 218
 djete 173
 dláto 129
 dluh v. *dъľъ
 dlъgъ (dlouhý) 16
 dobrí ľudjе 186, 188
 dobъ-jъ 12
 dojiti 52
 *dol(j)a 236
 domačica 166
 domačin atr. 165
 domazet 145
 domovníček 210 n.
 домовоjъ (domový) 210 n.
 domъ 164
 *dorbъ (dorob) 98 n.
 dъbrava 78
 dъbъ (dub) 78, 221, 231, 238
 drbiti 58
 dřevo 78, (pluh) 60
 dřin 79, 231
 droždí 68
 dragъ (družiti) 87
 drugъ 145, 247
 (d)ružičalo 247
 družina (= sdružování) 77
 družina, druž(ь)ba 145 n. 148
 dudy 242
 duchъ 196 n.
 dъm 89 n.
 Dunavъ (Dunaj) 22
 dusiolek 197
 duša 196 n.
 душникъ 198
 dvanáct 122 n., 186, 238
 dvěce 91
 dvornica 116
 dvorъ 92, 103
 dъbъ 43
 dъclъ (dech) 196
 *dъktí (dci atr.) 168
 dъska (dcka atr.) 24, 97
 dyba atr. 193
 dymnica 91, 198
 dymъ (dým) 91, 162, 164, 196,
 238
 *dъľgъ (dluh) 184, 191 n.
 dъľъ (den) 127, 218
 dziady 208, 232
 *žzva (jazva atr.) 239
 žzъ (jez) 122
 gatъ (hat) 87, 107
 glava (domu) 165, (rodu atr.)
 180, (vražda [pokrevence])
 183, 189, (modla) 228
 глаза 91
 gnida 81
 gniotek 197
 gnojъ (hněj) 65
 godъ, -ina 125 n., 234
 *golomъ (holomek) 173
 golota (holota) 173
 gольъ (holec) 173
 gomila 203
 gomola (homole) 203
 goniti 46
 gora 43
 *gordъ (gradъ) 87, 107

*gorchъ (grachъ) 59
 *gornostajъ (hranostaj) 81
 горнь 98
 гоґница 90
 gospodinъ (= kniže) 182
 *gospodja, -yni 152 n., 166 n., 171
 gospodъ, -inъ atp. 119, 152 n., 164 n.
 гостить, гостинець 119
 gostъ 119, 184
 govedo 36, 51
 gověti 229
 gašli (gađa) 242
 gašъ 56
 grabiti 190
 grabrъ atp. 79
 gramada (lidu) 180
 gręda 89
 grěchъ 189
 griva 16, 82
 grivna (hřivna) 54, 82
 grobъ (hrob) 201
 Громъ гремучий 218, (221)
 grotъ 130
 gruša (kruša) 66
 gumьno (humno) 51, 67, 103
 gusle 136, 242
 gvozďъ (hvozd) 43
 gvozďъ (hvozdík) 90, 92
 *gъmъzati (hemzati) 81
 gъrnъ, -ьсь (hrnec) 98, 164
 habr 79
 had 80; 198, 210, 227, 233
 (h)andžar 131
 hastrman 215
 havran 80
 herceg, Hercegovina 183
 hlad 172
 hlemýžd' 80
 hlina 86
 hloh 79, 231
 hmyz (hmez) 81, 112
 hod 126
 holomek 173
 holub 56, 198, 237
 hospodář, -iček 210
 hospodářičkové 210
 host, -ák 119
 houž(ev) 91, 246
 hrán 32
 hrad 107, 132
 hranice 44
 hráze 107
 hřeben 116
 hřidel 63
 husa 54
 hvězda (božstvo) 216, 218, 224
 chalaga 43, 86
 chalupa 86
 chata, chatrě 102
 chlěbъ 68
 chlěvina 104
 chlěvъ 24, 35, 103 n.
 chladъ 87
 chmel 69
 *cholкъ (chlakъ atp.) 173
 *cholpъ (chlapъ) 173
 *choistъ (chlastъ atp.) 173
 chomčstorgъ 81
 chomik atp. 81
 *chormъ (chramъ) 86, 231
 choragy 178
 Хоръ 217
 chotimica 154
 chotъ 156
 chaša 190
 chrápati, chraptěti atp. 23
 chrupavka 51

chvoja atp. 79
 *chvorstъ atp. 79
 chvost, -ati 113
 chvostiště (koště) 113
 chyša, chyža 100
 chyzъ 24, 35, 100
 Пlija 221, 230
 (i)spolinъ 211
 istukanъ 228
 istъba, it(t)ba atp. 101 n., 114
 izvistъ atp. 87
 jablko 15, 66
 jabloň 66
 jadro 47
 jáhla 67
 jalovec 79
 jalovъ 51
 jáma 85
 ярецъ 125, 247
 jarica, -ina 125
 jarilo 155, (219), 234
 ярка 125
 jaro (jarъ) 124, 219
 Яръ, -ило 218 n.
 jarъ (jarý) 125, 219
 *jarъ (jěř) 125
 (j)arъmo (jařmo) 246
 jasan 79
 játra 51
 jatrvenicě atp. 161
 javor 79
 ječmen 63 n., 121, 246
 jedle 79, (247)
 jehla 108, 129, 204
 jehně 51
 jehněda 79
 jelen 46, 239
 jelito 51
 jeřáb atp. 80
 jeseň 125
 jesetr 47
 ješťráb 46, 80
 ještěr 80
 jezevec 80
 ježdík 47
 jež(ek) 80
 jetry (jetrva atp.) 161 n., 169
 jezykъ 177
 jěfátko 125
 jho 60, 246
 jicha, jiška 99 n.
 jilm 79
 (j)ilъ 43
 (j)ircha 110
 jiri (vyjiti) za muž 145, 152
 jiva 15, 79
 jizba 101 n., 114
 jméli atp. 79, 231
 jméno 149
 jucha atp. 99 n.
 junъсь 51
 jъgra (igra) 205
 kabát 10
 kajati (se) 185, 247
 kalina 79
 kalk 87
 kaluža 43
 kamna 91, 101
 kapa, kapě 112
 karъ, -išče 228
 kara 193
 Karzeř(ek) 212 n.
 kaše 67
 kazъ 193
 kbel, -ík 98
 klak(ъ) 87
 klas 66
 klen 79

klęti se 190
 klětъ 94
 klín 90
 klobukъ 23, 112
 kněz v. knęgъ
 kobyla 51
 kobъ, -a atp. 237
 kočka 51, (divoká) 45
 kogutъ (kohout) 56, 227,
 (červený) 226
 kokotъ, kokoša 56
 koláč 100, 232
 *kolda (kláda) 89
 kolęda atp. 53, 233 n.
 koléno 175
 Kolín n. R. 25
 kolo 63
 komín 91
 komňata 91
 komonъ, konъ 51
 končič 131
 konopě 23, 59, 69, 110, 113 n.
 korňiva 109 n.
 korňje 130
 kord 129
 *korgujъ (kragujъ) 23, 46
 koristъ 190
 *korolъ viz král
 *korvajъ (kravaj atp.) 148
 kotъsъ (korec) 247
 kos 80
 kosa 63, 128
 Kosovo (polje) 243
 kost(ъ)ъ 200
 косуля (kositi) 62
 koš 87, 98, 106, 109
 koště 113
 kotъlъ (kotel) 24, 99, 164
 koudel 110
 kovati atp. 82
 koza 51, (přeneseně) 106
 kozel 53, 230, 234
 kožich 95
 kapa 113
 *kapulo atp. 234
 kapělъ atp. 113 n.
 *katja (kuća atp.) 89, 201
 kradъba 190
 král 10, 179 n., 182
 Krasnoľudy atp. 211
 krava 36, 51, 221
 krb 91
 krbec (krpec) 111, 247
 krěsъ 234
 krivъda (křivý) 189
 krosno 109
 krošňa 98
 kroupa 67
 krъvъ 183, 189
 krъvъnъ 22
 kuća 89, 102
 kučina 233
 kuchyně 101
 kukavica 80
 kumirъ 228
 kůň 40, 51, 54 n., 230, 238
 kuna 46, 121, 246
 кунка 142
 kupa(d)lo 234
 kupiti, kurъsъ 118, 141
 Kupljen 75
 kůra 108 n.
 kurorěni 128
 kurъ, -a, -ę 16, 56, 128, 226
 kurъva 156
 *kutja atp. 233
 kuznъsъ 82
 kužel 110
 kvas 68
 květen 126

knęgъ, -ędzъ (kněz) 182,
 231
 *knępъ (krpec atp.) 111
 kyj(ъ) 130
 kyselо, -ica 67
 labuť 80, 150, 227
 lasice 80, 227
 lava 98, 122
 lázeň 113 n., 115 n.
 lazъ 65
 Lebedъ (Labadъ) 150
 léč 46
 len 59, 63, 110, 121
 leđa, -ina (lado) 65
 lešta 59
 lěcha 59
 lěkъ, -arъ 240
 lěkъ (hra) 241
 lěsъ 43, 78, 232
 lěšъjъ 215
 lěto 125
 lěvъ 237
 likъ, -ovati 241
 lín (lъnъ) 47
 lípa 12, 78
 lipanj 126
 lipiec 126
 listopad 126
 liška (lišъ atp.) 45, 121, 245
 ljuby 156
 ljudъ 177
 *ljudъci 211
 lod' 47 n.
 loket 124
 lopata 247
 lopuch 239
 los 46
 losos 47
 loupež 190
 lovъ 46
 lože 95, 145, 158
 lučъ (louč) 91
 Ludki, Lužki 211 n.
 luk 130
 luna 218
 lupiti 190
 Lútky 211
 luža 43
 lъga (lъžica) 247
 lýko 46, 109
 lžice 247
 mák 59
 malъžena atp. 152
 Marko kraljević 243
 máslo 52 n., 112
 maso 99
 mati 168, (domu) 166
 *matjecha (macecha) 172
 Мать-сыра-земля 218
 mazati 53, 86, 112
 med(ъ) 18, 49, 121, 246
 *medja (mežda) 44
 medovina 49, 206
 medvěd 45, 227, 239
 Medvédъ 136
 *merža (mrěža) 47
 mezek 51
 mešti (másti atp.) 246
 mědarъ 82
 mědъ (měd') 82 n.
 měna 117
 měniti 118
 měřiti 124
 měsic 126, (božstvo) 216, 218,
 224
 Mira, -oslava 150
 mirъ 185 n.
 misa, miza 96 n.
 mlácení 67
 mladina atp. 246

mláto 246
 mléko atr. 34 n., 52
 mleziwo 34
 mlíti (kof. mol-) 19
 mlěpnija 222
 moba 77
 modla, -iti 228
 modřin 79
 mogyla (mohyla) 203 n.
 Mokoša atr. 223
 Mokošin 223, 231
 *moldь, -ina atr. 246
 *molťь (mlatь) 129 n., 222
 moře 47
 most 122
 motyka 57, 128
 mačka 67
 mraiv 188
 mravenec 81
 mrkev 59
 mūra (mora) 197, 199
 muž (obětující) 158, 230
 mžsica (moucha) 81
 myš 80; 198
 myti (se) 112
 mьčь (meč) 24, 83, 130, 131
 mьль 47
 Mьstidrugь 137
 mьstiv (krevni msta) 183 n.,
 188 n.
 nagь (nahý) 108, 232
 naložnica 154
 namiestnica 153
 *naměta, -ati atr. 144
 narъчница 236
 narodь 177
 narokъ 190
 navojь 109
 *na(v)azь (návaz) 239
 navь 199, 213 n.

navьky (navi) 213 n.
 nazime, -ъ 124
 nebe (božstvo) 224
 nebogъ 16
 Nenadъ atr. 150
 nestera 139, 168
 neti (neť) 139
 netьjь 139, 168
 nevěsta 143, 171
 nevražiti 184
 němьсь 177
 nit 110
 niva 65
 *nokt'ь (noc) atr. 22, 127
 *nokt'ьnica (nočnica) 197
 *nogvь (nравь) 188
 noštedьnije atr. 127
 novina 64
 nožna 129
 nožь 117, 129, 204
 nuta 54
 Nyks, Nykus 215
 nýti 199
 obavati 239
 obavnik 239
 obida 189
 oblok 91
 obr, obrzym atr. 211
 obračь 83
 obrv, obrev 184
 obuv 111 n.
 ob(v)ěťь (obět) 229 n.,
 235 n.
 *obvьtjina (obcina atr.) 164
 obyčaj 188
 *obvьtь (obec atr.) 178
 ocel 83
 oľь 95
 ognišče 164
 ognь 226

oheň 57, (božstvo) 217, 224 n.,
 232 n., 239, (věčný) 222, 225
 ohničky 198
 ohniště 91, 146, 164, 224, 226
 oхота 45
 oj 63
 okno 91
 oko (léč) 46
 okoun 47
 olše 79
 olь 68
 oranky 111
 opica 81
 оплоть 86
 Oploty 107
 orati (kof. ar-) 19
 orcl 80, 198, 227
 orędować (orodovati) 129
 *orky (rakev) 203
 orađьje 129
 oražьje 129
 орудовать 129
 *orzьbojь (razbojь) 192
 osa 63
 osel 51
 osidla 46
 osika 79
 osnova 109
 osobina 165
 osočovati 190
 ostegь, ostežь 108
 osud 225, 234 n.
 otmica 142
 otrava 157, 205
 otrokъ 75
 otruti, otrávití 157, 205
 oľьdati za mažь 145
 oľьсь 168, (domu) 165
 oľьčimъ 172
 oľьčina 178
 oves 63
 ovoštь, -ье 66
 ovьca (ovce) 36, 31, 121
 aборь, -ькь 98
 ađa (udice) 47
 ađь (úhel) 90
 aťькь (outek) 109
 aťy 56
 aźь (važь atr.) 247
 aže (važe atr.) 246
 ažika 168
 ažь (užovka) 80, 227
 Paľčik 211
 palec 124
 palice 67, 130
 pán 32
 panic 173 n., 204
 panna 173 n.
 pára 113 n.
 pařiti 208, 211
 parom atd. 221
 pás 109, 111
 pasъ (pasti) 50
 past 46
 pastyрь atr. 50
 pec atr. 68, 85, 101, 113
 perendan atr. 221
 *perměťka 144
 Perun 191, 218, 219 n., 229,
 230
 Perunika 150, 222
 perunь 220 n.
 pes 51, 227
 peďь (pid') 124
 pěnežь, -ędzь (peníz) 10, 54
 pěsnь (pěti) 242
 pět'ь 56
 pila 129
 pigoľь 100

píř 69, 206
 piskoř 47
 piřčalř 242
 piti na kogo 206
 pitvor atp. 92 n.
 pivo 68 n.
 plřtiti 120 n.
 plřtno 110, 121
 plaz 80
 plemě 175 n.
 pletení 86, 109
 plěřř, -ati 241
 plěňř 190
 plěňřnikř 190
 plch 80
 plinřta atp. 87
 ploditi 158
 plot 86
 Plotistě 107
 плотникř 86
 plst 110
 plugř 35, 36, 61 n.
 pluk 177
 plř 80
 porbratř, -inř 123, 170, 186 n.
 podeřev 111, 129
 pođuřka 95
 Pogoda 216
 pochovřvřnř 200 n.
 pochva (pořřva) 129
 pojřřř 109
 rokora atp. 186
 pokutiti 201
 pol'e 65
 полоса (plasa) 18, 245
 *polřř (platřř) 121
 polřřtřř 95
 poluđuřnica 214
 pomřnky 207
 popel 57
 porota 191
 poruka (porřka) 184, 191 n.
 porvanie 142
 posestrima 188, 214
 postel 95 n.
 postřřřřny 151 n.
 pořřetilř 247
 potřřpěřa (podběřa) 156
 pout 122
 povořř 144
 povřřslo 92
 pradědřř 168
 prřh 92, 145
 prak (prařta) 130
 prapor 178
 prase 15, 45, 51, 77
 pravřř, pravřřda 189
 prařiti 67, 246
 prařřmo atp. 246
 přědivo 121
 přěřa (přěřka atp.) 246
 přěřlica 121
 Přěřjubřř atp. 150
 přěřjuby 156
 прага atp. 246
 приданое 142, 193
 prijatele atp. 167 n.
 pripuz 145
 prisegř, -ati 191, 221, 222
 *přitvorřř (přřtvor atd.) 92 n.
 Prodan 75
 prosinec 127, (59 a 233)
 prořo 59, 63, 121, 233
 provaz 92, 109
 přatřř 87
 předenř 110
 přeslen 121, 204
 přřimřřie 186
 přřivuznřř 168
 pstruh 47

přenice 63 n.
 pyro (přř atp.) 246
 *přřklřř 79
 *přřklřř (přřklřř atp.) 177
 přřř 48; 228
 přřrati (pěřř) 221
 *přřřanřř 111
 přřřati 16, 111, 243
 přřřtrřř (pěřřřř) 111
 přřřeno 67
 rřdlo 19, 60, 128
 radunica 208
 -ev 203
 rřmě 60
 rataj 60
 Ratibor 137
 Ratiborici (Ratiborřice) 178
 ratřř, -iřře 137
 rej 241
 řera 59
 řěřřřřř, -ikřř 240
 robě atp. 60, 74 n.
 robiti, robota 60, 75, 172
 robřř, rabřř 70 n., 74 n., 158,
 172
 rodič, -itel 158, 210
 rodimř 167
 rodina atp. 178
 rodinnřř nedil 163
 roditi 158
 *ro(d)jenica atp. 235
 rod po mlieku atp. 167
 rodřř 164, 175, (bořřřřvo) 235
 roh 69, 242
 rok 125 n.
 rokyta 79
 Rokytno 43
 role 60
 rota, -iti ře 190 n.
 rouno 52
 rozboj atp. 192
 rozřa 87
 rozřocha 61, 106
 rořřnřnica 235
 rořřeř 99
 řřbiti 90
 řřka (ruka) 12, 22, 143 n., 191
 ručiti 192
 ruda 18, 82 n., 116
 rudnikřř 82
 řřdřř 18, 116
 rucho (ruchlo) 142
 рукобитье 141
 řřměno (barva) 116
 řřřaliře atp. 207, 247
 řřřalka 214
 řřřřř 30, 31
 řřřřica (řřřřřalo) 247
 řřřřř (reřř) 15, 63
 řřřa 47
 řř(d)lo 129
 řřřř 16, 81
 Samovila 214
 samřř, -a 153
 samřřřřř 153
 sřně 200, (63)
 Sclavus (Slavus) 35, 76
 se(d)lo 66
 sedma 238
 sedřřiti (křřři) 110
 sekyra 57, 128, 129
 семя артельного типа 167
 sestra 170
 *sęęřř, sęęřřřřř 124
 sęęřř, -i (siřř) 92 n.; (stin =
 duch) 196
 sirota 172
 sřř 46
 řřto 67, 109
 Siva 216

skála 43
 skedenj 106
 складство 167
 Sklavění 45
 sklo 91
 *skobľ (skoblice atp.) 247
 skopec 51, 230
 *skorňň (skorně atp.) 247
 skot(ъ) 35 n., 39, 54, 117, 121, 227, 230
 skrzat(ek) 212
 skřietek 212
 skřědzь 54
 slad 246
 sláma 66, 91
 slémě 91
 sliva 246
 sloup 92
 sluga 20
 slunce (božstvo) 216 n., 224
 smažití 99
 smetana 52, 246
 smilný, -stvo 156
 Smok 210
 smola 79
 smrděti 12
 smrč 79
 smrt 198
 *smřďď, smerd 32 n., 70 n., 75 n., 158
 snacha atp. 169 n.
 снохачество 170 n.
 snova, -ati 109
 sněcha 169 n.
 soba 102
 socha 16, 37, 60 n., 76, 128, 228
 soj(k)a 80
 sokol 46, 80, 227
 sokъ 190
 *soldъ (slad) 246
 сопка 203, 247
 sosna 79
 sova 80, 237
 sąďь, -ьba 192
 sąprağъ 152
 sąprağъnica 152
 sąpъь 186
 spalování 200 n
 spata 131
 Sreća 237
 srnec 46
 srp 63, 128, 204
 srpanj 126
 srub 90
 stádo 55
 stáj 55, 103
 starčjsica 166
 starčjsina 164 n., 180
 starosta 164 n., 170, 180 n.
 starьсь 172, 179 n.
 stavъ (stanъ) 109
 stehovati 108
 stezka 122, 247
 stěna 88
 stěň (stín) 92
 stodola 104 n.
 stoh 104
 stolec, -ice atp. 98
 stolъ (stůl) 95 n., 97 n.
 stopa 124
 stopan(ъ) 213
 stožár 47
 stapa 67
 strana 159
 strava (sъtrava) 204 n., 206
 střecha 91
 střela 130, 214
 střep 204
 střevíc 109, 247

Stribogъ 219
 stříbro 82
 strigy (postrigy) 152
 strina (strýna) 168 n.
 struka 96
 strěď (střed) 245
 strýc (mladší a starší) 168
 strýja 168
 strýj(ь) 168, 170
 stьdza (stьgna) 247
 sud 98
 sudice 236
 sudičky 149, 228, 236
 su(d)jenice atp. 236
 su(d)lica 130
 sukno, -ňa 109
 sůl 68
 svacha 144 n., 170
 svak(r) 169 n.
 Svantovit 220, 232
 Svarogъ 217
 Svarožič atp. 217
 svarъ 183
 svatanje 141
 svatati (se) atp. 141
 Svatobor 232
 svatvečer 127
 svatъ 141, 169
 svatьba 140, 141
 svatьja 170
 svekrъ 169 n.
 svekry (-uše) 169, 171
 světi dědi atp. 172, 206 n., 208 n.
 světъ 16, 22, 224
 světъ boiъ 232
 svěďfik 247
 světělka 198
 světnice atp. 90
 svider 247
 svinija 51
 svojakъ (svakъ) 169
 svojašъ 170
 svoji po krvi 167
 *svojtъ atp. 170
 *svřďď atp. 247
 *svřďď atp. 247
 svěstь 169
 svěťti 16
 sьborъ 180
 sьbožьje (zboží) 120, 141
 sьčetatí se 77
 *sьčestьje (štěstí atp.) 236
 sьkřatati 201
 sьmiriti 186
 sьnъmъ (sněm) 180
 *sьřčьja atp. 237
 sьrodni 167
 sьto (= 100) 13, 16, 37, 122 n.,
 sьvada 183
 sьvěďkъ 118, 190
 sьvito 110
 sьvodъ (svod) 190
 synъ 168, 170, 183
 sьrъ 36, 52
 šapka 112
 šedesátka 238
 *šelmъ (šlěmъ atp.) 130
 šestina 207
 šetek (šetek), šotek 210, 247
 šibenice atp. 193
 šidlo 129
 škadanj 106
 škrat(ec) 212
 škrpál 247
 szpada, шпара 131
 štagelij atp. 105
 štika 47
 štit 130

šujb 237
 šurb 169
 švakr atp. 169 n.
 tanec 241
 tatb (tajiti) 189
 tele 36, 51, 230
 teneto 46
 teplý 226
 *tcrba v. trěbъ
 tesati 89
 tesla 89, 128
 teta 169
 tetřev 80
 tělo 228
 těsto 67
 tětiva 130
 tchán 169 n.
 tchoř 80
 tchyně 169, 171 n.
 tis 129, 130, 246, 247
 tisíc 122
 *tjudъ, -ьнь (čistota) 155
 *tjudъ (cizi atp.) 177
 tkaní 109 n.
 tlouk 67
 topiti 226
 toul (tulъ) 130
 trava 205
 travanj 126
 trávití atp. 157, 205
 trbuh 176
 tres(k)t, tresktati atp. 193
 třešně 66
 tretina 207
 tretjъ atp. 118, 190
 trěba (modla) 228
 třeba atp. 58
 trěbъ, -a, -iti 57
 trěbъnikъ 228
 třěvi 247
 třícitka 238
 tříslo 110
 trizna 204
 trn 111
 Trojan (Trajan) 220
 trojka 238
 truditi 67
 truti 157, 205
 tryti, -ja 204
 tryzna atp. 204, 242
 tulich 129
 tuliti 129, 247
 tur 46, 242
 tvarogъ 34, 36, 52
 tvořidlo atp. 52
 tučъ, tyka 87
 tykev 59
 tynъ 107
 tьrgъ, trh 118
 tьstъ (test) 169
 tьšta 169
 ubъrъ atp. 142
 ubogъ 16, 236
 ubojъ 192
 úbor, -ek 98
 ubože, -ьje 211, 216
 участь 236
 удъльница 236
 úhoř 47
 ujb, ujbъ (ujec) 139, 168
 ulijъ 48
 умыканіе 142
 (u)naviti 199
 уповодъ 128
 Usud 236
 uvedení (nevčsty) 144
 uzal 247
 váda 183
 *vaganъ (vahan) 124

váha 124
 vampir (vъpir, upir) 198 n.
 varъno 87
 vařiti 99, 230
 váti větrem 67
 vatra 226
 vázati 246
 včela 48, 78, 245, 247
 vdávání 145
 večer 127
 večere 127
 vebloud 51
 Veles atp. 216, 222 n., 229
 velikъ dьnъ 207
 Veneti (Venedi) 55, 74, 88 n.
 verř 46, 53
 večerje 92
 veselъje 140, 146 n.
 veslo 47
 vesna 125
 vesti (voditi) za kogo 144
 vetъchъ (vetchý) 125
 neverka 46, 80, 121
 vědi (plur.) 240
 vědro 247
 vědunъ 239
 vědъ, -ьmъ atp. 239
 věno 118, 141 n.
 větrilo 245
 věža 63, (200)
 vila (vila) 188, 214, 215
 vira atp. 185
 viti 109
 vitr (včtrъ) 219, 245
 влачене 142
 Vladivojъ 137
 vladyka 165, 180, 182
 vláknо 110
 Vlasij 223
 vlastъ 177
 vlašovice 80
 влазень 145
 vlk 45, 239
 vlkodlak atp. 197, 199, 227,
 240
 vlъšъba 240
 voda 18
 vodeni bik 215
 водимая 145
 vodník atp. 215
 vojevoda 180, 182
 Vojislavъ 137
 Vojnъ (Vojen, -an) 150
 волхитъ 240
 volъ 51
 *vorgъ (vragъ) 184, 189
 vorovskín svadъba 142
 vračъ atp. 240
 vrána 80
 vrata 92
 vražals 240
 vražiti 184
 vraž(ъ)da 184, 185
 vrba 79
 vřeteno 110
 vrěšti (vrěčъ) 246
 Vrkolak atp. 198
 vršiti 246
 vřz 63
 vřpnukъ 168
 vřšъ (veš) 81
 vydati za mažъ 145
 vydra 46
 vyhnání, vyhoštění 187
 vyvod 154
 vьdova 160 n., 174, 204
 *Vьkoslavъ, Vьkodrugъ atp.
 136 n.
 *Vьkovicí (Vlkovice) 177 n.
 *Vьlkъ (Vlk, Vuk) 136

*вѣрвь (вервь atp.) 184 a p., 247	zub (zviřecí) 239
vъsъ (ves) 106 n., 132, 176	zubr 46
vъsъ mīgъ 186	zvěřъ 12, 45
*vъschvъ (vъschvъ) atp. 240	zvíře (božstvo) 226 n.
забородо 107	*zъmьkъ (zmek) 210
заборъ 107	zъdati atp. 86
задруга 162 n.	*zъdъ (zed) 86, 88, 95, 199, 246
zadušky 207	zъlva (zelva) 169
zajíc 80	žába 81
zakonъ 188	žalnikъ 202
zarona 83, 111	Žaly, Žalky atp. 202
záruky, zaručiny atp. 144	žalъ, -i 202
zavijení 144	žarъ 202
závoj 111, 144	žďár 57
zbradlo 107	želčzo 22, 82
zduhi, -ači 199, 219	želva 81
zelina 59	žena 153, 174
země (božstvo) 218 n., 224	ženima 154
zemlja 12, (božstvo) 218	ženiti se 145, 152
землянка 85	žeravъ atp. 80
zětъ (zятъ atp.) 169	žezhule 246
zima 12, 124	žito 63
зять-приймакъ 145	Živa 216
zlato 82	žluč 51
zloděj 154, 189, 190	žrěti 229
zmiija (210), 227	župan 32 n., 72 n., 179, 180
zmok (zmak) atp. 210	Žywie 216
знахаръ (бахаръ) 239	žrdъ (žerd) 87
zoga (zoře) 218	*žrny (žernov) 67, 204
zornica 218	*žrtva (žertva) 229
zrno 15, 233	žrěsъ (žrec) 229

OBSAH.

	Strana
Předmluva	3
I. Staří Slované v ohledu jazykovém; pravlast indoevropská a pravlast slovanská	7
II. Staří Slované v ohledu národopisném; Peiskerova nauka o praprorobě slovanské	27
III. Staří Slované v ohledu osvětovém: Způsoby jejich hospodářské, přírodniny pravěké	42
1. Honba zvěře	43
2. Rybolov (plavectví)	47
3. Včelařství	48
4. Chov dobytka	49
5. Zemědělství	56
6. Poměr forem hospodářských	70
7. Příroda praslovanská	78
IV. Zručnosti Praslovanů: bydliště, oděv, obchod, způsob boje a povaha jejich	84
1. Praslovanská bydliště	84
2. Oděv a obuv, péče o tělo	108
3. Obchod a pohostinství	117
4. Soustava číselná a měření času	122
5. Nástroje a zbraně, taktika Praslovanů	128
6. Povaha Praslovanů	134
V. Zřízení rodinné a společenské, příslušné obřady a pojmy právní	138
1. Stopy mateřského práva	138
2. Praslovanský sňatek	140
3. Otázka zdrželivosti před sňatkem	146
4. Narození dítěte a život jeho	149
5. Poměr muže a ženy	152
6. Životní úděl ženy (a vdovy)	157

	Strana
7. Praslovanská velkorodina	161
8. Příbuzenské vztahy velkorodinné	167
9. Panic (a panna)	173
10. Rodové zřízení praslovanské	175
11. Krevní msta	183
12. Jiné právní pojmy a tresty	188
VI. Náboženské představy a obřady. Prvky praslovanského umění	195
1. Duše za živa a po smrti	196
2. Pohřební obřady a způsoby	199
3. Význam ctění předků	208
4. Duchové domoví a jiní podobní	210
5. Duchové polní, lesní a vodní	213
6. Zosobněné zjevy přírodní	215
7. Perun a jiní bozi praslovanšti	219
8. Uctívání ohně	224
9. Pocta zvířat a model	226
10. Oběti, náboženské úkony a slavnosti	229
11. Zosobňování osudu	234
12. Věštby a čarování (lékařství)	237
13. Umění praslovanské	240
Opravy, dodatky a poznámky	245
Literatura	248
Rejstřík slov a názvů slovanských	257